

ЖИ 540

Миб. бр. 23748/91
стр. 332

УНИВЕРЗИТЕТ "КИРИЛ И МЕТОДИЈ"
ФАКУЛТЕТ ЗА ФИЛОЗОФСКО-ИСТОРИСКИ НАУКИ
- С К О П Ј Е -

М-Р ЛАЗАР ЛАЗАРОВ

ПОРАСТОТ И РАЗВОЈОТ НА РАБОТНИЧКАТА КЛАСА
КАКО ОБРАЗ НА ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈАТА
НА НР МАКЕДОНИЈА (1947-1956)

(докторска дисертација)

СКОПЈЕ, 1984

СОДРЖИНА

УРОД КОН ПРАШАНЕТО СО КУС ОСВРТ НА ИЗБОРИТЕ И ЛИТЕРАТУРАТА,-----	I-XV
---	------

ГЛАВА ПРВА

ОПШТЕСТВЕНО-ЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА НА МАКЕДОНИЈА МЕГУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ-----	1
--	---

1. Балканските и Првата светска војна и нивните последици врз општествено-економската положба во македонија-----	1
2. Општествено-економската состојба на Македонија во пред- воената Југославија-----	4
3. Положбата на Македонија во општествено-политичкиот жи- вот на Југославија во периодот меѓу двете светски војни--	7
а) Состојбата на индустријата -потркло и состав на нејзиниот капитал-----	10
б) Основни карактеристики на предвоеното земјоделство во Македонија-----	21
4 Работничката класа во Македонија-потекло,состав,струк- тура и економска положба-----	26
а) Состав на структурата на работничката класа-----	28
б) Социјално-економската положба на работничката класа и улогата на македонските комунисти во бор- бата за нејзиното подобрување.-----	34
5. Општествено-економските услови во текот на окупацијата на Македонија 1941-1944-----	42
а) Економската положба на работничките маси и отпорот против окупаторската власт-----	45

ГЛАВА ВТОРА

Општествено-економските и политичките промени по ослобо-	
дувањето на Македонија и нејзината социјалистичка изград-	
ба-----	49
1. Политичко-економски мерки за зацврстување и изградба	
на народната власт-----	49
а) Изборите за Народноослободителните одбори (НОО) и	
за уставотворното собрание и нивното значење во развитокот	
и јакнењето на социјалистичките односи-----	50
б) Донесување и спроведување на Законот за аграрна рефор-	
ма и колонизација-----	53
в) Спроведување на Законот за национализација и други	
системски мерки и решенија-----	62
2. Состојбата на македонското стопанство по ослободу-	
вањето на земјата-----	66
а) Проширување на постоечките индустриски капацитети----	71
б) Изградба на нови индустриски објекти-----	73
3. Улогата на Партијата (КФМ) во насочување на Синди-	
катот и другите општествено-политички организации во	
динамизирање на индустрискиот развој-----	78
4. Карактеристики на системот на раководење со стопанство-	
то преку органите на Народната власт-----	86
5. Местото и улогата на работничката класа во периодот на	
обновата и почетокот на индустријализацијата.....	95

ПРВИОТ ПЕТГОДИШЕН ПЛАН ЗА СТОПАНСКИОТ РАЗВОЈ НА НР МАКЕДОНИЈА-----	102
1. Проблемот на индустријализацијата на неразвиените региони во економската теорија-----	102
2. Општи карактеристики на индустријализацијата на Ју- гославија во време на Првиот петгодишен план и неј- зините специфики во македонските услови-----	106
3. Извори на прилив на работна сила и нејзино стручно оспособување-----	117
а) Методи на образовно стручно изградување-----	129
б) Структурата на работничката класа и нејзината социо-економска положба-----	138
4. Развитокот на индустријата-----	162
а) Напорите и резултатите од спроведуваната политика на рамномерна индустриска реорганизација-----	185
5. Одразот на резолуцијата на Информбирото врз реализа- ција на Петгодишниот план за стопанскиот развој на Македонија-----	196

ГЛАВА ЧЕТВРТА

СТОПАНСКИОТ РАЗВИТОК НА МАКЕДОНИЈА И ОПШТЕСТВЕНО-ЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА НА РАБОТНИЧКАТА КЛАСА ВО УСЛОВИ НА ВОВЕДУВАЊЕ НА СИСТЕМОТ НА РАБОТНИЧКОТО САМОУПРАВУВАЊЕ-----	213
1. Краток осврт на статистичкиот централистички концепт на административното управување-----	213
2. Општествено-економските прилики во почетниот процес на воведувањето на работничкото самоуправување-----	217

3. Воведугање на системот на работничкото самоуправување и некои настанатите проблеми во улогата и местото на работнич- ката класа во социјалниот развој-----	225
а) Основањето и основните организациони белези на работничките совети и управни одбори како револуцио- нерни органи во самоуправниот систем (Почетни резулта- ти и слабости)-----	229
4. Ангажирање на партиските и синдикалните организации во оспособување и зајакнување на самоуправните органи-----	238
ЗАКЛУЧОК-----	247
ПРИЛОЗИ-----	257
КРАТЕНКИ-----	258
ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕДИ-----	260
ИЗБОРИ И ЛИТЕРАТУРА-----	277
БЕЛЕШКИ-----	285

УВОД КОН ПРАШАЊЕТО СО КУС ОСВРТ НА ИЗВОРИТЕ И ЛИТЕРАТУРАТА

Историската наука кај нас се уште ги прави првите чекори во истражување и проучување на послеениот период на социјалистичката изградба на Македонија и Југославија воопшто. Покрај тоа, сериозен проблем претставува што голем дел од значајната изворна архивска документација поради нејзина недоволна среденост и обработка сеуште не е достапна за користење. За да темелно се проучува послеениот социјалистички период на Македонија и Југославија во целина, неминовно се наметнува потребата да се проследат макар и бегло процесите на развојот на редесена Југославија, бидејќи во текот на нејзиното постоење (1918-1941) настанаа и се развиваа револуционерните комунистички и други прогресивни организации и сили, кои го понесоа товарот на социјалистичката револуција 1941-1945 година. Во тој револуционерен процес (1941-1945), во кој се поставени основите на денешните социјалистички општествено-политички односи, претставуваше всушност и процес на ослободување од окупаторите и процес на распаѓање на стариот југословенски капиталистички апарат и процес на национално и социјално ослободување.

Што се однесува за наведениот период (1947-1956), а особено за прашањето што се третира во трудот, не му е посветено некое посебно внимание во досегашната историсграфија. Тоа произлегува и резултира пред сè на сèуште недоволната заинтересираност за историографски, па и донекаде и други научни општествени дисциплини за проучување на послеениот социјалистички развојот на земјата. Наспроти отсуството на посистематскиот монографски пристап кон обработка на одделни тематски проблеми, настани и значајни процеси од социјалистичката изградба, во другите општествени научни

дисциплини - социолошка, политиколошка, правно-економска и слични хуманитарни науки, посебно во последните десетина години се посветува достатно внимание на разновидни современи прашања од социјалистичкиот развој на Македонија и Југославија во целина. Овие трудови сепе не би ги изнесувале посебно, бидејќи се поместени на крајот од овој труд во ползувањето извори и литература, како и во белешките фусноти. Макар што, проучувањата на овие научни дисциплини се засниваат во основа на емпириски истражувања со претежно теоретска разработка на проблемите, без да се темелат на проверени архивски документи, сепак претставуваат значаен придонес во развојот на општествената научна мисла. * Можеби за

+ Доколку постои мислењето да периодот на социјалистичката изградба може да се проучува само преку наведените научни дисциплини, кои во основа своите достигнувања ги засноваат со посредство на фрагментарни материјали и статистиката, како приод не е најцелисходен. За разлика од нив, целта на историографскиот пристап како за другите, така и за повсениот период на социјалистичката изградба не е само да се соберат и поврзат мноштвото факти за настаните од блиското минато, туку основно е давање на веројатни оценки за општествените процеси и од нив да се извлече суштинското. Тежиштето на истражувањата и проучувањата битно е да се насочат на општествените сили, основните политички класни односи, ефикасноста на постоечкиот социјалистички систем во разрешувањето на поставените прашања и слично.

отсуството на поцелосен историсграфски пристап во осетна мера придонасува и неизминатоста на временската дистанца (теорија на дистанца - 30 години од настанот), недоволната среденост и обработеност на архивската документација, што во крајна линија ја прави да не биде постапна за истражување и слични склоности кои влијаат за периферниот однос кон современите промени во социјалистичката изградба на земјата. Меѓутоса, оваа недоволна заинтересираност за историсграфска обработка на современиот период од нашиот општествено-економски развие, не треба да се сфати во апсолутна смисла, бидејќи гледано во југословенски рамки на овој план се евидентни постигањата преку издегувањето од печат на повеќе научно издржани студии, монографии, статии и прилози од повеќе автори, меѓу позначајните ќе ги издвоиме: Историја социјалистичке Југославије,^а Историја Југославије^б, Хисторија социјалистичке федеративне републике Југославије,^в Историја Савеза комуниста Југославије^г, Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове,^д Политичке и правне прилики за време При-

а) Проф. д-р Бранко Петрановиќ и д-р Чедомир Штробац, Историја социјалистичке Југославије, I, II, III књига, Београд, 1977.

б) Проф д-р Б. Петрановиќ, Историја Југославије 1918-1978. Београд, Нолит, 1980, с. 648.

в). Д-р Душан Биланциќ, Хисторија социјалистичке федеративне републике Југославије, Загреб 1978.

г). Историја Савеза комуниста Југославије, група автори - П. Мсрача, Д. Биланциќ и С. Стојановиќ.

д) Д-р Бранко Петрановиќ, Политичке и економске основе народне власти у Југославији за време обнове. ИСИ, Београд 1969.

времене владе ДФЈ,^г Идеја и пракса друштвеног развоја Југославије 1945-1973,^в Друштвени развој социјалистичке Југославије,^ж 10 година изградње социјализма у македонији,^з Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР македонија 1944-1948^с и други што ги приложуваме во библиографијата на крајот во самиот труд.

Поради ваквиот сèуште недоволен историсграфски пристап на ссвремените тексови и настани, придонесе да истражувањето и проучувањето на трудов се заснива претежно на необјавена и објавена архивска документација, објавени конгресни материјали од Партијата (НПЈ-НПМ) и општествено-политичките организации, објавени статистички податоци од републичкиот и ссјузниот завод за статистика, периодиката и други изворни материјали. Од сите наведени извори кои директно или индиректно се однесуваат на проблемот, од посебно значење се необјавените архивски документи.

г) Д-р Бранко Петрановиќ, Политичке и правне прилики за време Приремене владе ДФЈ. Београд, ИСИ, 1964.

в) Д-р Душан Биланџиќ, Идеја и пракса друштвеног развоја Југославије 1945-1973, Београд, Комунист, 1973.

ж) Истиот, Друштвени развој социјалистичке Југославије, Загреб, с.а.

з) Ал. Грличков, Н. Миљовски, А. Симитчиев и В. Ѓоргов, 10 година изградње социјализма Македонији. Београд, с.а.

с) Л. Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948. Скопје, ИНИ, 1979.

Користените архивски материјали произлегуваат пред сè од трите централни архиви: Архив на македонија - Скопје, Архив на ЦК СКЈ - Београд, Архив на Југославија - Београд, а додека сертеноста на истражување во регионалните архиви на македонија овој пат изостава (со исклучок на Велешкиот историски архив), поради недоволната среденост и обработеност на архивските фондови од социјалистичкиот период и што голем од нивната документација била испраќана до републичките органи на Македонија (во вид на записници, извештаи и др.), што се чуваат во Архивот на македонија, па сметаме засега дека не е нужно истражувањето во сите овие архиви.

При изготвувањето на наведената тема иако не постои литература која стрктно се однесува за овој проблем, сепак консултирани се некои објавени трудови, постоа периодика, весници и списанија, говори и статии од општествено-политички работници. Во текот на проучувањето и изготвувањето на трудот ги обавив архивските истражувања во наведените централни архиви, при што се прегледани и прсучени следниве архивски фондови: Архив на Македонија - Скопје, фондови: Републичка планска комисија на НРМ - Скопје, Главен одбор на Народниот фронт на Македонија, Главен одбор на Единствениите синдикати на работниот народ на Југославија за Македонија (ЕСРНЈ), Главен одбор на АФЖ на Македонија. Архив на ЦК на СКЈ - Београд; фондови: Привредна комисија при ЦК СКЈ, Комисија за идеолошко-политички рад при ЦК СКЈ, Пленумски материјали, Политбиро ЦК СКЈ, Надровска комисија ЦК КПЈ, ЦК на СКОЈ, Архив Југославије - Београд, фондови: Савезна планска комисија, Министерство за индустрију и рударство, Министерство за пољсprivреду и шумарство, Централен одбор на Единствениите синдикати на Југославија (ЦО ЕСЈ), фонд ЦО на АФЖ на Југославија. Историски архив -

- Т. Велес, фондови: Народен фронт, Партисни материјали од Окружниот комитет на КПМ (СКМ) - Т. Велес.

Гледано концепциско-содржински аспект, во композицијата на овој труд "Порастот и развојот на работничката класа како одраз на индустријализацијата на НР Македонија 1947-1956" го разгледуваме хронлошки и тематско-проблемски.

Инаку, овој труд го сочинуваат четири глави, од кои секоја за себе претставува хронолошка и тематска заокружена целина, иако во основа взаемно се надоврзуваат и на дополнуваат.

Според резултатите од моите истражувања посебно внимание во трудов обрнувам на следниве прашања: Во уводниот дел во освртот на изворите и литературата за проблемот, ги изнесувам основните карактеристики на општествено-економскиот систем во предвоенна Југославија и стопанскиот и целокупниот развој на Македонија. Тука е обработено прашањето за состојбата на индустријата, потеклото и составот на нејзиниот капитал, потоа, за работничката класа - нејзината структура, идеолошко-политичка свест и улогата на македонските комунисти во борбата за промена на социјално-економската положба на работништвото во предвоениот период и во текот на НОВ и Револуцијата во Македонија. Во врска со ова прашање интересно и мошне синтетизирана реална слика за класно-социјалната структура во Македонија во периодот меѓу Двете светски војни е дадена на Петтата земска конференција на КПЈ "Кои се класите во Македонија? Работничката класа малубројна. Пролетери. Селани 90%. Индустријата не се развива. Македонија е аграрен додаток на Србија. Македонската буржоазија има неколку категории: 1. велико-српска, асимилаторска, 2. македонска буржоазија бугарашка, 3. либерална буржоазија и интелигенција против едните и другите или

некомпактна. Пролетеријатот мора да раководи со националната борба. На колонистите им е дадена најубавата и најдобра земја. Ја одземаа неа од селаните ... Во Македонија има малку земја, затоа бараме да се иселат колонистите во Србија. Земјата да се даде на македонските селани, само ако има одвишок, тогаш да се даде на другите нации..."⁺

Во посебна глава се третира прашањето за општествено-економските и политичките промени по ослободувањето на македонија во периодот на социјалистичката изградба на земјата, што настанала пред сè како резултат на донесениот Устав на НРМ од крајот на 1946 година, Законот за аграрна реформа и колонизација од август 1945 година, Законот за национализација од декември 1946 и други политичко-економски мерни и системски решенија кои довеле до суштински револуционерни промени во социјалистичката изградба на земјата. Потоа, го изнесуваме прашањето за позначајните карактеристики на системот на раководење со стопанството преку органите на народната власт и одделните сектори - државен, задружен и приватен, како и за местото и улогата на рабстничката класа во стопанската обнова и изградбата, а посебно на индустријализацијата на земјата со посебен нагласок на придонесот на Партијата, органите на народната власт и општествено-политичките организации.

+ Резолуција V Земаљске конференције КПЈ - Рад на селу - Записник - Пета земаљска конференција КПЈ (19-23 октобра 1940) Конгреси земаљске конференције. Пленуми ЦК КПЈ-СНЈ, том I, књ. 10, Београд, 1980, с. 210-211.

Покрај погореизнесеното во трудов, посебно внимание е обрнато на прашањето за значењето на Првиот петгодишен план за стопанскиот развој на Македонија. Тука е спфатено за проблемот на индустријализацијата на југословенските неразвиени региони, во кои спаѓаше и НР Македонија, потоа, се изнесени основните карактеристики на индустријализацијата на земјата во периодот на Петгодишниот план (1947-1951) односно до 1956 година кога во основа е остварен Планот и нејзините специфики во македонски услови. Покрај тоа, доетатно внимание и простор се посветува и опстојно е разгледано прашањето за развитокот на индустријата, а особено за одразот на економско-политичката блокада од Источните социјалистички земји на Југославија со донесувањето на Резолуцијата на Информбирото од јуни 1948 година и слични околности кои негативно влијаеле врз ревидирањето на Планот.

Натаму, во посебна глава е обрнато внимание на прашањето за стопанскиот развој на НРМ и општествено-економската положба на работничката класа во условите на воведувањето на системот на работничкото односно работничкото самсупраување. Тука е дадено во прилична мера образложение на прашањето како влијаеше системот на работничкото самсупраување во социјалистичкиот развиток, а посебно на социо-економската и политичката положба на работничката класа. Покрај тоа, разработени се накус основните организациони белези на самсуправните органи, тела и друго. При тоа, посебно се осврнуваме на основните карактеристики на работничките совети, управните одбори и другите самсуправни органи и тела, како револуционерни институции во воведениот самсуправен систем, но не забвинувајќи ги и нивните недостатоци во почетниот процес од воведувањето и работата на работничкиот самсуправен систем. Покрај тоа, доетатен простор е даден во овој труд и на изградувањето на првите искуства

во делувањето на самоуправните органи, како и во врска со прашањето за местото, улогата и ангажирањето на партиските организации во оспособувањето и збогатувањето со нови содржини и методи на работа на самоуправните органи. Покрај тоа изнесена и тесната координација на самоуправните органи со органите на народната власт и општествено-политичните организации и слични други прашања.

Инаку, од самиот наслов на свој труд може недвосмислено да се заклучи дека оваа тема е обработена во основа од два аспекта, кои заемно се поврзани и претставуваат една целина. Ова становиште го засниваме на фактот што сосема е логично да порастот и развојот на работничката класа е обусловено и тесно поврзано пред сè со развитокот на индустријализацијата на македонија. Посебно значајно е да се одбележи дека паралелно со порастот на работничката класа се одвиваше и процесот на развитокот на нејзината класна свест, нејзиното самосознавање за улогата, местото и придонесот не само во областа на стопанскиот развиток, туку и во општо во развојот, изградувањето и негувањето на социјалистичките односи во сите сфери од општествено-економскиот, политичкиот и просветно-културниот живот во земјата. Конкретно, за да не би била нашава констатација само теоретска фраза, ќе ја поткрепиме со некои показатели. Имено, во прилог на динамизирање на стопанскиот развиток на македонија, мошне рељефно се сцртува и во порастот на работничката класа, која во 1939 година од само 12.920 работници, во 1947 година нејзината бројна состојба изнесува 31.295, а во 1948 година дури 47.770 работници или за 365% повеќе во однос на 1939 година. Во наредниве години, а особено во 1950 година, со интензивирањето на стопанскиот развој на НР Македонија, порастот и развојот на работничката класа е уште позразит. Конкретно, 1951 година од вкупно 101.339

вработени, од кои 79.633 во македонското стопанство, во 1956 година е зголемено на 141.206 вработени, од кои 114.701 во стопанството (интерни податоци од Завод за статистика на НРМ).

Со слично вакво темпо се движеше и стопанскиот развиток на Македонија, за што говори фактот што вредноста на индустриското производство по жител во 1939 година изнесува просечно 279 динари, а во 1947 година 950 динари и 1948 година дури 1394 динари. Ваквото нагло зголемување на индустриското производство е пред сè резултат на националното користење на постоечните производни капацитети и што е најсуштествено на зголемената и развиена класна свест на работничката класа и се понагласениот работен полет на широките работни слоеви и органите на народната власт, како и на раководната и насочувачка организационо-политичка активност на Партијата. Поради наведените околности, а посебно за создавање на една реална претстава за степенот на стопанскиот и воглавно целиот развиток на македонија во послевоенниот социјалистички период сметаме дека е нужно што правиме паралела и се изнесува во трудовата состојбата во Македонија пред Војната, во текот на Војната и во послевоенниот период на социјалистичката изградба на земјата. Во таа смисла основната ориентација при обработката на проблемите е насочена на промените кои ги доживува работничката класа, нејзината бројна состојба во сите периоди (пред, за време и во послевоенниот социјалистички период), од каде доаѓаат, работни и стручни традиции, нивото на предвоенната и послевоенната индустријализација, условите под кои се врши остварувањето на Првиот петгодишен план (недостаток на средства, опустошеност на земјата од Војната, недоволна кадровска структура на вработените, Информбиревскиот економско-политички притисок на Југославија од Исток, сушните години,

претенциозноста на Планот и други склоности). За сите овие прашања што ги обработивме во трудот постои богата архивска документација, иако сеуште недоволно средена и обработена, послужи како солидна основа врз кој е базиран овој труд.

Инаку, наведениот временски интервал што го обработува овој труд, се поклопува со социјалистичкиот систем на управување на државниот социјалистички апарат поставен врз хиерархиски принципи, а во кој беа издиференцирани две категории - управувачи и извршители, и почетната фаза од развојот на социјалистичкото самоуправување. Првата фаза се карактеризираше со својата централизирана управа, во која државно-партиското раководство се постави над работничката класа и раководеше во нејзино име со одредена цел - да се запазат придобивките од НОВ и Револуцијата од реакционерните капиталистички остатоци. Карактеристично обележје на овој повосен социјалистички период што е обработен во трудот, е работниот елан и ентузијазам сред широките работни слоеви, вклучени преку општествено-политичките организации и Партијата како нивен заеднички раководен фактор, предводник и идејно-политички насочувач во изградбата на земјата.

Натаму, заслужува внимание да се истакне дека при изготвување на трудот најдовме на многу сложени потешкотии при следењето на документацијата за реализирањето на некои од програмските задачи зацртани во државно-партиските резолуции, ставови и одлуки од републички и сојузен карактер. Поточно за извесен дел од донесените документи од политично-економски и сличен карактер, и покрај нашите напори, не успеавме да пронајдеме конкретни документи што е остварено и до која степен и дали воопшто е исполнето предвиденото. Сепак во таквите случаи и нашите оценки беа критички и со извесна доза на резервираност.

Траба да се истакне дека од прифаќањето на предложената тема за докторска дисертација, па до нејзиното конечно изготвување за одбрана, претрпе некои видоизменувања и проширувања и ~~проширувања~~ и во поглед на самиот наслов и во однос на периодот. Тие промени настанаа како резултат на документацијата што се следеше и користеше при изготвување на трудот, а посебно на заедничките сознанија до кои досаѓавме во текот на работата заедно со менторот проф. Петрановиќ, како и со проф. Рушков. Во однос на проширувањето на периодот од 1952-1956 година, дојде како плод на една заеднички согледана реалност дека во првобитно предложениот период (1947-1952г) не се евидентно изразени квантитативни и квалитативни промените во порастот и развојот на работничката класа и во индустријализацијата на македонското подрачје, а особено поради пролонгирањето на остварувањето на Петгодишниот план до 1956 година.

Се чувствува потребата да се истакне дека при обавените истражувања најдовме на прилични тешкотии особено поради несреќеноста и необработеноста на некои архивски фондови, како и поради неизминатоста на временската дистанца на 30 години од настанот. Сето ова од сержа страна го отежнува и усложнува давањето на некои поискристализирани ставовишта и оценки на одделни проблеми и развојните процеси. Како пример на илустрација на тоа би истакнале дека не се одеше во трудот докрај во критичноста и оценките по прашањето на политиката на аграрниот комплекс, односно како дојде до нагласена миграција село-град односно од аграрните во неаграрните стопански и нестопански дејности. во односниот период, а особено зошто голем дел од селата ^{посебно} во ридско-планинските краеве, а посебно во пограничните делови останала напуштени или полупразни, кога се има во предвид дека тие и во НОВ и

Револуцијата и во современи прилики претставуваат значајни стратешки појаси во разработениот систем на ОНО и општествена самозаштита. Натаму, прашање и посебен проблем е исправноста или не на статусот на ова категорија работници - селани или како што ги нарекуваме во трудове "полуработници - полуселани", кои со едната нога се во фабричката хала, а со другата на својот посед на село и кои, впрочем и неадекватно и рационално го даваат својот производен ефект ни на едната, ниту на другата страна. Овој проблем не е карактеристичен само за односниот период, туку се проследува и живее и во денешни современи прилики и оттука, се отежнува и пристапот за едно произведенио становиште - дали е оваа категорија работничка класа. Според марксистичкото становиште што го застапува и разработува кај нас во современи прилики Владимир Бакариќ дека селанецот има реален статус на работничка класа ако живее врз база на својот труд, обработувајќи го својот мал посед земја и не користи туѓ наемен труд.

Посебен проблем при изготвувањето на овој труд произлегуваше од недоволната среденост на некои архивски фондови, покрај недоволната проученост на социјалистичкиот период и оваа тема, а особено што оваа проблематика бараше познавање не само историографски, туку и интердисциплинарен пристап и познавање при обработката (социолошко-политички, правно-економски, етнографски и слично). Иако сите аспекти на прашањата се застапени, сепак во трудове не правевме некои сопсежни и теоретски анализи на посмувањето на работничката класа од социолошко-економски и политичко-правен карактер и димензии на проучувањата. Така што, во трудове недоволно се обидовме да ги изнесеме и проанализираме постудисаните сличности од активното население на кои им даваме статус на работничка класа - работни луѓе - работна сила - работници физички без и со полу и

трите степени на квалификации, селаните - земјоделци, занает-
 чии, техничка интелигенција, службеници, сезонски работници и
 надничари, невработените, пензионери, ученици во стопанството,
 висши политички и стопански републички и сојузни функционери,
 старешинскиот кадар во ЈНА (Иво Вински ^{во предговорот} ги става во класно нерас-
 посредени, како и особите издржавани во заводите на пр. умноболните
 и слични). Од ваков пристапен карактер постојат бројни трудови од
 емментни специјалисти - социолози, политиколози, правници, еко-
 номисти и други, кои исклучиво го третираат тој аспект на праша-
 њето. Во трудов, има примеси на прелевања во еден обид за еден
 интердисциплинарен пристап (историсграфски, социолошко-политички,
 економски, правен и слично), но поентата, тежиштето и нашата цел
 е пред сè да му дадеме историсграфски обележја. За ваквата наша
 определба, покрај целта - историсграфска обработка на прашањето,
 придонесе и нашите недоволни стручни специјалистички познавања
 од областа на социолошките, политиколошките, економските, прав-
 ните и други научни дисциплини од општествените науки. Пораѓајќи од
 овие околности, а со цел да му дадеме пред сè историсграфска ди-
 мензија на прашањето, во трудов се проследуваат извесни празнини
 од наведените општествени и научни дисциплини во пристапот кон
 обработката на современите значајни прашања од социјалистичката
 изградба на земјата. Треба да истакнам дека во темава не е опфа-
 тена целокупната активност и од сите аспекти на прашањето. Тие
 пропусти озвешно се направени од повеќе причини и тоа: поради рам-
 новната ограниченост на трудов и страв од неговата вслуменозност
 од што постои опасност за одење во широчина и негово развондување.
 Така што, од овој труд не треба да се очекува потполна историс-
 графска и друга реконструкција на изминатите настани од нашето

блиско минато. Тежиштето е ставено само на основните прашања врз кои се темелеше социјалистичната изградба, а посебно на карактеристичните појави и процеси и општествено-политичките промени што настанаа во тој контекст. Токму затоа, однапред сме свесни за непотполниот и глобален карактер на овој труд, што во основа говори за обидот да се постават некои суштински проблеми кои ќе бараат натамошно допрочување. Оттука, доколку трудов преку својата проученост на поставените прашања во основа ја спира целта што си ја поставивме, не треба од него да се очекува студиски одговор на проблемите што ги обработува, туку обид во вид на разработени тези и одредени заклучоци да се изнесат настаните и процесите од нашето блиско минато, од кои некои сè уште не се завршени.

ГЛАВА ПРВА

ОПШТЕСТВЕНО-ЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА НА МАКЕДОНИЈА

МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТОКИ ВОЈНИ

1. Балканските и Првата светска војна и нивните последици врз општествено-економската положба во Македонија

За да се говори и реално огледаат приликите во Македонија во периодот меѓу Двете светски војни, се наметнува потребата да се направи еден кус ретроспективен преглед на специфичните историски и економско-политички околности под кои се наобало и развивало македонското подрачје пред, за време и по Балканските и Првата светска војна. Справедливоста на ваквото навраќање во поделачното минато, ја чувствуваме како разбиралива и нужна, бидејќи условите онакви какви што биле оставиле траги врз целокупниот општествено-економски и политички живот на Македонија и македонскиот народ.

Македонија до Балканските и Првата светска војна (1912-1918) година како централно подрачје на европска Турција, претставуваше единствена етничка и економско-географска целина. Во текот на овие војни, Македонија била поделена меѓу балканските држави - Србија, Бугарија и Грција, со што се разби нејзината целина. Со решенијата на Версајскиот мировен договор, Егејскиот дел од Македонија и припадна на Грција, Пиринскиот дел на Бугарија, а Вардарскиот дел (ден. СР Македонија) на новосформираното кралство Југославија.¹

Со воспоставување на новите државни граници меѓу балканските

држави, радикално се промени економската положба на Македонија. Така на пример, повеќе развиени градови како Битола, Прилеп, Гевгелије, Охрид и други, со делбата на Македонија постанаа погранични градски населби. Новите состојби придонесоа за интензивно преселување на населението од периферните погранични населби во внатрешноста на Вардарска Македонија, а посебно во Скопје. Таа засилена миграција на населението со мошне изразити димензии беше во текот на Првата светска војна, покрај другото и поради нивната близина на оперативните воени дејствија како на пример на отворањето на Солунскиот фронт, што се гледа и од податоците изнесени во табелата бр. 1 за движењето на населението:

Табела бр. 1

Движење на населението во Македонија.²

<u>Градови</u>	<u>1894-1900г.</u>	<u>1921г.</u>	<u>1931г.</u>
Скопје	31.900	41.847	68.334
Битола	37.000	28.420	33.024
Гевгелије	4.175	2.787	3.514
Дојран	6.780	-	-
Охрид	14.860	9.587	9.754
Дабар	15.500	7.125	7.198
Прилеп	24.540	18.508	22.821
Велес	19.700	14.155	13.445
Штип	20.900	11.173	11.895
Струмица	10.160	6.733	8.810

Податоците покажуваат дека скоро сите градови во Македонија, освен Скопје, по Балканските и Првата светска војна, бележат осетно смалување на населението, а додека Дојран воопшто не фигурира како град. Наспроти опаѓањето на најголемиот дел на градовите на

територијата на Македонија, Скопје прераснува во економски, административен и културно средиште на Вардарска Македонија. Со преземање на врските Егејскиот дел од Македонија, сега Скопје ја презема поранешната улога на Солун и Битола во економскиот и општествено-политичкиот живот. Посебно преку Скопје се одвиваше целокупниот стопански живот на Вардарска Македонија. На тој начин Македонија од централно балканско подрачје на Отоманската Империја, во новоформираното кралство Југославија (СХС) стана периферна, погранична покраина. Гледано во целина, на само за градовите во Македонија мошне негативна последица од војните се состоела во тоа што Македонија од централно балканско подрачје во Отоманската империја, со наведените војни беше вештачки разбиена и поделена меѓу балканските држави. Така што, Вардарска Македонија е припоена кон Југославија со потполно уништена индустрија и воопшто нејзиното стопанство било доведено во ќорсокак. Единствена позитивна околност што ја создадоа овие Војни се состоеше во тоа што се оформи нов стопански, политички систем заснован на капиталистички основи, кој секако бил попрогресивен од трулиот турски систем, обременет со феудални примери. Меѓутоа, суштествено е да се истакне дека Македонија во составот на Отоманската империја претставувала релативно поразвиено стопанско подрачје од другите нејзини провинции. По Балканските и Првата светска војна, со делбите на Македонија односно со приклучувањето на Вардарскиот дел кон кралството Југославија, нејзиното стопанство многу загуби, бидејќи најразвиените области биле приклучени кон Грција. Имено, целокупното македонско стопанство во крајот на XIX и почетокот на XX-иот век било ориентирано кон Солун. За илустрација, од вкупниот број на индустриски претпријатија 33,8% биле лоцирани во Солун, 27,7% во Битола, 6,7% во Скопје, 3,1% во Кукеш, Прилеп и Скенде, 2,7% во Негуш, Велес, Охрид, Ресан

и Крушево, а 1,3% во Штип, Драма и Гевгелија.³

Од вкупно наведените 74 индустриски претпријатија во Македонија во 1904 година, 54% бие од прехранбената, 18,9% од текстилната, 8,1% тутунската, градежната и дрвната со 4,1%, металната со 2,7%, хамиската и кожната индустрија со 1,3%, односно 25 фабрики во Солун, 22 во Битола, 5 во Скопје, по 3 во Прилеп и Кукеш, а 2 во Велес, Охрид, Ресен и Крушево и по една во Штип, Гевгелија и Драма и со вкупно околу 10.000 работници, од кои 50% во тутунската индустрија, а потоа во текстилната и прехранбената.⁴

Во новооснованата југословенска држава, Вардарскиот дел на Македонија се нашол во зедница со значително поразвиени подрачја.

Покрај осетното опаѓање на Македонија во економски поглед, со извршените делби на македонското подрачје меѓу трите Балкански земји, бие оневозможени вековните стремени на македонскиот народ за реализирање на идејата за национално ослободување и создавање на своја држава.

Негативните последици од извршените поделби на Македонија имале поопширни димензии. Нивните санкции придонесоа во втората деценија на XX-от век и предизвикаа делектусжни реперкусии во забрзаниот развој на македонскиот народ, врз неговото право да самостојно ја изградува сопствената иднина.

2. Општествено-економската состојба на Македонија во пред-војна Југославија

По Балканските и Првата светска војна општествено-економските прилики во Македонија бие мошне неповолни. Две војни, му нанесоа сериозни штети на македонското стопанство и на населението. Токму Вардарска Македонија во 1910 година од вкупно 822.000 жители, непосредно по војната во 1921 година е намалена на 792.000 жители, за да после 10 годишен период во 1931 година се зголеми на

937.643 лица.⁵ Тој тренд во движењето на населението беше резултат на бројни причини: воените судири на територијата на Македонија, при што дел од населението загина во овие војни. Поради неспособната економска положба и несигурниот живот дел од населението мигрира и емигрира во другите подрачја на Југославија и во европските и прекуокеанските земји.

Постојачкото достигнуто ниво на стопанството, а посебно на индустријата што се затекна со припојувањето на Вардарска Македонија кон кралството Југославија и она што се изгради во периодот меѓу Двете светски војни било од типично локален карактер, а само мал дел од регионално и општојугословенско значење. За венаиот бавен развој и растеж на стопанството придонела пред сè околноста што грото од инвестираниот капитал во стопанството, а посебно во индустријата бил од домашно потекло. Тој се акумулира од трговијата и занаетчиството со многу слабо учество на банкарскиот капитал, а страниот капитал покажувал сосема мал интерес за инвестирање во развојот на индустријата во Македонија, бидејќи се сметала за несигурно и ризично. Тенк што, нема да претереме ако констатираме дека пред воената македонска индустрија имала занаетчиско-манифактурен печат, со слаба техничка опременост и што е најбитно не можело да се одвива со побрзани чекори, поради силната конкуренција од економски поразвиените југословенски региони. Според табела 20 од "Статистика индустрије кралевине Југославије со адресаром индустриских предузеќа" во Вардарска бановина⁺ биле регистрирани 45 ортачки јавни домашни фирми со 58 фабрички претпријатија, а потоа следуваат 14 акционерски друштва со 35 индустриски претпријатија, и останатото спаѓа на зајдружни, општински

⁺ Во склопот на Вардарска бановина покрај територијата на денешна СРМ, опфаќала и делови од југоисточна Србија.

и други незаведени фирми, што говори дека грото од фирмите и индустриските објекти биле ортачки и градени со средства од домашен македонски капитал.⁶

Меѓутоа, неоспорен е фактот што Македонија располага и со богата сировинска база и евтина работна сила, што се нужни за развојот на индустријата, а посебно на текстилната прехранбената, на обоените метали, металната индустрија и др. Стопанскиот развојот на Македонија во предвоената Југославија во многу се разликуваше од развојот на другите југословенски подрачја. Овој недоволен општествено-економски развојот го диктираа повеќе околности меѓу кои:

1. капиталистичкиот развој на Македонија доцнеше во однос на другите југословенски подрачја бидејќи во земјојдството доминираа производните односи од феудален карактер;
2. поради спроведуваната денационализаторска политика на предвоените големосрпски власти спрема Македонија и другите национално обесправени народи и народности во Југославија;
3. предвоената Југославија беше економски зависна од странскиот капитал, кој не покажуваше интерес за некои пообемни инвестициони вложувања во индустријата, туку се ориентираше само кон некои гранки од индустријата и рударството.

Карактеристично е да се одбележи не само во Македонија, туку и за некои други економско неразвиени југословенски региони, што промените во економскиот состав на населението во поглед на стопанскиот развој, се одвиваа мошне бавно. Оваа состојба резултираше пред сè поради задоцнетото продирање на капитализмот. Бавниот развој на индустријата бил основниот фактор што во крајна линија овозможил во Македонија и во некои други југословенски региони за еден релативно подолг временски период да го зачуваат доминантното аграрно обележије со екстензивен начин на стопанисување.⁷ Поради бавното ликвидирање на аграрниот статус на Македонија, практично

не постоеја објективни околности за некаква позабрзана миграција на населението на релација село-град. Тоа фактички го обусловуваше бавниот пораст и развој на индустриската работничка класа, бидејќи развитокот на стоковото производство е условено од општествената поделба на трудот.

Општествено-економските, политички, просветно-културните и други животни услови на работничката класа и населението во Македонија и Југославија во целина, беа разнолики во основа неповолни. Ваквите разновидни прилики имаа различно влијание во нерамномерниот и воопшто целокупниот развој, како за секој регион поодделно, така и за македонското подрачје.

3. Положбата на Македонија во општествено-политичкиот живот на Југославија во периодот меѓу Двете светски војни

Општопознато и прифатено е гледиштето сред југословенската историска наука и општествената мисла дека предвоените југословенски владеечки кругови посебно во големосрпските не беа во состојба да ги решат основните суштествени прашања националното, социјалното, аграрното и други политичко-економски прашања. Во контекстот на наведените прашања, мошне горливо беше националното, ако се има во предвид фактот што Југославија претставуваше повеќенационална заедница на повеќе народи и национални малцинства (ден. народности). Наместо овие прашања да бидат во жижата на интересот во политиката на предводена кралска Југославија, во неа владееше национална, политичка и социјална обесправеност на македонскиот народ и други народи и народности, кои беа изложени на бездушна денационализација и експлоатација. Поради овие и слични околности, распаѓањето на предвоениот југословенски апарат во 1941 година претставуваше

логична последица од ваквата политика на владеачката југословенска буржоазија.

Што се однесува конкретно за Вардарска Македонија, непосредно по Првата светска војна дојде до израз отворена хегемонистичка политика на големосрпските власти, која посебно се оцртуваше на неколку правци и тоа: 1. се забрани употребата на македонскиот јазик во школите и во печатењето на учебници, весници, литература и наместо него е воведен српскиот јазик; 2. во Македонија, наместо македонски, учителскиот, свештеничкиот, чиновничкиот и другнадар бил доведен од другите краеве на Југославија; 3. во духот на асимилаторската големосрпска политика, македонските имиња и презимиња на Македонците биле заменети со српски, а називот Македонија бил заменет со т.н. "Јужна Србија" и сл.⁸ Овие спроведени мерки и решенија од страна на големосрпската буржоазија може слободно да ги сведеме под заеднички именител, чија суштина беше - денационализација и асимилација на македонскиот народ, а неговата татковина Македонија е преименувана во обична српска провинција.

Една од формите и методите на денационализација на македонскиот народ претставуваше аграрната реформа и колонизација што се спроведувааше низ целиот тек на периодот меѓу Двете светски војни. Прену неа, всушност се одземаше земјата од селаните и се доделуваша на четници, доброволци, жандармеријата и колонисти од другите краеве на Југославија кои се населувани во Македонија со цел да го задушат македонскиот национален индивидуалитет.⁹

Ваквата големосрпска политика уште повеќе ги заостри противностите и предизвика отворено незадоволство сред македонскиот народ, поради неносните политички, економски и социјални околности. Македонскиот народ набргу ја увиде спроведуваната големосрпска денационализаторска и асимилаторска политика и на општинските

избори од 1920 година им даде поддршка на КПЈ, бидејќи гледаше во неа реална перспектива за своето национално и социјално ослободување. На овие избори, како и преку низа други форми, дојдоа до израз револуционерните стремежи на широките слоеви и како резултат на ваквата прореволуционерна, прокомунистичка настроеност, КПЈ во Македонија доби 15 пратенички мандати. Меѓутоа, осетен удар на револуционерното и комунистичко движење во македонија му беше зададен со донесувањето на Обзаната и Законот за заштита на државата, кои пред се биле насочени против КПЈ, а на македонско тло се применуваа со се позасилена бруталност и масовен терор. Така што, голем дел од партиските организации беа ратурени или повлечени во илегалност, а партискиот орган "Социјалистичка зора" бил забранет. Во едни вакви околности, работата на партиските организации била во осетна мера отежната.¹⁰ Како резултат на новосоздадената ситуација, политичкиот живот на македонското подрачје бил оптоварен со терор, несигурност и се одвивал во мошне отежнати политички околности. Теророт и полицискиот притисок во Македонија, посебно дојде до израз со воведувањето на диктатурата на крал Александар од јануари 1929 година, позната во историјата како "Шестојануарска диктатура". Во овој временски интервал, единствена организација која му пружеше отпор на владеечкиот режим во Македонија и Југославија во целина, беше КПЈ. И покрај честите апсења на комунистите во повеќе македонски градови, Партијата се повеќе продираше сред широките слоеви на македонскиот народ, кај кого постепено растеше и созреваше убедувањето дека комунистите се единствено кадарни да му се спротивстават на владеечкиот режим и да ги предводат македонските маси во реализација на нивните вековни стремежи за национална и социјална слобода. Меѓутоа, сериозна бариера на македонското националноослободително движење претставуваше македонската буржоазија, која во

целост им даде поддршка на монархофашистичкиот режим. Треба да се нагласи дека и покрај предавничката политика на македонската буржоазија, која се впрегнала во служба на владеечкиот режим со цел да ги зачува своите позиции, како и спроведуваниот активен терор над македонските комунисти и бездушната експлоатација над македонското население, сепак партиските организации се поцврсто се поврзуваат со работните маси. Иако млада и малубројна, сепак македонската работничка класа преку идејно-политичкото насочување од КПЈ, постепено созреваше и постануваше свесен елемент за своето место и улога во борбата на македонскиот народ за национално и социјално ослободување. Посебен дострел во револуционизирање и активизација на масите, а особено на работничката класа, е постигнат во последната деценија пред Втората светска војна. Во овој временен интервал во повеќе македонски градови избиваат 16 штрајкови и други револуционерни демонстрации и манифестации, предводени од партиските организации, а во 1940 година во Скопје е одржана покраинска конференција на КПЈ за Македонија. На неа е извршена анализа на постигнатите дотогашни резултати и биле изградени конкретни ставови и насоки на македонските комунисти преку поинтензивно активизирање на масите во заедничката борба за национално и социјално ослободување на македонскиот народ. ¹¹

а) Состојбата на индустријата - потекло и состав
на нејзиниот капитал

Неоспорен е фактот дека индустријата во Македонија, во однос на другите југословенски подрачја, започнала да се развива со извесно забавување и со скромни материјални можности. Причините за ваквата состојба треба да се бараат пред сè во општествено-економските односи кои постоеле во Отоманската империја, во чии рамки

македонското подрачје останало најдолго во однос на другите југословенски територии. Инаку, зачетоците на индустрискиот развој на Македонија треба да се бара кон крајот на XIX-от век, а позасилен замав за тогашни прилики процесот на индустријализација зема во периодот по Балканските и Првата светска војна.

Посебна потешкотија во одсликување на реалната состојба на индустрискиот и воопшто стопанскиот развој на Македонија, претставува фактот што Македонија се наоѓала административно-територијално во склопот на Вардарска бановина или т.н. "Јужна Србија", во која покрај Вардарска Македонија се наоѓале и делови од Југоисточна Србија. Оттаму, подолуизнесените податоци за состојбата на индустриските претпријатија во "Јужна Србија", не треба да се смета дека сите се наоѓале на тлото на денешна СР Македонија.

Табела 2.

Состојбата на индустриските претпријатија во Вардарска бановина.¹²

	Структура на регистрирани претпријатија		Структура на вложен капитал	
	Југославија	Јужна Србија	Југославија	Јужна Србија
Од 1858г.	2,8	-	3,5	-
1859-1869	1,4	-	2,2	-
1869-1878	2,7	-	5,1	-
1879-1888	5,3	2,4	6,7	1,2
1889-1898	6,2	4,8	11,8	5,3
1899-1908	12,3	6,3	16,1	3,3
1909-1918	12,1	3,9	17,1	2,4
1919-1928	29,8	33,1	23,8	53,5

1929-1939	21,7	44,9	11,6	34,1
непознато	5,5	4,7	2,1	0,2
ВКУПНО	100,0	100,0	100,0	100,0

За овие податоци е излишен сепак коментар, бидејќи сами по себе јасно ја отсекуваат минималната застапеност и учество на Македонија во вкупната југословенска структура на регистрирани претпријатија и вложен капитал.

Во приклучениот дел на Македонија во рамките на кралство Југославија по Првата светска војна биле создадени нови околности за развитокот на индустријата. Иако по 1919 година биле подигнати нови индустриски објекти, сепак сред владвачките кругови во пред-воена Југославија од политички и други околности сеуште постоела резервираност за некои пообемни инвестициони вложувања. Извесно ублажување на ваквата резервираност настапува во периодот 1928-1939 година, кога индустрискиот развој поопетно прогресира во однос на дотогашниот период, што може да се согледа од регистрираните претпријатија во следниот преглед:

Табела бр. 3.

Преглед на регистрирани претпријатија (број и структура).¹³

О д т о а с с н о в а н и

<u>Вкупно</u>	<u>1919-1923</u>	<u>1924-1928</u>	<u>1929-1933</u>	<u>1934-1938</u>
број 99	14	28	21	36
струк. 100	14,1	28,3	21,2	36,4

Инаку, стопанскиот, а посебно во тој склоп индустрискиот развој на Македонија во периодот меѓу Двете светски војни може да се подели на две карактеристични фази и тоа: Првата 1918-1929 година и втората 1929-1941 година. Во првиот период карактеристично

е да се одбележи што во Македонија во новосоздадените услови започнува процесот на консолидација од воените разурнувања од Првата светска војна. Посебно за одбележување е што во овој временски интервал, како последица од Војната, доаѓа до зголемена побарувачка на стоки, што придонесе за развојот на стопанството во Македонија, а посебно на трговијата, земјоделството и занаетчиството. Со тоа се создала можноста да се акумулира извесен капитал, кој послужи како скромна почетна основа за развојот на индустријата. Иако тој процес на прелевање на трговско-занаетчискиот и банкарскиот капитал во индустријата се одвиваше мошне бавно и претпазливо, сепак одигра за тогашни прилики значајна улога во индустрискиот развој на Вардарска Македонија. Велиме бавно и претпазливо, бидејќи капиталот во трговијата имаше побрз обрт и помал ризик, отколку во индустријата, од една страна и од друга, банкарството повеќе ја ориентираше својата дејност кон издавање на краткорочни менични кредити, а знатно помалку одобруваше заеми за индустриското производство.

Во втората фаза (1929-1941г.) како резултат на големата светска економска криза од 1929-1933 година, доаѓа до влошување на општата економска состојба, која негативно се одрази врз натамошниот стопански развој на Македонија. Позабрзан индустриски и воопшто стопански развој на Македонија е забележан во периодот по економската криза од 1933 до 1941 година. Во овој временски интервал започнуваат поинтензивни и покрупни инвестирања во индустријата. Така што, во овој период се изградени повеќе индустриски претпријатија, отколку во годините 1918-1933 година. Во овој период доминантно место имаше изградбата и развојот на текстилната, прехранбената и градежната индустрија, како и неколку постројки од електроstopанството.

Меѓутоа, и покрај релативно позитивното движење во индустрискиот развоток, Македонија во однос на другите југословенски подрачја далеку заостануваше, за што го поткрепуваат и потврдуваат податоците од следната табела:

Табела бр. 4.

Број на фабрики во Југославија во 1938 година.¹⁴

Н а с е л е н и е

	воопшто	во индустри- јата	број на фабрики	капитал	погон во КС
Македонија	6,8	1,24	2,98	1,99	1,55
Словенија	8,2	21,45	21,42	17,99	19,84
Хрватска	24,1	32,45	31,97	33,97	39,84
Б и Х	16,7	10,36	7,02	9,79	10,78
Војводина	12,5	16,10	19,22	12,77	11,04
Србија	29,6	18,30	16,87	23,29	16,82
Ц. Гора	2,1	0,10	0,52	0,20	0,17
ВКУПНО:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Постоењето на крупните разлики во територијалната стопанска развиеност, го потврдува подолуизнесениот преглед, според кој Македонија и Црна Гора беа најмногу неразвиени. Поточно ако ја земеме индустриската состојба пред Втората светска војна на 1000 жители, бројот на работни места во индустријата изнесуваше: ¹⁵

1. Словенија - 57	5. Босна и Херцеговина - 13
2. Хрватска - 29	6. Македонија - 7
3. Војводина - 28	7. Црна Гора - 1
4. Србија - 16	

Слична слика даваат податоците за инвестирањето во индустријата по глава на жител инвестициите во индустријата во периодот

1918-1938 година, ако за Југославија се земе индекс 100, по републики изнесуваа: Словенија - 225, Хрватска - 140, Војводина - 100, Србија - 108, БиХ - 33, Стара Србија и Македонија - 33 и Црна Гора - 12.¹⁶

Во периодот меѓу Двете светски војни иако со мал капацитет, бројот на индустриските претпријатија сепак бил во постојан пораст. Според некои податоци од 16 затекнати индустриски претпријатија во 1918 година, во 1940 година нивниот број изнесува 111, од кои 92 биле од преработувачката индустрија, 6 од екстраактивната индустрија итн.¹⁷

Треба да се подвлече дека позитивна и мошне суштествена околност е што главно индустријата во Македонија се градела и развивала со лични средства на Македонци и со слабо учество и контрола на југословенскиот банкарски и странски капитал. Според "Статистике индустрије краљевине Југославије..." во Вардарска бановина се регистрирани 45 сртачки јавни фирми со 58 фабрики, претпријатија, што говори дека грото од индустриските претпријатија биле ортачки и изградени со средства од домашен капитал.¹⁸

Иако резултат на сопствените ангажирања на повидните домашни капиталисти по светската економска стопанска криза, во периодот 1930-1935 година биле изградени 17 индустриски претпријатија. По изразен индустриски развиток за тогашни услови во Македонија е забележан во периодот 1935-1940 година кога биле подигнати 34 индустриски претпријатија, односно 34,7% од вкупниот број на индустриските претпријатија во Македонија.¹⁹ Тоа значи дека во овој период е изградена скоро целокупната индустрија за градежен материјал, текстилната и голем број претпријатија од прехранбената индустрија. Меѓу изградените 5 електрични центри, хидроцентралата на реката Треска крај Скопје, била најголема во Македонија.

Гледано во целина, во предвоениот период, а посебно непосредно пред Втората светска војна (1936-1941) во Македонија бил остварен скроман развиток за тогашни услови, благодарение на напорите на домашниот капитал. Имено, изразено низ индекси, бројната разлика меѓу индустриските претпријатија затекнати со формирањето на кралството Југославија во 1918 година и положбата непосредно пред Втората светска војна - 1940 година, порастот изнесува 737 (1918-100).²⁰ Најголем дел од изградените индустриски капацитети отпаѓа на прехранбената индустрија која со 28 претпријатија или 25,3% од вкупно основаните, а потоа следува електростопанството со 18 претпријатија или 16,2%, текстилната индустрија и индустријата за градежни материјали со 12 претпријатија или со 10,8%, потоа следуваат помалку застапените фабрики од дрвната, кожната и други индустриски гранки.

Ако се фрли еден бегол поглед на лоцираноста на индустриските претпријатија, може да се констатира дека тие биле нерамномерно разместени. Непосредно пред Војната во 1940 година само во Скопје и околината се наоѓале 45 фабрики или 40,5% од вкупниот број, а останатиот дел од 59,5% отпаѓа на другите градови во Македонија.²¹ Инаку, во најголем степен биле претпријатијата со занаетчиски начин на производство. На пример металната односно металуршко-металопредавачката индустрија не постоеше во права смисла на зборот, бидејќи петте (5) работилници за преработка на метал бев поголеми занаетчиски претпријатија. Поголеми претпријатија имаше во текстилната и прехранбената индустрија.²²

Во периодот меѓу Двете светски војни, многу слабо развиената индустрија предимно била концентрирана во Скопје, во споредба со другите градови во Македонија кои останале како типични аграрни реони. Како резултат на ваквата концентрација на индустријата, Скопје не само што претставува, економски, административен и културен

центар, туку го привлекувал и вниманието на домашниот и странскиот капитал, бидејќи значел резервоар на евтина работна сила и голем консумативен центар.

Гледано низ призмата на застапеноста на странскиот капитал во македонското стопанство во предвоениот период учество имаа германскиот и францускиот капитал, а потоа следуваат англискиот, чешкиот и од други земји.²³

Општо земено, странскиот капитал во Македонија и Југославија во целина, најпрво почна да го шири своето влијание во југословенското стопанство, преку заклучување на државни заеми, за да потоа се ориентира на изведуваче на јавни работи, во кои тој се јавувал и како финансиер и како изведувач, а потоа и организираше на системот на неговото управување. Во таква улога се појавува во изградба на индустриски претпријатија и железнички пруги, во чии склоп била и изградбата на пругата Велес-Прилеп.²⁴

Извозот на странскиот капитал во југословенското стопанство се одвивал мошне организирано од страна на меѓународните монополи кои водеа меѓусебна конкурентска борба за освојување на југословенскиот пазар, суровинските извори, делумно и во преработувачката индустрија и други дејности. Гледано во југословенски рамни, се зголемува доминацијата на странскиот капитал, кој во вкупниот капитал во износ од 14.351 милион динари, учествува со 7.376 милиони динари или 51,3%, колку било инвестирано во изградбата на Југославија:

Табела бр. 5.

Учество по гранки во индустриското производство ²⁵	
производство на метали.....	77,85%
производство на машини.....	81,69%
преработка на метал.....	48,50%

текстилна индустрија 61,45%
 индустрија на хартија..... 40,01%
 индустрија на дрво..... 58,65%
 хемиска индустрија..... 78,40%
 прехранбена индустрија.....34,86%
 индустрија на кожи.....30,64% и тн.

Од овие податоци произлегува дека странскиот капитал успеал да овлада со основните гранки на индустријата, а неговата доминантна позиција не е стекната само по пат на инвестиција на капиталот, туку и "... по пат на кредити, картели и преку тоа што во управите на најважните претпријатија имале свои експоненти... вишокот на вредноста... оди во странство, што го забавува или спречува развојот на индустријата (проширена репродукција) или севложува во индустријата што уште повеќе ја потчинува нашата индустрија на странскиот капитал..."²⁶

Во структурата на второ место доаѓа учеството на германскиот капитал со износ од 1.162 милиони динари или 18,7% од целокупниот странски капитал во Југославија.

По однос на сопственичките односи и организираниите форми карактеристично за индустријата во Македонија е што се наоѓала во неповолна положба а домашната се јавувала во форма на индивидуална, семејна и ортачка. Така што, во 1938 година 6 фабрики и сите рудници на обоени метали биле во рацете на странскиот капитал меѓу кои: мелницата "Балкан", парната пивара, дрвната индустрија "Тресна" и текстилната индустрија во Скопје, како и "Алатини минес ЛТД", "Трепча минес ЛТД" и други.²⁷

Треба да се нагласи дека во развојот на маневонската индустрија странскиот капитал односно домашниот капитал под надзор на странскиот почнал да продира во Македонија особено по Првата

светска војна "... имајќи ги во предвид ретните сировини и евтната работна сила индустријата и електрификацијата во Македонија ги носат сите карактеристики на економски заостаната земја. Индустријата во Македонија е неразвиена и опфаќа само минимален дел на сировини... нерамномерноста на развојот во индустријата во Македонија се огледа и во нејзиното територијално разместување. Покрај Скопје и во помала мера Битола, индустријата воопшто не постои во другите краеве на Македонија..." 28

Од изнесеното произлегува дека основни носители во развитокот на индустријата и рударството во Македонија биле домашни капиталисти и странски акционерски друштва. Југославија со својата економска политика кон Македонија заедно со странскиот капитал се јавувала во улога на задушувач на иницијативите на домашните македонски капиталисти во развојот на индустријата. Така на пример за ваквата конкурентска задушувачка политика се огледа со основањето на Прилепската пивара од неколку месни сопственици на која сериозно им конкурирала Скопската пивара - сопственост на Прашката кредитна банка како далеку помоќен конкурент. Така што, поради недостиг на домашен капитал и силната конкуренција од странскиот капитал, повеќе домашни претпријатија биле задушувани уште при нивното формирање. Единствен излез од ваквата сериозна конкурентска борба бил можен со помагање на државната политика преку кредитирање на месните домашни капитали во развојот на индустријата. Меѓутоа, вакви државни инвестиции отстојувале, што го поткрепува и секретарот на Здружението на индустријалците од Вардарска бановина, кој во 1940 година изнесува дека "... домашниот капитал е недоволен за да може да реализира поголеми индустриски објекти без кредит. Прашањето на индустрискиот кредит е најболноточна на нашата индустриска политика..." 29

Југославија со својата економска политика имала интерес само за развојот на тутунското стопанство, бидејќи Македонија била најголем производител на тутун во Југославија односно давани преку 50% од југословенското производство на тутун. Меѓутоа, и покрај повољните услови за развојот на тутунската индустрија, во Македонија не постоела ниту една фабрика за цигари, туку се се сведуvalo само на преработка на тутун до ферментација и пакување во лист.

Гледано во целина, во предвоенна Македонија т.н. "Јужна Србија" беа регистрирани 127 индустриски претпријатија, што претставува само 2,98% од вкупниот број на фабрики во Југославија или 1,99% од вкупниот капитал во југословенската индустрија или само со 1,24% од вкупниот број на работни места во индустријата на Југославија.³⁰

Поради непостоење на периодични статистички податоци за степенот и состојбата на стопанскиот развој на Македонија, а посебно поради тоа што таа се сметала како интегрален дел на Србија односно "Јужна Србија", не сме во состојба да дадеме попрецизни оценки за развојните фази до 1938 година кога е направен попис на индустријата. Приближен просечен пораст на индустриските инвестиции во периодот на постоењето на предвоенна Југославија, изнесуваше само 2,2%, што говори за еден бавен процес на индустријализација на Југославија, а за македонското подрачје е знатно помалку.³¹ Така што, од сите југословенски подрачја најбавно темпо на индустријализација бил спроведуван во македонија, Космет и Црна Гора. За ова секако причините треба да се бараат во спроведуваната денационализаторска и асимилаторска политика на големосрпските владеечки кругови во Македонија, како и во постоењето на остатоците од феудалните односи. Покрај наведеното, треба да се има предвид и негативното влијание на странскиот капитал во развојот на капиталистичкото стопанисување во Македонија и слично. Имено, странскиот капитал

негативно делуваше на постоечките производни односи, а посебно на класните односи. Тој спроведуваше систематска експлоатација на работничката класа. Имено, странскиот капитал поврзувајќи се со домашната владеечка буржоазија, користел висок степен на експлоатација на наемната работна сила, бидејќи просечните надници во периодот 1930-1937 година биле подживотниот минимум (од 30-42%), а за македонски услови состојбата била секако понеповолна, но за тоа ќе стане збор на друго место.³²

б) Основни карактеристики на предвоеното земјоделство во Македонија

Македонија во рамките на предвоеното кралство Југославија, претставуваше едно од најнеразвиените стопански подрачја.

Според проверени и првостепени архивски извори предвоеното стопанство во Македонија е окарактеризирано како "... економски заостанат крај карактеристичен со примитивизам во стопанството, неиспитани и неискористени природни богатства... со исклучок на подрачјето на Скопје како стопански центар, оваа република во целина останала во стагнација... Македонија е земја со првобитни ознаки на продирање на капитализмот, со низок организациски состав на капиталот, со висок степен на експлоатација на работната сила. Анализата на стопанските гранки ни ја покажуваат оваа економска заостанатост. Во земјоделството... поседовните односи во Македонија се многу потешки од другите краеве на земјата и прашањето на печалбарството претставува се повеќе акутен проблем. Раздробеност на поседите, аграрната пренаселеност и нивниот степен на индустријализација имаат за последица примитивна обработка на земјата и низок степен на агротехниката воопшто..."³³ Земјоделството кое имаше водечки позиции во македонското стопанство, носеше белези на типично

екстензивно стопанисување. Предвоеното земјоделство на македонското подрачје се одликуваше со својата назадноост и во поглед на ниската продуктивност на трудот и во поглед на неповолната структура на застапеноста на засејаните површини со земјоделски култури а посебно индустриските. Ако на сето ова се додаде реалниот факт што околу 80% од населението во Македонија било земјоделско, тогаш поцелосно ќе се согледа значењето на оваа стопанска гранка.³⁴ Иако климатските и педолошките услови беа поволни за одгледување на индустриски култури во Македонија, во периодот на 30-те и 40-те години на XX-иот век во просек со житарици биле засеани 88,2% од вкупните засеани површини, а со индустриски култури само 4,7%.³⁵

Овие податоци упатуваат на констатацијата дека македонското население од низа околности не било во состојба да ја согледа полезноста и го ориентира производството кон оние индустриски култури кои можеа да му донесат висок доход. Меѓутоа, основниот фактор кој можеше да придонесе кон ориентација и форсирање на интензивни земјоделски индустриски култури, требаше да биде државата. За жал предвоените владеечки кругови во својата државна стопанска политика не водеа сметка ниту некоја позитивна политика кон економска стимулација на земјоделските производители. Токму поради овие околности, структурата на земјоделското производство се одликуваше со своите карактеристични обележја на натурално и екстензивно земјоделско стопанисување, без некоја поширока примена на современа механизација и агротехнички средства.

Дрвеното примитивно рало, плугот и воловската влечна спрега претставувале во основа главните средства за земјоделското производство, а употребата на модерни земјоделски машини и вештачки ѓубрива претставувале исклучителна ретност "механизацијата во земјоделството не била позната во предвоена Македонија. Слично е и со

употребата на вештачко ѓубре, средство за заштита на билните и др. Раздробеноста на поседите, големата аграрна пренаселеност и нискиот степен на индустријализација, имаа за последица голема примитивност во обработката на земјата. Односот на железни плугови спрема дрвените плугови и рала е 39.269: 9.850: 40.629 рала, типично орудие на примитивно земјоделство, има многу. Дрвени рала има најмногу во западниот печалбарски околии, каде земјоделството е најпримитивно..."³⁶

Структурата на земјоделските поседи во предвоениот период се одликувала со извесни елементи на остатоци од феудалните односи, кои се среќаваат во постоењето на крупните земјоделски поседи на големопоседници, беговските и манастирските имоти, кои биле обработувани од безимотните и малку имотните селани врз основа на плаќање на наемнина во "натура"... земјоделството не се развивало во правец на ширење на продуктивните гранки уште повеќе, стихиските закони кои закони кои владееле во стопанството довеле до опаѓање на некои гранки... со примитивна техника на обработка на земјата..."³⁷

Во периодот меѓу двете светски војни, а посебно за време по економската криза од 1929-1933 година и се понагласеното продирање на странскиот капитал во југословенското стопанство, мошне неповолно се одразија во развојот на земјоделското стопанство на македонското подрачје. Конкретно овие околности доведоа до осетно паѓање нацените на земјоделските во однос на индустриските производи. Тоа се одрази неповолно на земјоделските производители чија куповна моќ била знатно намалена. Оваа состојба доведе до нагласено влошување на социјално економската положба на ситните и средните земјоделски производители. Ако на оваа положба се додаде и реалната состојба на аграрната пренаселеност и доминантниот статус на земјоделството во македонското стопанство, во кое преовладуваа расцепканите ситно-земјоделски приватни поседи, тогаш сосема јасно се корените за брзиот

процес на нивна пауперизација. Во овој процес на пропаѓање на ситните и средните селани, особено влијание имаше и нивното задолжување и проблемот на враќање на долговите кај привилегираната аграрна банка, што го илустрира и поткрепува следните податоци на задолжени селски домаќинства (по територија на денешните народни републики):

:ки

ТАБЕЛА 6
38)
ПРЕГЛЕД НА ЗАДОЛЖЕНИ СЕЛСКИ ДОМАКИНСТВА ПО РЕПУБЛИКИ

народна република	бр. на селски домакинства	бр. на задолж. домакинства	% на задолж. домакинства	износ на цел. задолж. во м.д.	просек на задолж. по 1 домакин. во дин.
Македонија	127.596	14.779	11,6	92,3	6.248
Словенија	154.628	61.490	39,8	1192,1	19.386
Хрватска	524.579	202.674	38,6	1944,9	9.596
Б и Х	334.621	175.551	52,5	845,9	4.818
Србија (вкупно)	786.204	218.713	27,8	2480,1	11.340
Србија (потес.)	500.360	147.299	29,4	1026,9	6.972
Носмет	69.574	18.949	28,7	113,9	6.011
Војводина	214.307	52.965	24,5	1339,3	25.528
Ц.Гора	60.060	27.423	45,7	274,9	10.026
ВКУПНО:	1985.725	700.630	35,3	6830,3	9.749

Аграрната реформа која што се спроведуваше низ целиот тек на постоење на кралска Југославија во периодот меѓу Двете светски војни не само што не ги задоволи стремежите низ борбата на македонските селани за задоволување на гладта за земја, туку таа на македонското подрачје имаше специфичен карактер и беше потчинета на целите на големосрпската буржоазија за асимилација на македонскиот народ и создавање на здрави упоришта на својата власт "... бизшата хегемонистичка Југославија не им даде земја на сите чифлии што со децении ја обработуваа беговската земја, туку и понатаму ги остави да ја обработуваат таа земја за неодредено време, не утврдувајќи го нивниот поседнички однос. Тоа беше политичка спекулација на великосрпските властодршци, за да можат над овие чифлии секогаш да вршат политички притисок, за да ги користат во своите изборни комбинации..."³⁹

Како резултат на ваквите оксљности посебно поради методите и целите на спроведувањето на аграрната реформа и колонизација во Македонија со засилен терор и насилство, повлијае да македонското селанство се определи за безрезервна поддршка на работничката класа на чело со КПЈ како нивен идејно-политички предводник во борбата за социјално и национално ослободување на македонскиот народ.

4. Работничката класа во Македонија - потекло, состав, структура и економска положба

Работничката класа како општествено-економски и политички фактор се појавува на историската сцена во Македонија знатно подоцна во однос на некои балкански и европски земји. Поточно речено, македонската работничка класа и работничкото движење се појавија во втората половина на XIX век.⁴⁰ За ваквото задоцнето појавување и развиток на работничката класа, основен негативен фактор

претставуваше феудалниот општествен систем што царуваше во Турската Империја, а во чии државни рамки се наоѓаше и Македонија. Имено, феудалниот општествен систем всушност го забавуваше процесот на продирањето на капиталистичките елементи, а со тоа и порастот и развитокот на работничка класа во Македонија.

За да подобро се следи процесот на формирањето и растежот на работничката класа, се чувствува потреба макар и во куси црти да се изнесат демографските карактеристики на населението во Македонија, како извор и резервоар од кој таа се регрутирала, а особено степенот на општествено-економскиот развиток што ја детерминира динамиката на порастот и развојот на работништвото на македонското подрачје.

+ +

+

Населението, а поточно неговиот активен дел, претставува основен двигател во стопанскиот и целокупниот развиток на земјата. Маѓутоа, структурата на населението, онаква каква што била во предвоенниот период, во однос на неразвиените југословенски подрачја, во Македонија, таа носеше печат на недоволно развиена. Инаку, гледано низ призмата на пописните резултати во 1931 година, на територијата на денешна (НР) Македонија биле регистрирани 937.643,⁴¹ а според други податоци 949.958 лица или 164.052 домаќинства, што мошне рељефно во структура го поткрепува подолуизнесениот преглед на население и домаќинства според пописите.

Табела бр. 7

Преглед на население и домаќинства според пописите⁴²

	вкупно	прос. год. пораст	на 1 км ²	домаќин.	број на лица на 1 домаќин.
1921	808.724	-	31,5	146.161	5,53
1931	949.958	14.123	36,9	164.052	5,79

а) Составот и структурата на работничката класа

Во досегашното изнесување констатиравме дека стопанскиот развојот на Македонија во многу се разликуваше од динамиката на развојот и степенот на развиеноста од другите југословенски подрачја. Овој недоволен развој резултираше на фактот што капиталистичкиот развој на Македонија доцнеше и што е најсуштествено да се подвлече што во производните односи сеуште имаше остатоци од феудалниот начин на стопанисување, од една страна, и од друга, поради спроведуваната политика на големосрпски владвачки кругови. Водењето на ваквата економска политика, не создаваше реални можности во забрзан индустриски и воопшто стопански развој, а со тоа и се оневозможуваше посетното зголемување на бројниот состав, образовната и квалификационата структура на работничката класа во Македонија.

Во прилог на ваквата констатација говори фактот што Македонија во стопанската структура на земјата учествува со 2,98% од вкупниот број на фабрики, со 1,99% од вкупниот капитал, потоа со само 1,24% од вкупниот број на работни места во индустријата, а Словенија учествува со 21,42% од вкупниот број на фабрики со 17,99% од вкупниот југословенски капитал и 21,45% од вкупниот број на работни места во Југославија.⁴³

Што се однесува конкретно до состојбата на работничката класа и нејзината вработеност по стопански гранки како и во нестопанството

на територијата на предвоенна Македонија од вкупно 17,392 вработени, 14.197 биле во стопанството, а 3.195 во нестопанството или распоредени по стопански и нестопански дејности мошне сликовито го илустрира следниот преглед.

Табела бр. 8

Преглед на вработени во стопанските и нестопанските дејности⁴⁴

вкуп. вработ.	вкуп.	инд. и руд.	земјод.	шумар.	град.сооб.	трг. занав. услуг.
1939 17.392	14.197	7.803	161	284	761 414	2.786 1.988

Стоп.
ном. деј.

нестопанс.
3.195

Ако се направи една паралела на вработената работничка сила во Македонија и Југославија пред Војната, може да се заклучи дека во предвоенната индустрија во македонија била вработена малубројна работничка класа. Поконкретно речено, во индустријата во предвоенна Југославија од вкупно 196.930 вработени, на Македонија без вработените во тутнската индустрија, отпаѓа само 1,8% од вкупниот број на вработените, што покажува дека македонската индустрија била незнатно мала, со малубројна работничка класа и со технички слабо опремена индустрија.⁴⁵

Гледано низ призмата на структурата на производството и вработената работна сила може да се констатира дека предвоенната македонска индустрија се одликуваше со својот занаетчиски карактер со мошне ниска техничка опременост и да во секое индустриско претпријатие, не земајќи ја во предвид тутунската индустрија, биле просечно вработени во 1939 година по 30 работници и службеници, а во вкупното

индустриско производство најзастапена била тутунската индустрија со 40,5%, индустријата на обоени метали со 23,80% и текстилната индустрија со 11,3%.⁴⁶ Инаку, од вкупно вработената работна сила во македонската индустрија, најголем процент отпаѓа на тутунската индустрија - 66,4%, потоа следува индустријата на обоени метали со 11%, текстилната со 4%, индустријата на градежен материјал со 3,8% и тн.⁴⁷

Учеството на работната сила во индустриски гранки во предвоениот период осцилирало. Така што, во периодот 1918-1926 година најголемо учество на работна рака била ангажирана во прехранбената индустрија. Имено, од вкупно 195 работници во 1918 година во 1925 година бројната состојба на вработените била утростручена и го заземала првото место по вработи, а во периодот 1926-1930 година со започнување на експлоатацијата на хромовите во Радушa и Лојане, биле ангажирани приличен број на работници и индустријата на обоените метали најмногу вработувала од сите индустриски гранки, што го потврдува подолуизнесенiот преглед на вработени по индустриски гранки и периоди:

Преглед на вработени по индустриски гранки и периоди⁴⁸

	до 1918 г.		1919-1925 г.		1926-1930 г.		1931-1935 г.		1936-1940 г.	
	Бр. на раб.	%	Бр. на раб.	%	Бр. на раб.	%	Бр. раб.	%	Бр. на раб.	%
1. електростопан.	10	5,1	15	2,7	91	4,5	142	6,4	217	6,0
2. јаглен	-	-	-	-	35	1,7	62	2,8	55	1,5
3. инд. на об.мет.	-	-	10	2,2	33	1,6	76	3,4	133	3,7
4. метална инд.	30	15,4	47	8,4	60	2,9	62	2,8	162	4,4
5. хемиска инд.	4	2,1	26	4,7	31	1,5	61	2,7	110	3,0
6. инд. за град. мат.	20	10,2	-	-	70	3,4	158	7,1	419	11,3
7. Дрвна инд.	-	-	50	8,9	70	3,4	80	3,7	80	2,2
8. текстилна инд.	-	-	15	2,7	85	4,3	121	5,4	434	11,9
9. Кожарска инд.	6	3,1	8	1,4	18	0,9	25	1,1	27	0,7
10. прехранб. инд.	125	64,1	331	59,2	484	23,8	546	24,4	705	19,3
11. графичка инд.	-	-	49	8,8	69	4,7	131	5,9	124	3,4
Вкупно:	195	100,0	559	100,0	2.041	100,0	2.232	100,0	3.643	100,0

Релативниот индустриски просперитет на Македонија бил забавен за време на големата светска економска криза 1929-1933 година, за да потоа од 1935 до 1940 година одново добие забрзан ритам. Порастот на вработеноста по индустријата е резултат на повеќе новоизградени индустриски претпријатија, како и со проширување на постоечките и тоа посебно кај текстилната, хемиската, електростопанството и индустријата за градежни материјал. Меѓутоа, грото од стопанските индустриски претпријатија во предвоениот период се карактеризирале со своите мали капацитети и од полузанаетчиско и личално значење. Накучо кажано, македонската индустрија се одликувала со својата техничка назадноост со примитивни производни процеси и малубројна работничка класа. Структурата на вработените во индустријата во Македонија била мошне неповолна. Во поткрепа на ваквото становиште говори фактот што од вкупно 111 индустриски претпријатија 86 или 77,5% имале вработено до 50 работници и службеници, а од 50-100 вработени имала само 10 претпријатија или 9,0% од вкупниот број и само 15 индустриски претпријатија или 13,5% вработувале над 100 работници или во просек на едно претпријатие во 1940 година се паѓало по 26 работници и службеници.⁴⁹

Инаку, квалификационата структура на работната сила во преработувачката индустрија, без работниците во тутунската индустрија, била мошне неповолна непосредно пред Втората светска војна во 1940 година и изгледаше вака:

Табела бр. 10

Преглед на квалификациона структура на работничката
 класа во преработувачката индустрија.⁵⁰

<u>категории</u>	<u>работници и службен.</u>	<u>% на учество</u>
квалификувани работници	514	21,4
полуквалификувани работници	766	31,9
неквалификувани работници	919	38,2
административен персонал	204	8,5
ВКУПНО	2403	100,0

Од овие податоци за квалификациона структура, се гледа во преработувачката индустрија биле вработени само 514 квалификувани работници или 21,4% од вкупно вработените, што во просек на секое претпријатие се паѓало по 5,5% квалификувани работници, а додека грото од вработените отпаѓа на неквалификуваните - 38,2% и полуквалификуваните - 31,9% што говори за една мошне неповолна квалификациона структура. Инаку, во квалификационата структура, најголем дел од квалификувани работници имала графичката индустрија со 34,8% од вкупно вработените во индустријата, потоа следува металната индустрија со 33,3%, па електростопанството со 27,6% итн. Најнеповолна структура на квалификувани работници имала индустријата за градежни материјал со само 16,1%, текстилната со 15,0%, прехранбената со 20,4% итн.⁵¹

Од расположливите податоци се гледа дека најбројна категорија биле неквалификуваните и полуквалификуваните работници - 70,1% од вкупно вработените. Инаку, грото од квалификуваните биле вработени во ортачки индустриски претпријатија - 56,2%, а потоа следува моносопните фирми со 17,9%, а најмалку зајдружните организации со само 1,2% од вкупно вработените квалификувани работници.⁵² Заслужува

внимание фактот што во индустријата била вработена ~~малобројна~~ малобројна женска работна сила. Извесно подобрување на состојбата е направено во периодот непосредно пред Втората светска војна. Ваквата слаба застапеност на женската работна рака во индустријата е резултат на наследената општествено-економска и социјала положба на жената. Се понагласениот зголемен интерес на жената за вработување во стопанството непосредно пред Војната е плодна мошне влошената економска положба на работничката класа чија заработувачка од година во година осетно опаѓала и било во прашање минималната гола егзистенција на работничките семејства, од една страна и од друга, што во периодот непосредно пред Втората светска војна за тогашните ^шуслови осетно се развија такви индустриски гранки како на пр. текстилната и прехранбената, каде што женската работна рака можеше да конкурира на машката работна сила. Така што, во 1940 година процентот на вработеноста на женската рака во вкупниот број на вработените во индустријата, без тутунската, изнесуваше 13,3%, а по гранки изгледаше вака: во текстилната индустрија 59,9% беа жени, во графичката 35,5%, во прехранбената 18%, во хемиската 16,4% и електростопанството само 5,1%.⁵³

б) Социјално-економската положба на работничката класа и улогата на македонските комунисти во борбата за нејзиното подобрување

Во предвоениот период грете од работничката класа ^иб^ила регрутирана од месното градско население, а додека одвишокот на работната сила од село мошне ретко се вработувал во индустријата. Така што, од вкупно 10.853 вработени работници и службеници во индустријата и рударството 9.238 работници или 85,2% го сочинувало градско население, а само 1615 или 14,8% на селското население.⁵⁴ Овие

податоци говорат дека одвишокот од селската работна сила мошне ретно се употребувале во индустријата и дел од неа изворот на својата егзистенција го наоѓал во мигрирање во поразвиените југословенски подрачја или во емигрирање во прекуокеанските земји како печалбари. За тоа придонесувало и неможноста на и онака слабо развиената македонска индустрија да го апсорбира вишокот на работната сила од село, бидејќи во градовите владеела безработица сред постоечкото градско население, а притоа од вработените се бореше за гола физичка егзистенција и беше изложено на "... безобзирна експлоатација на работничката класа, со нечовечни услови за работа и со безработица е разорувана нашата работна сила и намалена куповната моќ на работниот народ..."⁵⁵ Доколку се вработувала работна рака од село, таа најчесто се ориентирала кон занаетчиството, каде дел од селската младина се вработувала како чираци во приватните занаетчиски дуќани.

Во триесеттите години на нашиот век, како резултат на економските кризи се смалува стопанската активност, со што осетно е влошена социоекономската положба на работничката класа. Така што, самото опаѓање на стопанската активност доведе до смалување на бројот на осигурените работници односно се понагласен бил порастот на невработноста во Македонија и Југославија во целина. Гледано низ призмата на југословенското подрачје воопшто, а во кое спаѓало и македонското, во колкава степен била изразита невработеноста во периодот на економската криза 1929-1933 година, мошне прегледно го илустрираат подолу изнесените податоци:

Табела бр. 11

Преглед на понуда и побарувачка на работна сила⁵⁶

година	понуда на работ. сила	побарувачка на работна сила	вишок на понудена работна сила
1930	145.277	56.169	89.108
1931	158.492	55.207	103.285
1932	257.780	45.677	212.103
1933	295.106	40.313	254.793

Во влошувањето на економската состојба во земјата, како и во опаѓањето на животниот стандард на широките работни маси, осетен придонес имаше продирањето и влијанието на странскиот капитал во земјата испреплетен со интересите на домашната крупна буржоазија со интересите на странските империјалистички кругови, со што "... нашата земја постана зависна од империјалистичките држави не само во стопански поглед, туку и во поглед на внатрешната и надворешната политика. Во такви услови Југославија неможеше да се развива како слободна и независна држава. Нашата индустрија не го искористи оној резервоар на сировини и работна сила... економската зависност од странство, негативното влијание на странскиот капитал кој не дозволи да се поставиме на сопствени нозе..."⁵⁷

Овие податоци говорат за се поосетниот пораст на невработеноста и влошената положба на работничката класа во Југославија, а за состојбата сред македонските работни маси добиваше се поостри димензии.

Не само во периодот на економската криза, туку и гледано низ целиот период меѓу Двете светски војни 1918-1939 година во областа на индустријата биле отворени само 155.170 нови работни места.⁵⁸

И покрај извесниот развој на процесот на индустријата по економската криза, поради големиот прилив на пауперизирани селани меѓу невработените во градот, настанат како резултат на аграрната криза, големата презадолженост и пропаѓањена ситните и дел од средните селани, бројната состојба на невработеноста од година во година е се понагласена на јваните берзи на трудот, од кои 290.000 биле неквалификувани и тоа пролетеризирани селани.⁵⁹

Наспроти ваквата состојба и статус на работничката класа, сопствениците на средствата за производство-капиталистите, остваруваа баснословно високи профити. Така за илустрација и потврда на ваквото становиште ќе наведеме дека само во 1939 година од вкупно остварениот национален доход во областа на предвоената југословенска индустрија од 8.751 милион динари, на наемнината отпаѓаше само 37,3% или 3.264 милиони, а бруто профитот на сопствениците на средствата за производство - капиталистите изнесувал 5.487 милиони динари или 62,7%, што претставува знатно повисок профит дури и поголем од развиените западно-капиталистички земји.⁶⁰ Ова не упатува на констатацијата дека работниците како непосредни производители во распределбата добиваа многу ниски парични износи, со кои дури не беа во состојба да го подмират и потребниот минимум во одржување на голата физичка егзистенција. Овој животен минимум на работните маси нагло опаѓа во периодот 1930-1938 година што изразен во предвоени динари низ надниците за кои се работело од 10-15 часа дневно изгледа вака:

Табела бр. 12

Преглед на висина на надници во индустријата⁶¹

1930 година	-	26,55 дин.
1931	"	- 26,19 "
1932	"	- 24,58 дин.
1933	"	- 23,22 дин.
1934	"	- 22,24 дин.
1935	"	- 21,65 дин.
1936	"	- 21,68 дин.
1937	"	- 22,71 дин.
1938	"	- 23,64 дин.

Треба да се има предвид дека во текот на овие осум години просечните осигурани надници на работниците бележеа осетно смалување и со лоши услови на работа. Погореизнесените податоци ја изразуваат неспособната положба на работничката класа во Југославија, а посебно во Вардарска Македонија, настаната како резултат на ниските надници, економската експлоатација и слично што во крајна линија доведе до пасивизација односно незаинтересираност на непосредните производители и што е најсуштествено до се позасилен масовен организиран отпор против капиталистичките експлоататори и владеечкиот режим.

Во влошување положбата на работничката класа влијааа повеќе околности меѓу кои: 1) влошувањето на условите за работа настаната како плод на воените разрушувања и оштетувања на средствата за производство од Првата светска војна, 2) се понагласениот пораст на невработеноста, 3) експлоатацијата и смалувањето на и онака ниските надници, што неповолно се одрази на

животниот стандард на населението, 4) домашниот капитал поврзувајќи се со странските капиталистички магнати, мошне негативно се одрази врз постоечките производни односи, а посебно на класните односи и спроведуваше систематска пљачка, преку засилената експлоатација на работничката класа.

Сите овие фактори мошне негативно се одразија врз економската положба на работничката класа. Тука секако треба да се има предвид националната и политичката обесправеност на македонскиот, црногорскиот и другите народи и народности во Југославија. Сите овие накусо нафрлени проблеми обусловија да се заострат класните односи и засилено се развива работничкото и комунистичкото движење. Поточно речено, класната свест кај работниците се повеќе се будеше, развиваше и избиструваше и што е најсуштествено водело кон нивно револуционизирање. Во создавањето на ваква револуционерна атмосфера сред работништвото основниот движечки фактор претставуваат партиските и синдикалните организации, кои делуваа сред работничката класа во остварување на нивните национални и социјални права.⁶²

Поконкретно речено, влошувањето на положбата на работничката класа обуслови нагол пораст на штрајкачката и тарифната борба на работништвото предводено од КПЈ и синдикалните организации, што најдобро може да се согледа од подолу изнесените податоци:

Табрла бр.13

Преглед на штрајкови 1921-1929

Год.	Бр.на прет. и штрајк.	Бр.на раб. во штрајк.	Бр.на изгуб.раб.. часа во 1000 ч.	год.
1921	7	17.947	1.464	1921
1922	142	29.141	3.838,5	1922
1923	335	13.232	1.282,2	1923
1924	45	5 .155	622,9	1924
1925	44	7.483	884,6	1925
1926	46	10.979	1.287,8	1926
1927	76	7.550	1.332,1	1927
1928	44	5.618	1.003,2	1928
1929	13	3.247	112,1	1929

год. 63

40.-

Бр.на заин- тересирани	Бр.на зго- лемувања	Потполн неуспех	% потполн. неуспех
29ж091	209	42	20,1
47.114	276	84	30,4
52.464	367	53	14,4
24.625	177	57	32,2
28.106	73	20	27,4
4.617	46	26	56,4
7.408	85	13	15,3
6.607	49	3	6,1
2.573	10	0	0

Што се однесува конкретно за македонското подрачје во триесеттите и четириесеттите години на нашиот век настанува период на револуционизирање и општа активизација на масите проследени со повеќе штрајкови меѓу кои во Скопје, Велес и други македонски градови избиваат 16 штрајкови со 5008 штрајкачи, предводени од партиските организации, а во Охрид доаѓа до демонстрации на студентите и во Прилеп во август 1940 година Партијата организира демонстрации против владеачкиот режим на Цветковик-Мачек, при што учествувале повеќе илјади демонстранти.⁶⁴ Овие штрајкачки борби и демонстрации биле проследени со судири со полицијата и главно завршувале успешно.

Меѓутоа, позасилен подем на работничкото и комунистичкото движење на македонското подрачје е забележано кон крајот на 1932 година и почетокот на 1933 година со обновувањето на партиските организации во Македонија меѓу кои во Скопје, Куманово, Прилеп, Велес, Тетово и други градови, и како резултат на тоа во 1933 година е формиран ПК на КПЈ за Македонија кој започна да го издава својот орган "Искра", а во Скопје излегува и легалниот весник "Наша реч" раководен од Партијата.⁶⁵

Покрај организирањето на штрајкови и демонстрации, партиските организации во Македонија и нејзиниот Покраински комитет се повеќе ја ориентира својата активност во борбата против фашизирањето на земјата, против безработицата и влошените економски услови, а за "... нејзино демократизирање и решавање на националното прашање, широките маси македонскиот народ се повеќе се револуционизираат и се готови под раководството на нашата Партија да се борат за остварување на своите права. Тоа најдобро се виде на изборите од 1935 година, кога во местото каде што влијанието на Партијата беше посилено се постигнаа неочекувани резултати, како во Битола, Прилеп, Велес, Свети Николе и особено Куманово".⁶⁶

Нано резултат на ваквата разновидна по својот карактер и засилена партиска активност на македонското подрачје доаѓа до се поизразито зацврстување на врските на Партијата со широките маси, пуштајќи на тој начин длабоки корени сред македонскиот народ и што е најсуштествено да се истакне партиската организација претставувала решавачка идејно-политичка сила во Македонија.

5. Општествено-економските услови во текот окупацијата на Македонија 1941-1944 година

Во периодот на Втората светска војна, најголем дел од Вардарска Македонија (21.673 км^2) се најде под бугарска фашистичка окупација, а западните делови од Македонија - Тетовско, Гостиварско, Ничевско, Дебарско и Струшко беа под италијанска окупација, односно приклучени кон кралството Албанија.⁶⁷

Целокупната активност на окупаторите во Македонија била ориентирана во постигнување на целите и интересите на владеачките кругови и буржоазијата. Конкретно, бугарскиот окупатор со цел да изврши денационализација и асимилација на македонскиот народ, презема повеќе мерки од политички, административен, школски и црковен карактер и врз база на нив е организирана окупаторската власт. Териториите од Западна Македонија со наведениве 5 околии под италијанска окупација била воспоставена административно-управната власт со декретот на Мусолини од 17 мај 1941 година, а во јули истата година овие територии со декретот на кралскиот намесник на Албанија Франческо Јакомони се анектирани кон Албанија.⁶⁸ Големоалбанските квислинзи помагани од италијанската воена управа, започнаа да спроведуваат систематска политика на продлабочување на јазот меѓу Албанците и Македонците. Така што, покрај воспоставениот квислиншки административен апарат, биле воспоставени и полициска-судски органи или накучо речено

постоело едно двојство, односно под италијанската власт остана жан-дармеријата, а под албанска - цивилната власт и албанската полиција.

Гледано во целина, во сите области на јавниот живот и под италијанска и под бугарска окупаторска власт, започна да се спроведува дискриминаторска и денационализаторска политика врз незаштитеното македонско население.⁶⁹

Во едни вакви окупациони услови, целокупното македонско стопанство се наоѓало на услуга на окупаторските германо-италијански и бугарски трупи и производството - земјоделско и индустриско - било определувано од окупаторските државни органи. Посебен интерес на окупаторите во Македонија, а особено на германскиот, бил ориентиран кон експлоатацијата на рудните богатства и тоа особено Злетовските олово-ноцинкови рудници, хромовите во Радуша, Лојане и други, а додека за преработувачката индустрија окупаторот не покажувал интерес.⁷⁰

Во периодот на окупацијата, најголем интерес германо-бугарскиот окупатор покажа за развојот на обоената металургија, каде 77,8% од вкупните основни средства биле инвестирани во оваа гранка.⁷¹ Во нивната ограбувачка политика се приклучил и италијанскиот со своите албански квислинзи.⁷²

Што се однесува конкретно до политиката на бугарскиот окупатор во Македонија, окарактеризирана како "... најгрубо национално социјално угнетување и обид за асимилација на македонскиот народ спроведуван со бесен терор. Најгрубо ограбување на богатствата на Македонија бугарската буржоазија настрвено се фрли на одвлекување на нашите богатства во Бугарија..."⁷³

Уште во почетокот на воспоставување на окупаторската власт, македонскиот народ и неговото стопанство претрпе огромни штети со одредувањето на курсот ^{за} промена на динари во левови и во италијанско-албанска валута, при што динарот бил заменуван за околу трипати

понижок курс.⁷⁴ Тутунот што бил затекнат во монополите, бил прогласен за воен плен и земен од германскиот окупаторот заедно со финансиски средства во касите наменети за исплатување на заработувачката на работниците.

Уште во текот на летото 1941 година, бугарскиот окупатор почнал да спроведува систем на реквизиција и грабеж на житни култури, волна, , добиток, млечни производи, а опиум што бил собиран од поранешните години (околу 40.000 килограми) бил откупен по ниски цени.⁷⁵

Аграрното прашање, како мошне горлив проблем уште во предвоениот период, во текот на окупацијата и натаму останало отворено, бидејќи сите имоти на колонистите во Македонија што биле конфискувани, а самите доселеници прогонети од бугарските власти, земјата на место на сиромашните селани била прераспределена на т.н. "благонадежните бугарски национални елементи",⁷⁶

Во западниот дел од Вардарска Македонија под италијанска окупација, македонскиот народ се најде под вонредно тешки економски, политички и воени услови. Уште во почетокот на окупацијата, ограбувањето на селаните се одвиваше, покрај другите методи и преку воведување на системот десеток, како остаток од тешкиот даночен товар што се применувал во турскиот феудален систем. "Германците и Италијанците на разбојнички начин ја ограбија нашата земја (Македонија - н.б.) уште при самото влегување во Македонија".⁷⁷

Гледано во целина, стопанската активност во окупирана и распарчена Македонија меѓу бугарскиот и италијанскиот окупатор заедно со албанските квислинзи, се одвиваше под мошне неповолни, отежнати специфични окупациони воени, економско-политички услови.

Од погоревизнесеното, може слободно да се констатира дека окупаторските власти заедно со нивните вислинзи и колаборационисти

уште во првите години од окупацијата на Македонија го покажаа вис-
тинското свое лице, спроведувајќи не само грабеж, туку и бесен
терор и репресалии над незаштитено македонско население.

а) Економската положба на работните маси и отпорот
против окупаторската власт

Покрај националната и политичката обесправеност што се согле-
дуваше низ отворената политика на денационализација и асимилација
на македонскиот народ од страна на окупаторските власти, треба да
се подвлече дека мошне влошената социјално-економска положбана ра-
ботничката класа наметната од окупаторите, создаде реални можности
за мобилизација на широките народни маси од Партијата за давање на се
поорганизиран отпор. Посебно била влошена состојбата на работнич-
ката класа и населението во целина во градот, чија физичка егзистен-
ција била доведена во прашање. Оваа состојба настана поради нередов-
ното снабдување и покачувањето на цените на животните намирници, сма-
лувањето на надниците, осетниот пораст на безработицата и слични
отежнувачки околности. Ваквата положба може да се сведе под заеднич-
ки именител и на окупираните територии под италијанско-албанската
и под бугарската окупаторска власт, положбата на работниците во Ма-
кедонија уште повеќе се влоши со грубото социјално и национално
угнетување. Бугарскиот окупатор сакаше при секој случај да им за-
кине на работниците...⁷⁸

За да го држи во покорност македонскиот народ, бугарскиот
окупатор користејќи го присуството на народностите во Македонија, ра-
ботеше сред работништвото и другите структури на населението в соз-
давање на меѓусебна омраза.⁷⁹ Меѓутоа, во дело оние намери на оку-
паторската власт во основа не резултати, бидејќи сред македон-
скиот народ и народностите што живеат во Македонија, беше присутно

чувството и свеста за заедничко живеење и што е најсуштествено, со исклучок на некои малубројни колаборационистички елементи, согледуваа дека окупаторите им се заеднички непријател. Италијанско-албанскиот и бугарскиот окупатор со поткрепа на македонската буржоазија успеаја како соработници да привлечат дел од македонската интелигенција, додека поголемиот дел од интелигенцијата, несигурна за бугарската власт ја преместува на службувањето во Бугарија со цел да со тек на време ја придобие или барем оневозможи нивната револуционерна активност. Конкретно, бугарскиот окупатор, со ваквата политика намераваше да изврши две основни задачи: " 1) Со сите средства на национален гнет да ја изврши асимилацијата на македонскиот народ и 2) да го овозможи несмеќавањето ограбување на македонските богатства и експлоатирање на работните маси од градот и селото, за сметка на бугарската буржоазија".⁸⁰

Во оневозможување на реализирањето на ваквата политика на окупаторите посебен придонес имаа партиските организации во Македонија кои решително се спротивставија против вовлекувањето на македонската интелигенција во окупаторскиот апарат. "... Тој дел од интелигенцијата во моментот на нападот на СССР застана во првите редови на вооружената борба, заедно со работниците и селаните против окупаторот".⁸¹

Како резултат на интензивната партиска активност сред широките работни маси се појавија и развија разновидни облици и форми на отпор, почнувајќи од бојкотирање на општите мерки на бугарската власт, саботажии во фабриките и сообраќајот и други места, дезертерства од единиците на бугарската војска или сосем неодење во неа, неприфаќање на службенички и учителски места во Бугарија, саботирање на реквизиција на житни и други производи, растурање на легален материјал со антибугарска водржина, демаскирање и бојкот на

фашистичките организации и слично.⁸²

Со ваквите отворени манифестации на отпор уште во почетокот на самата окупација на Македонија, бугарскиот окупатор мошне брзо го почувствува антибугарското расположение и немајќи други методи да го задуши незадоволството сред народните маси презема физички средства, ги забранува собирите на работните луѓе, како една од најопасните агит-пропагандни форми на делување на партиската организација за бугарската власт. Ваквите преземени репресивни мерки од бугарскиот окупатор "... наидоа на решителен отпор кај најшироките народни маси, а се дојде и до отворени судирања, како на пример во Гевгелија, потоа во Прилеп, каде што партиската организација одржа специјално советување со цел да ги мобилизира масите во борба против теророт и разгорувањето на шовинистичката омраза. Кумановската партиска организација издига глас против теророт над колонистите и дискриминацијата над малцинствата".⁸³

Како во градот така и на село социјално-економската состојба на широките работни маси била мошне неповолна. На територијата на Западна Македонија окупирана од италијанско-албанската власт и покрај тоа што биле спроведувани грабеж и насилства над селаните преку разновидни форми: сејменлак, станлак и чифлигарство (остатоци од турскиот феудален систем), отпорот сред населението не само што не бил скршен, туку тој се повеќе растеше и разгоруваше.⁸⁴

Ваквото нагласено присуство на антиокупаторското расположение сред широките работни слоеви во Западна Македонија беше резултат пред сè на засилената партиска активност меѓу македонските маси. Така што, уште во првите години на окупацијата 1941/42 година Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија под италијанска окупација, развива широка агитпропагандна активност со основна цел да се информираат масите за репресалиите што ги врши окупаторот и исто-

временно повикувајќи ги во народноослободителната борба. За илустрација посебно ги издвојуваме прогласите на ПК на КПЈ за Македонија од 1942 година и директивниот проглас до сите месни комитети и членови на Партијата, од страна на Окружниот комитет на КПЈ за Македонија под италијанска окупација. Во овие прогласи се повикуваат работните маси за пружање отпор против окупаторот и воедно се даваат упатства како партиските организации треба да ги организираат масите за оружена борба.⁸⁵

Како резултат на активноста на Партијата, по иницијатива и раководство на месната партиска организација во Лазарополе е организирана самоодбрана со формирањето на реонска чета за да ги штити селата од репресалиите и грабежот над селаните.⁸⁶

И покрај репресивните мерки на окупаторската власт во Западна Македонија помагана од балистичката организација, уште во почетокот на окупацијата биле формирани партиски, младински и други политички организации, кои развиваат жива политичка активност. Покрај тоа, основната цел на окупаторот да ја разгоре верската и националната омраза меѓу македонското и албанското население, остана без успех.

Гледано во целина, во окупираните делови на Македонија под бугарска и под италијанско-албанска окупаторска власт, основната карактеристика на отпорот на работничката класа и широките маси во општо е нивниот масовен карактер, што се дополнуваше и со нагласената македонска национална и класна свест. Така што, отпорот против окупаторските власти имаше, покрај антиокупаторски, антифашистички и класно-социјален белег. Поточно речено, борбата против окупаторите во текот на Народноослободителната војна и Револуција (1941-1944) имаше националноослободителен и социјален карактер.

ГЛАВА ВТОРА

ОПШТЕСТВЕНО-ЕКОНОМСКИТЕ И ПОЛИТИЧКИТЕ ПРОМЕНИ ПО
ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА МАКЕДОНИЈА И НЕЈЗИНАТА СОЦИЈА-
ЛИСТИЧНА ИЗГРАДБА1. Политичко-економски мерки за зацврстување и изградба
на народната власт

По успешното завршување на Народноослободителната војна и Револуцијата во Југославија и СР Македонија за да можат да се реализираат демократските принципи, како битен услов и нужност, се појави потребата од извршување на темелни преобразби на политички и економски план. Тоа всушност значеше дека ваквата општествена преобразба носеше во себе специфични револуционерни обележја, кои битно се разликуваа од предвоениот капиталистички систем, во кој царуваше национална, социјална и политичка обесправеност на широките народни слоеви.

За да се запазат придобивките од НОВ и Револуцијата и воедно доразвива новиот социјалистички систем, во периодот непосредно по ослободувањето беа извршени крупни политички, економски, социјални и културни преобразувања, кои битно се одразија врз целокупниот социјалистички развиток на Македонија и Југославија во целина. Тие означуваа нов квалитет не само во развитокот на органите на народната власт,⁸⁷ туку и воопшто во развитокот на демократизацијата и социјалистичките односи во земјата. Меѓу нив, од посебно значење за натамошниот развиток на социјалистичките односи беше донесувањето на првиот Устав на ФНРЈ од 1946 година и федералните уставы, меѓу кои и Уставот на НР Македонија од крајот на 1946 година.⁸⁸

Во сузбивањето и искоренувањето на капиталистичките остатоци

беа преземени и спроведени низа конкретни мерки и акции, меѓу кои: извршена е национализација на средства за производство, врз база на донесениот Закон за национализација од почетокот на декември 1946,⁸⁹ а претходно донесениот Закон за аграрна реформа на колонизација од 23.VIII 1945 година⁹⁰ и други систематски мерки и решенија од сојузен и републички карактер. Со нивното донесување и оживотворување практично се утврдија придобивките од Народноослободителната војна и Револуцијата. Посебно, со одредбите на Уставот на ФНР Југославија, како и со федералните уставни на Македонија и другите републики од крајот на декември 1946 година, всушност беше формулиран правниот поредок на социјалистичката народна власт во земјата, што претставува темел за натамошниот федеративен развој на новиот социјалистички општествен систем. Ваквите преземени мерки од политичко-економската природа беа нужни⁹⁰ напорите и стремешите на новата народна власт за рушење на остатоците од последните капиталистички бариери, а со цел за што поефикасно зацврстување на основните навеќе започнатата социјалистичка изградба и развојот на социјалистичките односи во целина. Ваквите мерки по својот карактер, форми и методи имаа револуционерни бележја.

а) Изборите за Народноослободителни одбори (НОО) и за Уставотворното собрание и нивното значење во развојот и јакнење на социјалистичките односи

Во текот на Народноослободителната војна и Револуцијата во Македонија, иако старите реакционерни сили беа разоткриени, раскринкани, разбиени, политички парализирани и меѓусебно разединети, без некое осетно влијание сред широките народни маси, сепак со поддршка на западните капиталистички кругови и со свое сопствено

дејствување го манифестираа на некој начин преку разновидни форми, отпорот против новата народна власт. На ваквите појави што настааа во Македонија, па и Југославија им беше нанесен осетен удар со донесувањето на низа нормативни законски акти, од страна на организите на народната власт, како и со разобличувачката дејност на општествено-политичките организации и Партијата, како нивен идејно-политички насочувач. Во таа насока, посебен придонесимаа изборите за Народноослободителните одбори (НОО) од март, а особено за Уставотворното собрание од ноември 1945 година, на кои старите конзервативни сили претрпеа конечен неуспех.

Пред одржувањето на изборите за Конституантата во ноември 1945 година, во март истата година беа одржани избори за селски, градски, реонски и околиски НОО на територијата на Македонија, со претходна одлука на Президиумот на АСНОМ од 22.II 1945 година.⁹¹ Избирачко право, според правните прописи да секој граѓанин со навршена 18-годишна возраст го ужива правото да избира и да биде избран, дава јасен печат за демократичноста на изборите. потоа секоја организација или поединец да истакне своја кандидатска листа, посебно што жените се изедначуваат со мажите во избирачките права, доколку ги исполнуваат возрастните критериуми од 18 години.⁹² Меѓутоа, и покрај некои пропусти во предизборната и изборната активност, сепак листата на Народниот фронт односно народната власт однесе полна победа на овие мартовски избори за НОО.⁹³

Овие избори за Народноослободителни избори, на кои процентот на гласачите на листата на Народниот фронт се движеше од 95% па нагоре, а на многу места и 100 %, ја одразуваа приврзаноста на широките народни маси кон новата народна власт. Изборните резултати значеа израз и гаранција дека НОО се вистински претставници на организите на народната власт.

Слични изборни резултати беа постигнати на изборите за Уставотворното собрание ~~и~~проведени на 11.XI 1945 година. На овие избори конкретно за подрачјето на Македонија, од вкупно 580.091 гласач по список, гласаа 561.666 односно 96,8% од кои за листата на Народниот фронт своите гласови ги дадоа 538.353 гласачи, односно 95,8%, а во кутијата без листа само 23.313 гласа т.е. 4,2%.⁹⁴

Всушност ваквите изборни резултати значеа потполна победа на народната власт во лицето на нејзиниот носител - Народниот фронт и воедно претставуваа крупен чекор напред во сузбивањето на реакцијата и во консолидација на веќе започнатиот социјалистички општествен систем. Така речиси идентичен успех Народниот фронт забележа и на изборите за Веќето на народите на 11 ноември 1945 година, што од 561.257 гласачи по список во Македонија, гласаа 96,7% и за листата на Народниот фронт гласовите ги дадоа 538.081 гласач односно 95,9%, а во кутијата без листа беа само 23.176 гласа т.е. 4,1%.⁹⁵ Слична ваква крупна победа Народниот фронт односно народната власт забележа и во општојугословенски рамки.⁹⁶ На овие избори резултат на солидно извршената предизборна и изборна активност беа разоткриени и раскринкани непријателските елементи, со што се сткнуваше можноста за инфилтрирање на антисоцијалистички елементи во органите на народната власт. Резултатите од изборите за Уставотворното собрание, имаа крупно значење за политичката консолидација во земјата, бидејќи со нив практично беа затворени перспективите на антидемократските реакционерни сили во земјата.⁹⁷

Ваквиот успех на Народниот фронт на изборите, а особено за Уставотворното собрание од 1945 година означуваше полна победа над капиталистички остатоци, а наедно претставуваше една алка на консолидационите чекори што ги преземаа и практично отавуваа органите на народната власт. Овие изборни резултати, а посебно од

од изборите за Уставотворното собрание, ги создадоа основните пред-
услови да на 29 ноември 1945 година Уставотворното собрание со дек-
ларација да ја прогласи Југославија за Федеративна Народна Репуб-
лика.⁹⁸

б) Донесување и спроведување на Законот за аграрна
реформа и колонизација

Органите на народната власт со основна цел да ги консолидираат
и зацврстат своите позиции, непосредно по ослободувањето, својата
акција ја насочија кон раскринкување и сузбивање на фашистичките и
слични реакционерни пројави. Поточно острицата беше насочена против
непријателски настроените домашни и странски реакционерни елемен-
ти спрема новата народна власт. Тоа најдобро го илустрира "Решението
за преминување во државна сопственост на непријателските имоти,
за државната управа над имотите на непријателските лица и за секвест-
тар над имотите кои присилно ги оттуѓиле окупаторските власти" -
донесено на 21 ноември 1944 година во Белград, од страна на АВНОЈ.⁹⁹
Во ова решение од суштинско значење, се назираа социјалистичките
елементи и според него, во државна сопственост преминува "1) Целиот
имот на германскиот рајх и на неговите државјани што се наоѓаа на
територијата на Југославија, 2) сите имоти на лица од германска
народност, освен на Германците кои се бореле во редовите на Народ-
ноослободителната војска и партизанските одреди на Југославија
или беа неутрални и 3) сите имоти на воените злосторници и нивните
помагачи, без оглед на нивното државјанство (чл.1)".¹⁰⁰ Погоре-
цитираното, не значеше дека процесот на борбата против старото со
регресивни белези незапочнал и порано, поточно уште во текот на
1941/42 година со почетокот на ослободителната војна во Македонија.

Тоа се манифестираше преку разновидни форми, низ конфискација на имотитена буржоазијата - приврзаниците на окупаторот и нивно преминување во општествена сопственост. Иако резултатите од конфискацијата беа незнатни, во текот на Народноослободителната војна, сепак треба да се одбележи дека тој процес беше начнати во него се огледаше напикапиталистичката настроеност на широките народни маси.

Меѓутоа, суштинско е да се одбележи дека конфискацијата во текот на ослободителната војна се одвиваше по линија на НОВ и Револуцијата.¹⁰¹ Во склад со решението на АВНОЈ, во декември 1944 година,

Президиумот на АСНОМ донесува одлука за формирање Оддел за аграрна реформа при Поверенството за народно стопанство на Македонија.¹⁰²

Овој процес доби нови форми и димензии во текот на 1945 година и првата половина на 1946 година.¹⁰³ Со неговото спроведување во жи-

вот фактички беа укинати феудалните остатоци во земјоделското стопанство, кои со векови тлееја и се провлекуваа, животворејќи особено на територијата на Македонија, БиХ, во некои острови на Далмација и други краишта на Југославија. Меѓутоа, треба да се одбележи дека пред донесувањето на Законот за аграрна реформа во август 1945

година, претходеше спроведување на низа рестриктивни мерки кои во осетна мера ги истиснаа капиталистичките остатоци на село. Меѓу нив позначајно беше продолжувањето на процесот на конфискација¹⁰⁴

на имотите на соработниците на окупаторот, предавниците, шпекулантите и други, потоа, секвестрација односно ставање под секвестар на имотите на странските капиталисти, кои во текот на НОВ беа во служба на окупаторот и дејствуваа како негови експоненти. Сепак, дека најсуштествена мерка, која во областа на земјоделското стопанство изврши коректни промени во позитивен правец, беше донесувањето на Законот за аграрна реформа и колонизација,¹⁰⁵ на 23 август 1945 година од страна на Привремената народна скупштина на

Југославија (ПНС), како и "Законот за ревизија на доделување на земја на колонистите и аграрните интересенти во Македонија и Косовско-метохиските област,¹⁰⁶ донесен нешто порано пред првиот, односно на 3 август 1945 година во Белград. Во него се третираше прашањето на колонистите и аграрните интересенти во Македонија и Космет. Според него, "Колонистите и месните корисници на аграрната реформа извршена пред 6 април 1941 година на територијата на Македонија, го губат правото на сопственостна земјата што им била доделена на име на аграрната реформа или како на колонисти под овие услови:

- а) ако таа земја била приватна сопственост на друг земјоделец било нанеа да имал или да немал тапија, а истата земја по големината не била предмет на аграрната реформа извршена пред 6 април 1941,
- б) ако таа земја до моментот на нејзиното доделување на колонистот или месниот корисник на аграрната реформа ја обработувало некое трето лице како чифчија или постојан закупец..., в) ако на добиената земја месните корисници и колонистите не се населиле на таа земја и живееле како рентиери, г) ако доделената земја била сопственост^{на} политички емигранти Македонци итн., се укинуваат сите феудални и полуфеудални закупи (чл. 3)... Министерот на колонизацијата ќе го изврши овој закон и ќе даде упатство за неговото спроведување во договорсо земските влади на Македонија и Србија (чл. 8)".¹⁰⁷

Значењето на Законот за аграрна реформа го зголемуваат две основни компоненти и тоа: 1) типичниот аграрен статус на предвоена Македонија, а и непосредно по Војната, аграрното селанско прашање го правеше мошне горливо, што беше резултат на неправедно спроведената аграрна реформа од големосрпските владеечки кругови, кои наместо да ја задоволат гладта за земја, што ја чувствуваше македонскиот селанец, ја делеа земјата "свои луѓе", како што нив најдобро им

одговараше, 2) донесувањето на Законот за аграрната реформа значеше пресвртница, бидејќи за прв пат во историјата на македонскиот народ земјата им беше доделена на оние што ја обработуваат - селаните. Посебно значаен белег на овој Закон беше тоа што приоритет за добивање на земја имаа пред сè безимотните и малуимотните селани, борци од НОВ, семејства на жртвите на фашизмот,¹⁰⁸ а немаа право на доделување на земја сите оние лица што немаа избирачко право (чл. 33). Под удар на овој Закон беа поседите чија површина надминуваше 45 или 25 до 35 ха обработливо земјиште, а кое користи туѓ наеман труд. Оваа Уредба на приоритетно доделување на земја, што ја сочинуваа седум члена, беше донесено на 2.IX 1945 година од страна на Министерскиот совет и Министерот за народна одбрана - Маршалот на Југославија Ј.Б. Тито. Појдовната точка во неа е Законот за аграрната реформа и колонизација од 23 август 1945 година, според кој при доделувањето на земја предност имаат земјоделците без или со недоволно земја и тоа пред сè оние што беа борци од НОВ, инвалидите, семејствата кои имаа загинати борци во Народноослободителната војна, жртвите на фашизмот, борците од поранешните војни 1912-1918 година (чл. 1), потоа оние кои го помагаа ослободителното движење во заднината. Меѓутоа, на сите погоренаведени лица им се доделуваше земја под услов "... ако се обврзат на доделената да се населат и да ја обработуваат со својата фамилија".¹⁰⁹ Потоа, под удар на аграрната реформа беа ставени поседите на банките, акционерските друштва, црквите, манастирите и други приватно-правни лица. Прашањето за правилно спроведување на аграрната реформа беше мошне сериозно, иако се имаат во предвид постојните расположливи фондови на земја за доделување на селаните. Имено, тие не беа во состојба да ги задоволат ни половично реалните потреби. Затоа беше пристапено кон попис на земјата од комисии по окрузи и аграрни судови¹¹⁰, и да ги внесат во специјални формулари¹¹¹. Аграрната

реформа, што започна од почетокот на 1946 година, не можеше да ги задоволи потребите, поради недостиг на обработлива земја.¹¹² Според резултатите и нивниот обем, особено беше значајно спроведувањето на аграрната реформа во Скопскиот,¹¹³ Битолскиот,¹¹⁴ Штипскиот,¹¹⁵ и други региони, каде што земјата беше разделена на безимотните и малуимотните селани. Според некои податоци, со аграрната реформа беше создаден крупен земјишен фонд од експроприраните имоти на големопоседниците на земја. При спроведувањето на аграрната реформа во почетокот на 1946 година само во Скопскиот округ беа експроприрани 4.704 ха обработлива земја и 2500 ха пасишта и шуми од 605 големопоседници. Голем дел од обработливата земја за кратко време е распределена на 2170 безимотни и малуимотни селани - аграрни интереси и на 563 внатрешни колонисти.¹¹⁶ Во Битољскиот округ, и покрај големиот отпор на некои големопоседници, до крајот на февруари 1946 година аграрните расправи беа окончани и при тоа експроприрани 7600 ха земја, а во град Битола 84 ха, во Охрид 200 ха, Охридска околија 5102 ха, во Куршевска 637 ха, во Бродска 173 ха, Демир Хисарска 254 ха, Ресенска 321 ха, Прилеп и Прилепско околу 2000 ха или вкупно 16.317 ха обработлива земја, при што беа одржани 217 јавни и аграрни расправи.¹¹⁷ Во Штипскиот округ имаше 29.342 поседи со 47.862 ха или во просек на секој селанец се паѓаше од 2-6 ха, а само 48 сопственици располагаа со 3.756 ха, на кои просечно доаѓаше по 80 ха. Така што, од вкупниот број на земјоделски сопственици - 32.177, со имоти од 1 до 56 ха имаше 29.342 или 96%, наспроти крупните кои држеа 1/20 од вкупната обработлива површина, што говори дека грото од селаните беа малуимотни и безимотни и како такви беа принудени да го дадат под наем својот труд - како аргати кај богатите земјопоседници.¹¹⁸

Според некои податоци, со аграрната реформа е создаден крупен земјишен фонд од експроприраните имоти на големопоседници од поседите на банките, манастирите, црквите и др., што најдобро го илустрира подолу изнесениот преглед:

Табела бр. 14

Преглед на поседи на земјишен фонд опфатени со
аграрната реформа од 23.VIII 1945 г.¹¹⁹

Во ФНРЈ	во Македонија	<u>земјиште внесено во фонд</u>		
број	%	селани, корисници на аграрната реформа 1945 година		
		<u>по народни републики</u>		
Вкупно 163.171 ха	100%	<u>корисници на агра, реф. ФНРЈ Македонија</u>		
		Вкупно	316.415	19.486
- поседи на банки и акционерски друштва	837	0,5%	34	селани кои имаа земја 179961 18.450
- поседи на цркви и манастири	2625	1,6%	684	селани без земја 70.707 -
- крупни поседи	2653	1,6%	381	
- земјод. поседи над максимумот	8636	5,8%	701	внатрешни колонисти 23.166 1036
- земјоделски поседи	14.131	8,7%	1807	

Според други податоци, во НР Македонија за распределба имаше земја од 71.000 ха за спроведување на аграрната реформа. Од тој фонд 18.053 ха беа распределени на безимотните и малуимотните селани во првата фаза, а потоа од 36.191 ха земја е создаден државен сектор на социјалистичкото земјоделско стопанство, на кое му беа доделени

24.942 ха земја, а на државните стопанства и селанските работни задруги 7.930 ха. Фондовите на земја за распределбана беа во можност да ја задоволат "гладта" на земја на 117.757 сиромашни селани т.е. 70,84% од земјоделското население, односно на еден селанец просечно се паѓаше по 1,74 ха земја што претставува минимум, потоа имаше 44.567 средни земјоделци т.е. 27,04%, кои поседуваа 309.922 ха земја или 52,38% од површините обработливи, и богати селани - 3.480 posedници кои држеа во сопственост 70.259 ха т.е. 11,87% од вкупните обработливи површини.

Табела бр. 15.

Преглед на расположиви обработливи поседи и шуми

за распределба¹²⁰

	<u>работ. земја</u>	<u>шуми</u>	<u>утрина</u>	<u>вкупно</u>
1. на 15.251 семејс.	32.660 ха	13	146	32.819
2. на 1036 внат.кол.	4.500 ха	342	1410	6.252
3. на држ.и др. установи	2.606 ха	342	1410	3.358
4. резервирано	5.638 ха	-	566	6.204
5. слободно	12.552 ха	15.229	22.580	50.951
ВКУПНО:	57.956 ха	15.584	24.972	98.832

Според некои податоци, со донесувањето на Законот за аграрната реформа во Македонија беше создаден фондод 19.020 ха ораници, 1.666 ха ливади, 228 ха овошни градини, 137 лозја или вкупно 21.051 ха обработлива површина, а вкупно со аграрната реформа, се опфатени 100.000 хектари земја, што претставува 1/5 од вкупната обработлива земја, при што е создаден социјалистички сектор во селското стопанство со 48% од вкупната површина.¹²¹

Независно од правилно и доследно спроведената аграрна реформа

на територијата на НР Македонија, таа поради недостиг на обработлива земја не беше во состојба да ги задоволи реалните потреби на безимотните и малуимотните селани во Македонија, како директни аграрни интересенти. Поради тоа, извесно ублажување на ова горливо аграрно прашање и за подобрување на социјално-економската положба на селаните, беа преземени сериозни чекори за спроведување на колонизацијата на безимотните и малуимотните селани од Македонија на подрачјето на Војводина. Покрај тоа, за колонизирање во Војводина на безимотните и малкуимотните селани од Македонија и другите краеви на Југославија придонесе и фактот што фолксдојчери и други лица кои делуваа како соработници на окупаторите, земјата им беше одземена и формиран крупен земјишен фонд за распредела. Од него, дел беше наменет за предвидените колонизирани семејства од сите краеви на Југославија, а останатиот дел беше оставен за општодржавна сопственост на формираните државни стопанства, земјоделски задруги и сл. Во духот на овие насоки, на 8.IX 1945 година Аграрниот совет на Југославија донесе "Уредба за населување во Војводина" (содржи 19 члена), како и "Уредба за комисијата за населување (содржи 8 члена)".¹²² Според двете уредби, приоритет за добивање на обработлива земја, згради за живеење, инвентар и друго, имаа учесниците во НОВ, семејства кои имаа загинати народни херои, офицери од Југословенската народна армија кои по занимање се земјоделци и други (чл. 1).¹²³ При населувањето во Војводина е одлучено на секое семејство да му се додели по 8 јутра обработлива земја,^{*} зграда за живеење и помошни простории.¹²⁴ Ако семејството го сочинуваат повеќе од 12 членови, во тој случај таквите семејства добиваат 30% повеќе земја од предвидениот максимум од 8 јутра.¹²⁵ Доколку колонизираното семејство не се насели на одредената земја во рок од една година, колониетот го губи правото на доделената земја.¹²⁶

*Еден јутар содржи 57,546 ари.

Состојбата на преселните односно колонизираниите во Војводина до 1.XI 1946 година од сите краеве на Југославија изнесуваше 43.472 семејства т.е. 235.123 лица, од кои од Македонија 1.575 семејства односно 9.244 лица.¹²⁷

Треба да се подвлече дека по својот демократски начин на спроведување - со формирање на комисии во кои учествуваа и општествено-политичките организации, почнувајќи од повисок ранг па се до општинските, потоа по методите и нивната цел - задоволување гладта за земја на македонскиот селанец е слично, со право може да се констатира дека оваа аграрна реформа, претставува единствен случај во историјатана македонскиот народ.¹²⁸

Посебно значаен белег на аграрната реформа е следниот:

1) Што земјата им беше дадена на оние што ја обработуваат - селаните и тоа бесплатно и 2) со неа беше извршена темелна ревизија на неправедно спроведената аграрна реформа во предвоенa Југославија,¹²⁹ со која македонскиот селанец беше во голема мера онеправдан. Со давањето на земјата на оние што ја обработуваат - селаните, уште повеќе се зацврсти единството меѓу селото и градот, односно меѓу работниците и селаните, со што им се нанесе силен удар на капиталистичките остатоци. Процесот на спроведувањето на аграрната реформа всушност траеше од донесувањето на Законот за аграрна реформа и колонизација - 23 август 1945, па некаде до крајот на 1948 година, Со неговото донесување и спроведување се направи крупен чекор напред во демократизација на земјишните односи. Како значајна економско-политичка мерка од нормативно-правен карактер, Законот за аграрната реформа имаше крупно општествено-економско и историско значење во сузбивањето и ликвидирањето на полуфеудалните и чифлички имоти и односи во Македонија.

в) Спроведување на Законот за национализација
и други системски мерки и решенија

За да се зацврстат позициите на народната власт, сечилото беше насочено кон казнување со мошне ригорозни казни над реакцијата и секакви антинародни појави.¹³⁰

Пресметнувањето со буржоазијата и големопоседниците врз важков принцип доби нови форми и димензии непосредно по ослободувањето на Македонија во ноември 1944 година.¹³¹ Меѓутоа, притоа не се одеше докрај со ваквите остри мерки спрема целокупната буржоазија.¹³² КПЈ уште во текот на ослободителната војна енергично истапуваше против реакцијата и слични антинародни елементи, против антиреволуционерно настроената буржоазија и големопоседниците, преку експропријацијата на нивните имоти, земјишни посеи, фабрики и слично, преку што ја создаваше материјалната основа на престојниот социјалистички систем, а наедно и во Македонија, како нејзин интегрален дел.¹³³

Паралелно со развитокот на тој опозиционерски процес, се консолидираше и зацврстуваше, преку низа мерки, новата народна власт, со што фактички се создаваа реални можности за зачувување на придобивките од Народноослободителната војна и Револуцијата. Со нив се направи крупен чекор напред кон потиснувањето на капиталистичките остатоци, потоа во разоткривањето и во разбивањето на домашната и странската реакција, инфилтрирана во редовите на Народниот фронт. Од законските мерки, според својот карактер и со преломно значење за натамошниот тек на социјалистичката преобразба и развиток, посебно брго издвоиле донесувањето на Законот за конфискација на имотите,¹³⁴ што беше започната уште во текот на ослободителната војна, на колаборационистите на окупаторот, предавниците, шпекулантите и другите

реакционерно настроени струи, секвестрирање односно ставање под секвестар на непријателските имоти и имотите на странските капиталисти,¹³⁵ кои во текот на НОВ беа впрегнати во служба на окупаторот и дејствуваа како негови експоненти, потоа одземање на воената добивка, без оглед на тоа кој ја стекнал во текот на окупацијата на Македонија и Југославија во целина. Во духот на овие насоки на 21 ноември 1944 година во Белград, од страна на АВНОЈ беше донесено "Решение за преминувањето во државна сопственост на непријателските имоти, за државната управа над имотите кои ги оттуѓиле присилно окупаторските власти". Според ова решение во државна сопственост преминуваше: "1) Целиот имот на германскиот Рајх и неговите држављани кои се наоѓале во територијата на Југославија, 2) сите имоти на лица од германска народност, освен Германци кои се бореле во редовите на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Југославија, или беа неутрални, 3) сите имоти на војните злочинци и нивните помагачи, без оглед на нивното државјанство (чл. 1) итн".¹³⁶ Во склопот на овие законски мерки заслужува внимание донесувањето и оживотворувањето на Законот за аграрна реформа и колонизација, со кој практично беа укинати феудалните остатоци во земјоделското стопанство, но за тоа веќе стана збор.

Како првенствена мерка од суштествено значење што требаше да се преземе од погоренаведените фактори, беше поопштествувањето односно минувањето во државна сопственост на постојните индустриски претпријатија и нивно приспособување за нормално функционирање. Во рамките на оваа задача беа пренесени во државна сопственост и контрола, пред донесувањето на Законот за национализација од 5.XII 1946 година, повеќе индустриски претпријатија во Македонија, меѓу кои фабриката за цемент "Шар", државната печатница "Г. Делчев",

фабриката за чорапи "Шар" и "Ароести", Парната пиварница "А.Д." - Скопје, металната фабрика "Папа Теодоси", потоа фабриката "Тресна", фабриката за кислород во Хаџијево (ден. Г. Петров), фабриката за алкалоиди во Скопје и други.¹³⁷ Така што, уште во текот на 1945 година бројните пресуди на воените судови и судовите за национална чест,¹³⁸ придонесоа 96% од постојните индустриски капацитети да преминот во државна сопственост, како и целокупната трговија на големо.¹³⁹ Но и покрај наведените чекори и постигнатите позитивни почетни резултати од нив, капиталистичкиот сектор во 1945 година претставуваше сериозна кочница за натамошниот тек на социјалистичката преобразба. Поради тоа, пред органите на народната власт, преку Партијата и нејзините преносни механизми, се појави потребата од преземање на низа мерки со кои би се овозможило освојување на клучните позиции во стопанството. Тоа практично беше спроведено со донесувањето и спроведувањето во живот на Законот за национализација на приватните стопански претпријатија, од страна на Президиумот на народната скупштина на ФНРЈ на 5 декември 1946 година.¹⁴⁰ Со овој Закон преминаа во општествена сопственост сите републички стопански претпријатија, со што му се нанесе голем удар на домашниот, а посебно на странскиот капитал во земјата, бидејќи нивните претпријатија преминале во државна сопственост. Нејзиното спроведување се одвиваше непрекорно, така што сите обиди на саботажии и слични отпори беа безуспешни. Инаку, самата национализација - како акт од правен карактер, наиде на широк прием сред широките работни слоеви. Со неа беше ликвидиран поголемиот дел од приватниот сектор во индустријата. Од македонската индустрија во државна сопственост преминаа 70% од претпријатијата.¹⁴¹ Во настојувањето на Партијата и нејзините механизми - општествено-политичките организации за експропријација на капиталистичките претпријатија и за

освојување на клучните позиции во стопанството, основните услови кои ја карактеризираа внатрешната состојба во првите години по ослободувањето беа: "1) Народната власт беше зацврстена во целата земја со неоспорно раководна улогана работничката класа на чело со Комунистичката партија, 2) во Народниот фронт беше оформен цврст сојуз на работничката класа со работничкото селанство, со народната интелигенција и другите трудбеници, сојуз кој во секој поглед го одредуваше политичкиот развој на Народниот фронт..." 142

Национализацијата како економско-политичка мерка и како правен акт, имаше не само крупно економско и политичко, туку и историско значење, бидејќи со нејзиното донесување и спроведување за прв пат во македонската, па и во југословенската историја, фабриките и другите стопански претпријатија преминаа во општонародна сопственост. Тоа практично значеше дека национализацијата имаше повеќестрано значење: 1) таа придонесе за ликвидација на поголемиот дел од приватната капиталистичка сопственост и 2) со тоа се создаваше државен сектор во стопанството и перспективи за развојот на социјалистичките односи.

+

+

+

Гледано во целина, експропријацијата, аграрната реформа, национализацијата и другите економско-политички мерки, ги создадоа основните предуслови за изградување и развивање на социјалистичките односи, од една страна и, од друга, тие претставуваат отскочна штица за сериозно и темелно развивање и пристапување кон една повисока фаза на стопанската изградба на земјата во лицето на Петгодишниот план, донесен на 26 април 1947 година.

Покрај погоренаведеното треба да се подвлече дека во настаните радикални промени на политички и економски план во процесот на обновата, а потоа и во изградбата на земјата и консолидација на органите на народната власт, во периодот на втората половина на 1944-1946/47 година, доминантен удел имаше Партијата, преку своите трансмисиони механизации - општествено-политичките организации.

Сите погоренаведени политичко-економски мерки донесени и спроведени во првите години по ослободувањето на Македонија, во знатна степен овозможија да капиталистичкиот систем ја изгуби превласта во стопанството. Во тој процес на сузбивање на капиталистичките остатоци доаѓа до се позасилено јакнење и развивање на новите облици на сопственост. Меѓутоа, во оваа почетна фаза на поддржавување на средствата за производство како понизок и почетен облик на социјалистичката сопственост, сепак е направен чекор напред во развитокот на социјалистичките односи. Велиме сепак, бидејќи во услови на наследени спротивности од минатото и нивото на свеста на луѓето и слични околности, државната сопственост и административниот модел на управување се јави како неопходен облик во такви прилики. Така што, излегувањето од затекнатата стопанска заостанатост, ликвидирање на приватниот капиталистички сектор и зајакнување на новата народна власт во земјата, беше можно да се оствари само преку организирање на државната власт во концентрација на средствата за производство и правилно управување со нив, можеа да се создадат солидни услови и гаранција за натамошниот тек на социјалистичките односи.

2) Состојбата на македонското стопанство по по ослободувањето на земјата

Нарактеристичен белег на индустријата во текот на окупацијата

на Македонија е развивање и зголемување на индустриското производство само кај оние гранки, кои претставувале посебен интерес на окупаторот.¹⁴³ Меѓутоа, при повлекувањето на окупаторот од Македонија, беа разурнати или оштетени повеќе фабрики и рудници меѓу кои: постројките на рудниците за обоени метали, новоизградената фабрика за цигари во Штип и многу други индустриски објекти.¹⁴⁴ Конкретно, со ослободувањето на Македонија - ноември 1944 година, македонското стопанство се наоѓаше во тешка состојба. Тоа добро го илустрира еден современик, кој меѓу другото, изнесува "Зградите речиси на сите фабрики беа многу оштетени, а машините во многу фабрики беа уништени и однесени. Пример на темелно рушење и плачкање беше фабриката за хром во Ханриево (ден. Г. Петров), фабриката за тутун во Скопје и Штип и некои фабрики на прехранбената индустрија и речиси сите фабрички згради на текстилната, кожарската и други индустриски гранки."¹⁴⁵

Конкретно во Македонија во текот на четиригодишната окупација (1941-1944г.) во областа на индустријата било уништено 45% од индустриските капацитети.¹⁴⁶

Веќе ~~напоменавме~~ дека погореизнесените околности иако имаше вкупно 146 индустриски претпријатија и само 28 фабрики беа во уништена или полууништена состојба, сепак ја прифаќаме како реална констатацијата на Президиумот на АСНОМ - дека се чувствуваше амрност во производството.¹⁴⁷

Според неа, во не помал обем, по индустријата, не заостануваше оштетеноста и на рударството во Македонија, кое беше во најголем дел онеспособено од германскиот окупатор, кој беше корисник на рудното богатство, а посебно на хромовата руда. Според некои проценки окупаторот однел од Македонија руди во вредност од три милијарди лева и ги ограбил или уништил средствата за производство во сите

рудници, освен во Злетовскиот.¹⁴⁸

Сличен, па дури и поизразит беше степенот на материјалната разрушеност или оштетеност на разновидни објекти, меѓу кои, зградите за живеење, земјоделското стопанство и други. Оштетеноста на патиштата и железниците била осетна и таа изнесува 70% на патиштата, 80% на железниците, 100% на железничките јазли, 97% на железничките мостови, 90% на железничките станици, 70% на телеграфско-телефонската мрежа, 100% на локомотивите, 95% на товарните вагони, 100% на патничките коли, 60% на тунелите и слично.¹⁴⁹

Иако нема целосен преглед на оштетувањето од окупаторот во Македонија во текот на 1941-1944 година, поради немање на други, засега поверодостојни извори, ќе се послужиме со процените од Стопанскиот совет на Македонија, според кои "вредноста на понекои разрушени објекти пресметани во предвоени динари изнесува 1.673.577.296".¹⁵⁰

Според степенот и обемот, осетни беа оштетувањата што ги претрпеа зградите за живеење. Бројната состојба на изгорените згради изнесувала 4.400 во 148 ~~села~~ и 11 градови.¹⁵¹

Гледано во целина, во процентотна материјалното оштетување најголем "удел" имал германскиот окупатор со 85%, а додека останатиот процент од 15% отпаѓа на другите окупатори - италијанскиот, бугарскиот и на албанските фашисти.¹⁵²

Основното и мошне горливо прашање што се поставуваше на преден план непосредно по ослободувањето на Македонија се состоеше во организирање односно консолидирање на стопанскиот, политичкиот и воопшто целокупниот живот во земјата. Непосредно во повоениот период, социјалистичката преобразба наиде на низа тешкотии од сериозна природа, а кои беа резултат на повеќе околности.¹⁵³ Имено, проблемот на обновата на територијата на Македонија непосредно по ослободу-

вањето претставуваше сериозно прашање, чие решавање го отежнува, главно, две основни пречки и тоа: 1) високиот процент на оштетеност на македонското стопанство, згради за живеење, сообраќајници и други објекти и 2) недостигот на кадри, градежни материјали, техничко-транспортни, финансиски средства и слично. Особено поради постојната состојба на вторите, ни од далеку не можеа да бидат задоволни ниту половично реалните потреби на обновата. За извесно ублажување особено на финансиската состојба, за интензивирање на обновата на земјата, придонесе зафаќањето на Претседателството на АВНОЈ, по претходен предлог од Министерството на ДФЈ, за донесување на "Закон за основање на фонд за обнована земјата и помош на настраданиите краишта", потоа од чистиот приход при продажба, наем и други приходи, и помошта од Управата за помош и обнова на United Nation Relief and Rehabilitation Administration, УНРРА (Администрација за помош и обнова на Обединетите нации), потоа од приходи добиени според "Законот за одземање на военремените печалби стекнати за време на окупацијата", донесен на 24 мај 1945 година. Тука се земени предвид сите оние кои стекнале имот по незаконски пат - шпенулација и слични стопански сабстажи. Потоа, овој фонд се пополнуваше и на други начини, меѓу кои беше и "Законот за ликвидација на потврдите за размена на окупацииските пари со динари", при што се задржуваше определен процент од 5%, па до 30%-50%, во зависност од висината на сумата што се заменува.¹⁵⁴ Меѓутоа, и покрај ваквите напори на органите на народната власт, Партијата и општествено-политичките организации, сепак овие средства не беа доволни за започнатиот интензивен процес на обновата. Излезот од ваквата состојба, беше изнајден во применување на системот на организирање на работни акции, од кои грото имаа доброволен карактер. Во нив општествено-политичките организации имаа доминантна

мобилизаторска, раководна и носечка улога.

Во процесот на организираното пристапување кон обновата на земјата, треба да се подвлече дека потребата од обнова се чувствуваае речиси во ситесфери на економскиот живот во Македонија. Меѓутоа, тој комплекс, секако треба да се издвои најнужното, односно оние гранки од стопанството кои претставуваа база за нормалното одвивање на процесот на обновата, а тоа беа сообраќајните врски - железничкиот, патниот, телеграфско-телефоскиот и други, од чие функционално оспособување беше условено зацврстувањето и оживувањето на разрушеното македонско стопанство. Како резултат на солидната организациона поставеност на органите на народната власт и правилната идејно-политичка ориентација на Партијата и општествено-политичките организации во правилно разјаснување сред широките слоевина целите и задачите на обновата, се придонесе акциите на обновата да добијат масовен карактер со невиден полет и ентузијазам што во крајна линија овозможија да се постигнат повеќе од очекуваните резултати.

Во склопот на обновата и изградбата приоритетно место, покрај сообраќајната мрежа и другите објекти, имаше обновата и постојните индустриски претпријатија во Македонија.¹⁵⁵ Делумно од нив беа прилично оштетени.¹⁵⁶ Според некои податоци забрзано развивање процесот на обновата на постојните индустриски претпријатија и изградба на нови, како и за зголемување продуктивноста на трудот беа преземени соодветни чекори кои се состоеја во следното: "1) Утврдување на сите претпријатија кои согласно со одлуката на Президиумот на АВНОЈ преминуваат во државна сопственост и државна управа, како и имотите на неприсутните лица, оспособување на претпријатија со државни рдсва и организирање над нив, 2) контрола над приватните претпријатија и помагање да се оспособат за работа, 3) овозможување на претпријатијата да продолжат со работењето, 4) отварање на нови

претпријатија и развивање на нашата индустрија, 5) обновување на занаетчиството.”¹⁵⁷ Но, при извршувањето на овие задачи, поточно при доведувањето во нормален колосек на состојбата на индустријата, треба да се имаат предвид објективните тешкотии што произлегуваа од недостатокот на она што беше најнужно: техничко-транспортни средства, работна сила, а особено стручни кадри и најпосле сеуште незавршените воени операции за конечно ослободување на северозападните територии на Југославија, во кои беа вклучени македонските единици во XV македонски корпус и слично, тогаш би се добила една пореална слика за тоа какви беа приликите, колку и од каков обем можеа да се преземат конкретни акции во индустриската обновна изградба на Македонија.

б) Проширување на постоечките индустриски капацитети

ПОјдовен момент за обновување на индустриското производство, сепак бше решавањето на проблемот на оспособувањето на оштените индустриски постројки, од кои повеќето беа со низок произведен капацитет, амортизирани, но сепак беа единствен излез од привремен карактер во постојната состојба. Во ваква ситуација во обновувачкиот процес од оштетените 28,24 индустриски претпријатија беа оспособени за производство април 1945 година, но, поради недостиг во суровински и репроматеријали, тие беа принудени да работат со намалено производство.¹⁵⁸ Веќе кон средината на месец јуни оспособеноста за производствена македонската индустрија, изразено во проценти, изнесуваше 9.5% од своите производни капацитети, но поради недостиг на уровини и репроматеријали работеа со намалена продукција.¹⁵⁹ Тоа практично значеше дека индустријата во 1945 година не беше во

состојба да го даде оној произведен ефект што можеше да го даде според своите реални можности. Сепак дека тоа беше резултат пред се на недостигот на сировински и репроматеријали, слабата состојба на сообраќајниците и сообраќајните средства, недостигот на надри, особено на високостручни, амортизираноста на постојните фабрички постројки и слично. Во оспособувањето на индустриските претпријатија факт е дека широките работни слоеви вклучени преку општествено-политичките организации имаа голем удел. Во таа смисла, треба да се истакне неактивноста на синдикалните организации во самите претпријатија. Така, уште непосредно по ослободувањето - крајот на 1944 година, од активноста на синдикалните организации во индустриската обнова, позабележителна беше акцијата за оспособување на фабриката за цигари во Штип, во која основни носители беа работниците од самата фабрика.¹⁶⁰

Во истиов временски интервал, односно во декември 1944 година, работниците од фабриката за цигари "Вардар" во Скопје ја обновија оваа фабрика.¹⁶¹ Кон крајот на 1944, а особено во текот на 1945 година, во обновата на индустријата се забележува координиран настан на компетентните органи и општествено-политичките организации и единиците на ЈНА. Така, за илустрација би навеле дека Скопската синдикална железничка подружница, во координација со војската (ЈНА) само за 78 дена ја оспособија разрушената фабрика за висиген "Ага Руше", а учествуваша и во обновата на фабриката за хром во Хенријево (ден. Г. Петров) крај Скопје.¹⁶² Инаку, гледано во целина, индустриската обнова од крајот на 1944 и во текот на 1945/46 година, изразена во проценти, изгледаше вака: хемиската индустрија беше обновена за 95%, градежната за 92%, а металската со само 28%.¹⁶³ Порастот на производството во сите индустриски гранки се движеше од 15-180%, а неговото поввинување од 4-60%¹⁶⁴

в) Изградба на нови индустриски објекти

Во релативно кусиот период од ослободувањето на Македонија - ноември 1944 година, па некаде до втората половина на 1946 година беше успешно завршен процесот на обновата на земјата. Ваквите успешни резултати во обновата, овозможија да постепено сепристапи кон изградба на нови индустриски и други стопански објекти. Така што, меѓу првите покрупни зафати во изградбата треба да се издвои акцијата на металските работници од Скопје, кои самоиницијативно го изградија Металскиот завод "Маршал Тито" во Скопје уште кон средината на 1945 година.¹⁶⁵ Изградбата на овој електромашински индустриски капацитет претставуваше чекор напред во изградбата на индустријата во Македонија.

Кон крајот на 1946 и првата половина на 1947 година се чувствуваше поорганизиран и позабрзан процес на проширување на постојните индустриски капацитети, како и изградба на нови фабрички објекти. Во тој склоп спаѓаше проширувањето и модернизирањето на туланата "Југ", "Мичурин", Скопската пиварница и други индустриски претпријатија, а за одбележување беше и изградбата на фабриката за кожи во Скопје, потоа "Мраморската фабрика", прва од ваков вид во Македонија и други.¹⁶⁶ Кон нивно проширување и изградба на нови индустриски капацитети, во значителна степен придонесоа за таа цел државни средствата во износ од 95.540.000 динари.¹⁶⁷ Меѓутоа, и покрај ваквата индустријализација на Македонија, со оглед на постојните услови, а посебно економските, кои не беа поволни, тежиштето од изградбата на индустриски објекти во првото тримесечје на 1947 година беше ставено на доизградување на започнатите објекти, предложени за изградба во 1946 година, а наредно и на изградбата на нови, предвидени со планската програма за 1947 година.¹⁶⁸

Паралелно со процесот на обновата и изградбата на македонската индустрија се одвиваше и оспособувањето на рудниците, што беше мошне суштествена околност за развитокот на стопанството, а посебно за електрификацијата на Македонија. Производството на некои руди, како на пример за лигнит, во однос на предвоеното, беше зголемено за 500%, што беше резултат на нагласеното ангажирање и напорите на работниците.¹⁶⁹ Разрешувањето на овој проблем се наметнуваше од две основни причини и тоа: 1) поради малубројноста и нискиот производен капацитет на електричните центри, кои не бва во состојба на минимално да ги задоволат реалните потреби,¹⁷⁰ и 2) поради големата оштетеност на постојните објекти в текот на четиригодишната окупација, а посебно при повлекувањето на окупаторот во завршните операции за ослободување на Македонија.¹⁷¹

Поради овие и слични околности, проблемот на електрификацијата на Македонија во првите години на повоениот период беше едно од централните прашања што беше сосема разбирлив и оправдан чекор.¹⁷² Првите чекори во проширување на електрификацијата беа направени уште во почетокот на 1945 година, со изготвувањето на планот за електрификација на Македонија.¹⁷³ Инаку, производниот капацитет на постојните електрични центри во Македонија непосредно по ослободувањето ноември-декември 1944 година изнесуваше само 12.000.000 кв. часови, што претставува мошне мал износ на чија енергија инаку беше користена во 36 населени места во Македонија.¹⁷⁴ Поради наведените околности, електрификацијата во Македонија се наложуваше како нужност за натамошниот позабрзан стопански развиток. Така во текот на 1945 година е пристапено кон електрификација на населени места во Македонија.¹⁷⁵

Оспособувањето на електрични центри на територијата на ДФ (односно НР) Македонија во текот ноември-декември 1944,

1945-1947 година, иако се одвиваше во еден забрзан процес, сепак вкупните резултати, изразени во производствена електрична енергија во последната 1947 година - 17.940.000 кв. часови во однос на 1945 - 12.000.000 кв. ч., не претставуваше особено пораст, бидејќи вака зголемената продукција на електрична енергија не беше во состојба да ги задоволи потребите на македонското стопанство и на населението. Меѓутоа, за да порељефно се согледа и следи натамошниот развој на македонската индустрија, како појдовна основа ќе ни послужат подолуизнесените табеларни прегледи "Споредбен преглед на фабриките опфатени со вонредниот индустриски попис за обновата на земјата во 1945 година и фабриките опишани во 1939 година" и "Сумарен преглед по индустриски гранки" во тогашна ДФ (односно НР) Македонија.¹⁷⁶

Табела бр.16

Споредбен преглед на фабрики обфатени со поспредниот
индустриски попис за обнове на земјата 1945 г. и
фабриките попишани во 1939 год.

Индустр.гран. Состојба во Фабр.основ. Фабр.нема податци Состојб.								
1939 г. од 1939-45 и кои не работеле на Ф-ки во 1945								
	бр.на фабр.	работ. места	број фабр.	работы места	број фабрики	работ.т места	број фабрики	работ. места
Екстраактив. поврз.матр:	14	2.918	2	729	1	20	15	3.627
.металуршка	-	-	-	-	-	-	-	-
.прераб.метал	6	263	2	104	2	54	6	313
.керам.стак.	12	466	2	69	-	-	14	535
.дрвна	2	105	3	53	-	-	5	158
.харт.штамп.	3	270	-	-	-	-	3	270
.хемиска	6	155	1	11	-	-	7	166
.прехранб.	55	869	6	125	20	52	41	942
.текстилна	16	776	5	869	2	6	19	1.639
.кожа,крзно и обурки	1	27	-	-	-	-	1	27
.фабр.разн.								
инд.гранки	7	731	-	-	-	-	7	731
.разна инд.	1	194	-	-	-	-	1	194
ушно:	123	6.774	21	1.960	25	132	119	8.602
електр.центр. самостојни	14	191	2	5	-	-	16	196
-11-во состав индустриј.	9	95	-	-	4	20	5	75
ушно:	146	7.060	23	1.965	29	152	140	8.873

Табела бр.17

Сумарен преглед по индустриски гранки

д.гранки	број фабрики	број на построј.	број на на раб.мест	број на вработени	јачина на погон сн .КС
екстраакт.					
поврз.мат.	15	16	3.627	1.201	4.752
металуршка	-	-	-	-	-
прераб.метал	6	8	313	92	105
керам.стакло	14	14	535	158	446
дрвна	5	6	158	67	334
ж харт.штамп.	3	3	270	157	73
хемиска	7	7	166	636	242
прехранб.	41	48	942	494	3.295
текстил.	19	20	1.632	526	696
о.кожа,крз.					
обувки	1	1	27	8	12
1.фабр.раз.					
нд.гранки	7	18	731	388	467
2.раз.инд.	1	1	194	66	34
купно:	119	142	8.602	1.193	10.456
3.елек.центр.					
самостојни	16	16	196	151	157
4.ИИ-во состав					
на индустр.	5	5	75	47	-
купно:	140	163	8.873	3.391	10.613

3. Улогата на Партијата (НПМ) во насочување на Синдикатот и другите општествено-политички организации во динамизирање на индустрискиот развој

Имајќи го во предвид фактот дека во првите години од повое- ниот социјалистички развој, индустриската обнова и изградба се одвиваше под мошне неповолни околности, а во штодосега стана збор, може слободно да се констатира дека постигнатите резултати се над реалните очекувања. Во таа смисла посебно место имаше Синдикатот, кој како традиционален заштитник и изразител на интересите и стре- межите на работничката класа, тежиштето од својата активност ја на- сочи кон организирано вклучување на работните маси во индустриска- та и воопштово стопанската обнова и изградба на земјата. Така што, правилната политичко-економска линија на синдикалните организации во Македонија, па и Југославија во целина, беше резултат на рако- водната и насочувачка идејно-политичка улога на Партијата (НПМ т.е. КПЈ) во Синдикатот, од една страна, и од друга, Партијата ја обезбедуваше својата позиција сред синдикатите преку своето партиско членство, кое работеше во Синдикатот, за заштита на правата и ин- тересите на работничката класа, "да би се поправило материјалното положение на работничката класа, треба да се помине на организирана самопомош ^{на} работниците. Тоа ќе ораат да го организираат синдика- тите. За обновување на нашите индустриски претпријатија, кое го спроведуваат нашите новоизградени државни органи, потребна е без- условна дисциплина, организираност, самоиницијатива.¹⁷⁷ Покрај тоа, ваквата грижа на Партијата за работничката класа преку Синдикатот, се остваруваше и непосредно на состаноците и со посредство на Син- дикалната комисија, формирана во јули 1945 година при ЦК на КПЈ.¹⁷⁸ Во таа насока за поуспешно извршување на задачите на синдикалните

организации, ЦК на КПЈ препорачуваше формирање на школи за нижи и високи синдикални функционери. Покрај овие синдикални задачи од организационен карактер - подобрување на организацијата на работа, работната дисциплина, развивање на натпреварувањето и слично, ЦК на КПЈ инсистираше за поангажирано вклучување во извршувањето на стопанските задачи, во организацијата на производството во подобрување на животните услови на работниците, зашто "најважноулога на синдикатите е на секторот на стопанската изградба. Тие се непосреден организатор во борбата на работничката класа за зголемување на продукцијата, за подигање на продуктивноста на трудот, за развивање на производните сили, за што подоследно и правилно спроведување на политиката на Партијата во стопанско-организационо прашање. Преку синдикатите, работните маси, преку разни форуми, непосредно учествуваат во управувањето со стопанството.¹⁷⁹

Ваквата координирана работа и тесно поврзаното идејно-политичко единство и соработка на Партијата со Синдикатот, основните синдикални организации на теренот правилно ги сфатија и постапија според инструкциите на Партијата и нејзиното раководство. 3.6. Тито, на прашањето за индустријализација на земјата му придаваше големо значење: "што не присилува нас да мораме да ја електрифицираме и индустријализираме нашата земја. Прво, нашата земја (Југославија - н.б.) во текот на оваа војна (Втората светска војна - н.б.) така страшно настрада, што е просто невозможно полна обнова и изградба без јака сопствена индустрија. Невозможно е и за низа години да се изврши обновата и изградбата само со купување и увезување на потребните машини од странство, оти тоа би барало речиси невозможни финансиски средства и нашата земја наполно би паднала под економска, а со самото тоа и под политичка зависност на капиталистичките земји.¹⁸⁰

Ваквите правилни ставови и насоки на највисокото партиско и синдикално раководство во голема мера придонесоа забрзано одвивање на процесот на индустриската и воопшто стопанската изградба на земјата.

Паралелно со развитокот на индустријализацијата на земјата, работеше и се изградуваше работничката класа, што претставуваше мошне суштествена компонента во стопанскиот развиток. Во тој процес на стопански подем, карактеристично е да се одбележи што доаѓа до нагласена миграција на релација село-град и сосемалогично беше тоа што довчерашниот селанец, а сега индустриски работник, носеше во себе негативни остатоци и не се наоѓаше на ист степен на класна свест во однос на градскиот пролетеризиран работник. Тоа значи дека тој "полуселанец" не само што не можеше преку ној да се вклучи и управува со современата технологија на производството, туку не беше во состојба за кратко време да стане свесен индустриски работник, со сите оние нужни елементи - работни навики, чувство на одговорност кон општествените средства и слично.

Како резултат на правилната идејно-политичка ориентација на Партијата на Синдикатот и нивното правилно политичко-економско насочување на основните синдикални организации на теренот - кон индустриската и воопшто кон стопанската изградба, се овозможи не само да се постигнат позитивни резултати во економскиот подем на земјата, туку и да се отстранат некои слабости, кои се провлекуваа во првите години по ослободувањето (1944-1946 година). Така што, овие позитивни околности придонесоа да кон крајот на 1946 година, а особено во 1947/48 година да се чувствува посистематски и позабрзан процес на индустриската изградба, што се огледаше во проширувањето на постојните индустриски капацитети, како и изградбата на нови фабрички постројки. Во тој склоп спаѓаше и проширувањето и модер-

низирањето на туланата "Зуг", на металскиот завод "Маршал Тито", на фабриката "Мичурин", на Скопската пиварница и други индустриски претпријатија.¹⁸¹ Во планот на индустријализацијата на Македонија беше предвидена изградба на нови предвидени со планската програма во 1947/48 година.¹⁸²

Во повоениот период на социјалистичката обнова и изградба на Македонија, синдикалните организации, покрај својата разновидна активност, беа ангажирани во остварување на поставените програмски задачи на Народниот фронт. За илустрација ќе наведеме една само во текот на 1947 година, во реализацијата на Петгодишниот план, а во координација со другите општествено-политички организации, беа постигнати следните резултати:

Табела бр. 18

Преглед на остварени резултати на општествено-политичките организации.¹⁸³

ста.	оствар.	оствар. на фронт. план.	оствар. на фронт. план.
Синд. во оствар. на држ. план	228.289	810.189	1.038.478
Народен фронт	6.271.175	7.367.448	13.638.623
АФЖ	750.272	1.103.287	1.853.529
Нар.млад. НОМСМ	16.435.705	2.099.682	18.535.387
ВКУПНО:	23.685.441 раб.ч.	11.380.756	35.066.011

Во целокупната своја активност македонските синдикални организации често се ангажираа врз доброволна основа, без оглед на тоа дали се работеше за остварување на своите синдикални планови во самите стопански претпријатија или надвор од нив, во реализација на фронтовските и државните програмски задачи, за што најдобро го

потврдуваат подолу изнесените податоци: 184

<u>Во претпријатието</u>		<u>Надвор од претпријатието</u>	
1946г.	406.343 - 3.249.000 дин.	332.737	- 2.800.000 дин.
1947г.	756.115 - 4.675.000 дин.	228.289	- 1.876.482 дин.
1948	194.938 - 1.585.000 дин.	147.820	- 1.615.525 дин.
(први 3 месеци)			

Табеларен преглед на доброволната работа на месовните организации во Македонија во 1947 г.¹⁰⁵

Име на органз.	Работни часови		раб. во		Ефекти во динари			
	Исполн. на држ. план	Исполн. на фронт. пл.	прет.	сѐ	по држ. план	по фронт. план	во прет.	сѐ
Синдикат	228289	54074	756115	1038478		616450	4673065	7156897
Нар. фронт	5271175	7 367448	-	13 638623	1867478 63898225	15572136	-	95470361
ДМ	750272	1 103257	-	1 853529	5251904	7722799	-	12974703
нар. млад. 16	435705	2 099682	-	18535387	25632600	25975040	-	51607640
Вкупно:	23685441	10624461	756115	35066017	76 650121	85386425	4673065	167209601

Како резултат на ваквата координирана активност на Партијата со Синдикатот, од една страна и Синдикатот со другите општествено-политички организации, од друга, во повоениот период на социјалистичката обнова и изградба доаѓа до извесно зголемување на продуктивноста на трудот не само на територијата на НР Македонија, туку и во другите републики на Југославија. За илустрација на ваквото становиште ќе наведеме дека само во областа на лесната индустрија во Југославија во 1948/49 година е постигнат индекс од 118,9, а по републики индексот на производноста на трудот изнесуваше: во Македонија 132, во Србија 135,6, во Хрватска 107,6, во Словенија 110,3, во БиХ 119,3, и во Ц. Гора 129.¹⁸⁶

Гледано во македонски рамки, вкупното индустриско производство во Македонија во текот на 1947 година, во однос на претходната 1946 година, беше зголемено за 102%, што претставува крупен успех ако се има предвид дека овие резултати беа остварени во услови на недостиг на кадри, финансиски средства и слични отежнувачки околности.¹⁸⁷ Што се однесува до посебната активност и резултати на градежните синдикални организации, заслужува внимание да се издвојат Скопските основни синдикални организации. Тие особено придонесоа во зголемувањето продуктивноста на трудот и развитокот на системот на нормирање и бригадниот систем во скопските претпријатија. Така што, како резултат на нивната активност во 1948 година во Скопје имаше 125 работни бригади со 1247 трудбеници.¹⁸⁸ Принципот на нормирање во производството на скопските претпријатија во текот на 1948 година се применуваше во 63,3% од работниците што работеа по норма, а во наредната 1949 година нивниот процент осетно беше зголемен на 75,28%, што претставува стимул за вработените трудбеници во напорите за зголемување на производноста на трудот.¹⁸⁹

Сите погоре фрагментарно изнесени податоци преку бројки, описно и слично, недвосмислено упатуваат на констатацијата за присуство на едно перманентно, нагорно и интензивно ангажирање на синдикалните организации преку Партијата како нивни идејно-политички насочувач, во стопанскиот развиток и воопшто во економскиот подем на Македонија. Резултатите како крајна ефентива и круна на целокупната активност, се дотолку повеќе евидентни, ако се имаат предвид условите под кои таа се одвиваше, за што овде стана збор. Така што, и покрај пројавените слабости во развитокот и активноста на синдикалните и другите општествено-политички организации во Македонија, особено во првите години по ослободувањето - 1944/45, а донекаде и во 1946 година. Меѓутоа, гледано во целина и судејќи според нивната разновидна и плодна активност и постигнатите резултати и во поглед на квалитетот, тие имаат крупно економско-политичко, па и историско значење, во повоениот период на обновата и изградбата на македонското односно југословенското социјалистичко општество. Тоа, впрочем, посебно на дело го осведочија резултатите во остварувањето на планските задачи од Петгодишниот план, за што посебно ќе стане збор, како и во другите претходни и подоцнежни зафати од разновиден карактер, што уследија во воведувањето на работничкиот самоуправен систем во Македонија и Југославија во целина.

Покрај резултатите во овој релативно краток временски интервал, треба да се согледа и една друга придобивка. Имено, во тој процес на социјалистичката обнова и изградба се раѓаше и изградуваше еден нов работен човек - трудбеник, класно осознат за неговото место и улога и воспитуван во духот на социјалистичките принципи, својствени на социјализмот како општествено-политички систем на работничката класа.

4. Карактеристики на системот на раководење со стопанството преку органите на народната власт

Народноослободителната војна и Револуција што ја водеше македонскиот народ заедно со југословенските народи и народности (1941-1945) против фашистичките окупатори, воедно претставуваше и борба против националното издајство на домашната реакционерна буржоазија, а за создавање на нов општествено-политички систем на работничката класа. Тоа значи дека паралелно со борбата против окупаторот, се одвиваше и процесот на оживотворување на прашањето на идната народна власт. Така што, ваквата борба против окупаторот носеше белези на класна борба против домашната буржоазија и странските капиталисти. Како резултат на ваквата *револуционерна* борба, настанатите револуционерни промени кои што се оцртуваа во карактерот на власта во лицето на Народноослободителните одбори (НОО)⁺ формирани на слободните територии уште во текот на НОБ и Револуцијата и непосредно по ослободувањето на земјата.

Примената на револуционерните мерки извршија квалитетни и квантитетни промени во сопственичките односи. Овој процес на пресметнување со антисоцијалистичките елементи беше доразвиен непосредно по ослободувањето. Така што, само како резултат на применетиот статистички начин на управување во почетниот процес на социјалистичката изградба можеа успешно да се остварат во живот низа револуционерни промени во сопственичките односи во лицето на донесените и спроведените закони и други нормативни акти. Меѓу нив, посебно *значајни* се донесените два Закони за аграрна реформа од 23 август 1945 и 22 мај 1953 година и двата Закони за национализација од 6.XII 1946 и 28.IV 1948 година и други мерки, беше нанесен осетен

удар на крупната и средната сопственост од една страна, и од друга се создаваше и јакнеше единството меѓу работничката класа и селанството. Прогресивноста на овие револуционерни чекори се состоеше токму во тоа што не само што беше зајакнат државниот сектор, заснован на социјалистички основи, туку преку примената на концентрацијата на револуционерно-политичката моќ на државата беше скршен отпорот на антисоцијалистичките сили и беше спречена сепаква опасност од контрареволуција. Конкретно, речено, за пристапувањето кон централистичкиот социјализам повлијае и светската констелација на односите непосредно по завршувањето на Втората

+ Од почетокот на вооруженото востание 1941, па се до средината на 1942 година, овие органи имаа различни називи: одбор за народна помош, национален фонд, народен комитет, воен комитет, народноослободителен комитет и слично. Нивната задача се состоеше во прибирање на помош за Народноослободителното движење и запознавање на широките слоеви со воено-политичката ситуација во земјата, потоа во привлекување на демократските слоеви и нивно вклучување во редовите на НОВ и други специфични задачи. Според Едвард Кардељ "Народноослободителните одбори се привремени носители на власта. Тие тоа мораат да бидат, доколку некаде не се и вистински мораат да станат" - Едвард Кардељ, Народноослободилачки одбори морају ^{вистински} и привремени носиоци народне власти (оваа статија е печатена во в. "Борба" од 19.X.1941 година), а е објавена во целост во Зборникот на документи "Документи о развоју народне власти", што ги собра и уредил д-р Леон Гершкович, Београд, 1948, стр. 17-В - и Л. Лазаров, Некои карактеристики во развитокот и изградбата на народната власт во периодот на НОВ и Револуцијата и непосредно по ослободувањето - Општествено-политичките организации... цит. дело, стр. 13-17.

светска војна, од една страна, и од друга, што — реакционерните капиталистички сили не беа целосно сузбиени и постоеше опасност од евентуална контрареволуција, што е пропратна можна појава во сите успешно изведени социјалистички револуции, вклучувајќи го искуството од Октомвриската револуција во Русија. Поради овие околности, а особено за зачувување на придобивките од НОВ, централистичкото организирање на револуционерна општествено-политичка моќ преку концентрација на власта во државата, претставуваше неопходен чекор. На ова треба да се додаде и фактот што степенот на развојот на производните сили се наоѓаше на едно од најниските во Европа, потоа стопанската разореност на земјата од окупаторите и слично, ја наложуваше потребата од стопанска обнова и натамошниот материјален развој, што бараше неминовна централизација и концентрација на расположливите сили и извори преку раководење од еден центар. Сите овие околности го определуваа правецот на етатистичкиот модел на општествено организирање, кое покрај слабостите носеше во себе низа позитивности во дадените околности, меѓу кои: отвораше реални можности за поголема мобилност за револуционерни промени во развојот на општествените социјалистички односи, потоа се отвораше перспектива во развојот на производните сили и други предности. Така што, како резултат на ваквата севкупна контрола и управување преку централизиран државен апарат поставен на хиерархиски принцип на потчинетост на пониските спрема повисоките органи на власта, се создадени реални услови за целосна мобилизирана ангажираност на расположливиот способен људски потенцијал во позабрзана обнова и изградба на земјата, при што битно е да се одбележи трајното дистрибутивно планирање на работната сила, на кадровите, на средствата — материјални и финансиски и друго. Во сите наведени позитивни страни на етатистичкото организирање доаѓа до израз во

изградбата на социјализмот, при што иако беше оставен да егзистира
ситно-сопственичкиот посед, сепак тој беше под контрола на држав-
ниот апарат, кој го обврзуваше со конкретни производни задачи преку
однапред донесените уредби со кои се определуваше колку и што да
произведува, на колкави површини, задолжителен откуп на промишаната
количина на производи и слично.¹⁹⁰

Ваквите специфични услови на дејствување неминовно доведоа до
промени во карактерот на формите и методите и во стопанството.
Имено, раководењето, поставено врз строго револуционерно-демократ-
ски хиерархиски принципи на административно-централистичко раково-
дење во кој пониските органи, организации и сл. во потполност се
потчинети на одлуките на повисоките,¹⁹¹ без некоја можност за само-
иницијативност во работата. За илустрација да наведеме дека едно
претпријатие како основна економска организација беше лишено од компе-
тенцијата да изготвува и донесува свои производни планови, да од-
лучува за акумулацијата, односно вишокот на трудот кој го созда-
ваат работниците-непосредни производители, да управуваат со прет-
пријатието и слични функции кои беа во надлежност и контрола на по-
високите и највисоките државни органи и институции.¹⁹² Со слична
организирана поставеност се карактеризираше и организацијата на
работа на Партијата (КПЈ т.е. КПМ), чиј модел беше преземала, со
извесни прилагодувања на специфичните услови, од советската теорија
и пракса како прва земја на социјализмот во светот.¹⁹³

Карактеристично е да се одбележи дека во периодот на адми-
нистративното управување со стопанството од ослободувањето до 50-
години на нашиов век, државата имаше исклучиви компетенции во не-
посредното раководење со стопанството со непосредна активна интер-
венција и контрола над сите стопански гранки и области. Во таа
насока за полесно раководење и решавање на стопанските проблеми

беше пристапено кон издвојување на оперативните сектори во тогашните министерства и создавање на генерални и главни дирекции, како органи на државната управа - министерства за тешка, за лесна индустрија итн. Во зависност од општественото значење, претпријатијата и фабриките беа раководени од државните, покраинските и локалните органи на државната управа.

Ваквата ориентација на развојот на "административниот централистички систем на раководење во стопанството во земјата, се одвиваше во едни специфични отежнати внатрешни и меѓународни услови. Тоа всушност значеше дека за поуспешно ликвидирање на капиталистичките остатоци и зацврстување на позициите на народната власт, беше неопходно во такви прилики да се надоврзи административно-централистички начин на раководење во почетниот период на социјалистичката изградба на земјата.

Во периодот на статистичкиот централистички развојок беа издиференцирани две категории на слоеви од населението и тоа: управувачи и извршители. На ваквиот модел на организација на социјалистичкото општество се упатуваат критички забелешки. Овде не би имале намера да навлегуваме кон некои поопстојни разгледувања, туку само би навеле дека тоа беше нужно поради повеќе моменти, меѓу кои: прво, за подобра организација на производството и стопанската изградба односно за побрзо излегување од економската назадноост на земјата, второ, за поефикасно ликвидирање на класните капиталистички остатоци, трето, за подобра контрола на општествено-економскиот развој на земјата и друго. Конкретно во економскиот систем организираната поставеност беше таква што на врвот се наоѓаше колегиум од министерства за сите ресори во стопанството. Начело на овие стопански ресори стоеја министри со големи овластувања. Министерствата ги донесуваа одлуките преку главните дирекции со сите стопански гранки

и претпријатија. На чело на дирекциите стоеја директори, а дирекциите беа поделени на сектори со директори од кои се формираше колегиум. Во зависност од значењето, стопанските претпријатија беа рангирани на сојузни, републички и локални и директорите на овие претпријатија беа поставувани од надлежниот орган, кој донесува правилник за нивно управување, а директорот кој управува со претпријатието бил одговорен пред високите органи, а пред пониските ги спроведуваа централистички донесените прописи.

Ваквиот административно-централистички начин на организација на стопанисување беше во склоп со централистичкото раководење и планирање во земјата. Во духот на ваквата хиерарска организациона поставеност, највисоката сојузна планска комисија директно била ангажирана во подготвувањето на долгорочни перспективни и тековни планови и раководела со нивното остварување, "за нашиот план (југословенски -н.б.) битно е тоа што му се поставени задачи на директивно дејствување... Преминот на директивен карактер на планот во нашата држава значи, всушност исто што и свесна борба за едно планирање кое по својата суштина е општествено, по својата суштина социјалистичко... директивниот карактер на планот значи борба за укинување на стопанската анархија која произлегува од капиталистичкиот начин на производство.¹⁹⁴ Така што, врз база на буџетското финансирање, бил одредуван односот меѓу инвестиционата и личната потрошувачка. Конкретно во базата, претпријатијата како основни стопански единици поднесувале финансиски план на надлежните оперативно-административни раководства, каде се изготвуваше збиен план во склопот на дирекцијата на ресорното министерство. Последното фактично го изготвуваше буџетскиот план по гранки, а министерството на финансии планот на целата земја. Врз база на предвиденото производство според плановите се одвивало и награднувањето на

работната сила. Ова всушност значи да државниот апарат имаше широки овластувања или поточно речено монополна улога во стопанството и општеството во целина. За ваквите монополистички позиции на државата, а посебно во врска со прашањето за односот меѓу карактерот на власта и карактерот на стопанството Борис Кидрич истакнува дека "Карактерот на стопанството во процесот на неговиот развој не е можно да се издвои, од карактерот на власта. Прашањето за карактерот на стопанскиот и економскиот општествениот систем на секаде, во секоја земја и во секоја епоха е најтесно поврзано со прашањето за карактерот на власта".¹⁹⁵

Гледано конкретно во стопански поглед, државата преку своите надлежни органи и Партијата (КПЈ т.е. КПМ) претставуваше насочувачки на индустријализацијата и моторен фактор на целокупниот економски и општествен развој на земјата. Така што, со изградбата на натамошниот развој на централистичкиот апарат, преку создавање на проширување на разновидни дирекции и управи на хиерархиски принцип со конкретни обврски и должности, фактички се зголемуваше државната моќ. Ваквата организациона поставеност на стопанскиот апарат на управувачи и извршители на работни задачи, создаваше можност за негово одвојување и оддалечување од работничката класа и широките работни маси воопшто. Конкретно, одвојувањето на административните службеници од работниците беше присутно и во однос на наградувањето за работата односно службениците беа платени не според степенот на образованието и вложениот труд и резултатите од него, туку по функцијата што ја аземаше, а работниците според квалификациите.

Карактеристично е да се одбележи за ваквото административно-централистичко раководење со стопанството е сепфатно планирање во областа на квантитетот на производство, асортиманот, работната сила

и квалификационото подобрување на нејзината структура, инвестициите, цените, пласманот, непостоење на можност за конкуренција меѓу стопанските претпријатија и слични околности. Овие елементи на планирање беа задолжителни и постоеја, почнувајќи од самите претпријатија како основни економски клетки, па општинските, републичките, па се до државното планирање. Без оглед на реалноста на оперативните планови, се настојувало за нивно стриктно извршување, преку што фактички се обезбедуваше развојот на стопанските гранки и воопшто во стопанскиот подем на земјата. Во таа смисла, доколку евентуално самите претпријатија не располагаа во доволна мера со сопствена акумулација за покривање на инвестиционите трошкови, предвидени се плански задачи, без компонирани од буџетски средства.

Иако наградувањето на вработените, изразено преку плати се вршеше преку норми и нивните стручни квалификации, сепак ова имаше негативни последици, бидејќи овие критериуми на наградување беа поставувани одозгора, наместо тоа да биде одоздола од самите претпријатија и непосредните производители.

Ваквото целосно административно-централистичко општествено организирање се однесуваше не само во областа на стопанството, туку и во политичкиот, просветно-културниот, социјално-здравствениот и воопшто во целокупниот живот во земјата.

За привремената оправданост на социјалистичкиот етатизам, како почетен модел во социјалистичката изградба, историското искуство покажа дека во низа земји во кои биле успешно изведени социјалистичките револуции преку етатистичката концентрација на власта, се создаваа услови за зачувување и зацврстување на новиот социјалистички систем за позабрзан развој на производните сили и воопшто за општествено-економскиот просперитет на земјата. Така што, битно е да одбележи дека во етатистичко-централистичката организација на

социјалистичкиот развoтoк на земјата, се издиференцира една мира-мидна организација на општеството, составена од управувачи и производители односно наредбодавци и извршители. Иако овој почетен модел на изградба на социјализмот во однос на подоцна применетиот систем на самоуправно одлучување на непосредните производители е знатно понеразвита форма, сепак споредено со капиталистичката организација на општеството, претставува чекор напред, почетна и нужна преодна етапа кон натамошното доразвивање на социјалистичките односи на самоуправна основа. Поточно речено, во оваа почетна фаза на поопштествување на средствата за производство иако не е остварено непосредното управување на работничката класа, со самото преминување на средствата за производство во државна сопственост, како понизок преоден облик на социјалистичката сопственост, сепак е направен извесен скок во развoтoкот на социјалистичките односи. Велиме сепак, бидејќи во услови на наследени спротивности од минатото, и слични околности, државната сопственост и административно-централистичкото управување се јави како неопходен облик во таквите постојни прилики. Така што, излегувањето од стопанската назадност, ликвидирањето на капиталистичките и реакционерните остатоци поткрепувани од надвор и зајакнување на новата народна власт во земјата беше можно да се оствари само преку организирање на државната власт со концентрација на средствата за производство и правилно управување со нив, можеа да се создадат солидни услови и гаранција за натамошниот тек на развoтoкот на социјалистичките односи.

Гледано во целина, во повoенoтoт период в изградбата на социјалистичкиот систем и односи, концентрацијата на власта, односно приоѓањето кон т.н. "централистички федерализам", беше не само оправдан, туку и нужен почетен и привремен облик на "диктатурата на пролетаријатот" - за да се зачуваат придобивките од НОВ и Револуцијата.

Корените за ваквите почетни револуционерни промени треба да се бараат уште во текот на НОВ, а непосредно по ослободувањето тие беа значително изменети и доразвиени. Партијата (КПМ), како составен дел на КПЈ, како во Ослободителната војна,¹⁹⁶ така и по ослободувањето, останува организатор и раководен фактор не само во политичкиот систем на власта, туку и во економските и воопшто во целокупните општествени односи во земјата.

5. Местото и улогата на работничката класа во периодот на обновата и почетокот на индустријализацијата

Покрај постоечките неповолни услови што беа затекнати по ослободувањето - разрушеност на македонското стопанство, недостаток на финансиски и материјални средства, кадровски профили, сеуште неконсолидираната воено-политичка ситуација и слично, треба да се одбележи дека во текот на четиригодишна окупација беше осетно проредена работничката класа и нејзината техничка интелигенција. Така што, со една скромна појдовна основа беше започнат процесот на повоената социјалистичка обнова и изградба на земјата. Она што можеше да се нарече позитивна и среќна околност во периодот непосредно по ослободувањето, претставуваше еланот и несебичниот самопрегор сред широките работни маси, и Партијата како нивен раководен и идејно-политички насочувач послужија како солидна компензација на многу послевоени решенија и значеа поттик и извор на креативноста и работниот самопрегор, "... тие успеси што ги постигнаа работните луѓе се инспирирани од Сојузот на комунистите и остварени под неговото идејно и политичко раководство... во НР Македонија удредни се темелите на една значајна индустрија која веќе досега доведе и до големо бројно зголемување на работничката класа... Сите овие крупни победи се дело на работните маси предводени од Сојузот на комунистите на Југославија¹⁹⁷

Првите години од повоениот социјалистички период се карактеризираа со административно-централистичкиот систем на управување поставен на хиерархиски принцип. Во овој временски интервал, како резултат на напорите и масовната застапеност на работничката класа и широките работни слоеви во целина, во организираниите акции од општествено-политичките организации во координација со органите на народната власт и Партијата, како нивен раководител, беа постигнати позитивни резултати во општествено-политичката консолидација, а посебно во стопанската обновна и изградба на земјата "... ние ја извршиаме обновата успешно благодарейќи на јасната перспектива што ја даде ЦН на КПЈ, врз која што основа можеше да се развива работниот елан на најшироките работни маси. Но, најважното во периодот на обновата е тоа, што борејќи се за извршување на обновата, за политичко зајакнување на нашата народна власт, ние исто така како основна задача имавме - што повеќе да го прошириме и зајакнеме социјалистичкиот сектор во стопанството... Периодот на обновата на нашата република (НР Македонија - н.б.) завршува речиси со полна експропријација на градската буржоазија, со преминувањето на целата индустрија во државни раце, а исто и на сите банки и на големотрговијата. Меѓутоа, сите овие резултати не се постигнати глатко, ами во остра класна борба со реакционерната буржоазија и разните штеточински елементи".¹⁹⁸ Сепак, ваквите резултати беа постигнати како плод на единството на работничката класа и селанството, мобилизирани од општествено-политичките организации и КПМ од една страна, и од друга на спроведуваната во живот зацртана линија од партиското раководство за зацврстување на братството и единството на македонскиот народ со народностите во Македонија и југословенските народи и народности во целина.

Карактеристичен белег на повоениот период е работниот елан и

ентузијазам на работните маси, вклучен преку општествено-политичките организации во обновата и изградбата на Македонија. Резултатите од обновата и изградбата се мошне видливи и евидентни. Имено, ако се направи една бегла паралела на состојбата што беше затечена по ослободувањето и само неколку години пок него, ќе се дојде до констатацијата дека за тогашни услови беа постигнати крупни резултати.¹⁹⁹ Овие резултати посебно беа изразени во стопанската обнова и изградба на објекти, сообраќајници, индустриски претпријатија и слично. Во грото од овие акции доаѓаше до израз мобилизаторската улога на општествено-политичките организации, преку македонскиот работен човек, за премостување на сите тешкотии за што поскора обнова и изградба на Македонија. Позитивен белег на овој обновувачки период, којшто траеше од ослободувањето - ноември 1944, па до втората половина на 1946 година, се состоеше во тоа што во него се чувствуваше и доаѓаше до израз полетот на работничката класа и широките работни слоеви воопшто, вклучани преку нивниот традиционален заштитник - Синдикатот и другите општествено-политички организации. Конкретно, Синдикатот како изразител на стремежите и интересите на работничката класа имаше посебно место и улога во обновата и изградбата на земјата. Така што, во новосоздадените прилики по извршената национализација на индустријата доаѓа до осетно менување на курсот на синдикалните организации во социјалистичката изградба на Македонија и Југославија во целина. "Таа класа денес (работничката - н.б.) - во сојуз со останатите работни слоеви - ја држи власта, го држи најголемиот дел од средствата и нејзината иднина зависи во прв ред од самата неа, од нејзиниот труд и нејзината поврзаност со останатите трудбеници, од мобилизацијата на сите трудбеници во социјалистичката изградба... Тоа е главна задача на работничката класа... со решавањето за подобрување на своите животни услови создавање на

материјална база за постојанен пораст на економската благосостојба...

Нашите синдикати досега (од ослободувањето до 1948 година кога е одржан V-от конгрес на КПЈ - н.б.) со успех ги решаваа поставените задачи и постигнаа крупни успеси. Организирајќи ја работничката класа во борба за обнова на земјата за социјалистичката реконструкција на индустријата и другите стопански гранки, во борба на Петгодишниот план - синдикатите одиграа одлучувачка улога во постигнатите победи" (подв. Л.Л.)²⁰⁰

Во повоениот период на социјалистичката изградба е се понагласена координираната активност на Синдикатот и Партијата и како плод на тоа доаѓа до осетно зголемување на продуктивноста на трудот не само на територијата на Македонија, туку и во другите народни републики во Југославија.²⁰¹

Како резултат на напорите и единственоста на Партијата со општествено-политичките организации, работничката класа и широките работни слоеви воопшто, се придонесе да во периодот 1944-1946 година успешно се заврши обновата и изградбата на земјата,²⁰² Меѓутоа, заслужува внимание да се потцрта дека посебна грижа е одредена за создавање на квалификуван и висококвалификуван кадар и средни и високо-стручни профили. Во таквите квалитативни промени во развојот на работничката класа, нејзиното класно-политичко издигнување и самозознавање на нејзиното место и улога во социјалистичкото општество, треба да се одбележи дека македонското работништво во предвоена Македонија, во 1947 година нејзиниот број рапидно е зголемен на 31.295, а во 1948 година дури 47.750 или за 365% спрема 100 во 1939 година,²⁰³ што говори за еден позитивен процес на индустријализацијата на Македонија.

Ваквите резултати, меѓу другото беа плод на ентузијазмот и полетот што се чувствуваа сред широките работни слоеви, што

резултираше на континуираното надоврзување од Ослободителната војна и Револуцијата (1941-1944). Меѓутоа, суштествено е да се констатира дека имаше слабости и пропусти, но доколку искрснуваа во процесот на обновата и изградбата, тие не беа од таков обем и сериозна природа.

Ова недвосмислено го илустрира и потврдува еден податок според кој "Ниту еден поважен објект во било кое место на нашата земја не се гради без учестието на масовите организации, и без учестието на членовите на Народниот фронт. Во изградбата на хидроцентралата во Битола (с. Дихово - н.б.), во прокопување на каналот Тркање-Злетовска река, одводнителен канал во Струмица, во изградбата на електричната централа во Царево (Делчево - н.б.) и уште востотици такви објекти што се изградуваат, повеќе од половината учесници се членови на народно-фронтските организации... само во изградбата на некои објекти, предвидено со фронтоскиот план, Скопската фронтоска организација во 1947 година биле вклучени 116.535 членови, кои дале 720.000 доброволни работни часови.²⁰⁴

Брзото темпо на обновата и изградбата на Македонија беше резултат, меѓу другото и посебно на доброволното учество на општествено-политичките организации, во кои беа опфатени и дејствуваа широките работни слоеви. Така што, преку доброволното учество на широките работни маси вклучени преку општествено-политичките организации во процесот на обновата и изградбата, како и нивниот конкретен придонес, имаше големо општествено-економско, политичко и културно-просветно значење. Нивното учество, било да се работи за непосредно сопствено физичко ангажирање или посредно, главно преку развивање на агитпропагандни акции во обновата и изградбата на земјата, имаше повеќестрано значење. Покрај материјалната придобивка, доброволните работни акции носеа во себе и воспитнообразовни

облежја. Во врска со тоа сред широките работни слоеви не случајно беше распространета паролата "Ние ја изградивме пругата и пругата нас не изгради". Во суштината на оваа максима се крие длабока реалност, бидејќи токму тие доброволни работни акции носеа во себе низа прогресивни белези: 1) го јакнеа братството и единството меѓу македонскиот народ и народностите во Македонија и југословенските народи и народности; 2) го негуваа и издигаа на повисок степен чувството за колективност, другарство и меѓусебно помагање, како нови етничко-морални односи својствени на социјализмот; 3) токму на тие акции голем дел од учесниците стекнуваат стручни квалификации и 4) преку организирање на аналфабетски курсеви и слични форми на просветна активност се придонесуваше за културно-просветно и морално-политичко изградување на учесниците.

Покрај изнесеното, основно што треба да се истакне е дека и покрај пројавените пропусти во активноста на општествено-политичките организации, во тој процес на обновата и изградбата се чувствуваа полетот и ентузијазмот на работните маси, вклучени во општествено-политичките организации, што беше резултат на повеќе моменти, меѓу кои: прво, тој ентузијазам беше израз и одраз на континуираното наследување и надоврзување на периодот на Ослободителната војна и Револуцијата, второ, на нагласеното цврсто братство и единство на македонскиот народ со народностите од Македонија и југословенските народи и народности и трето, тој за македонскиот народ и народностите во Македонија значеше коренит пресврт, бидејќи тој за прв пат по долговековно ропство ја градеше својата државност во југословенската социјалистичка заедница на рамноправни народи и народности.

Од досега изнесеното неминовно произлегува констатацијата дека во услови на послевоената социјалистичка изградба на Македонија, улогата на работничката класа е од првостепено значење во целокупниот

општествено-економски развојот, бидејќи врз нејзина основа се создаваа новите социјалистички општествени односи. Како резултат на ваквата поставеност, Сојузот на комунистите на Македонија во републички рамки и Југославија во целина, придаваа посебно значење во оспособувањето и издигнувањето на работничката класа како водечка и движечка сила во социјалистичкиот развој воопшто. Притоа како мошне значајно се поставува прашањето за успешното ликвидирање на класните односи карактеристични за Македонија, бидејќи во неа работничката класа беше помалубројна и млада со сè уште недоволно развиена односно оформена класна свест, во однос на другите поразвиени републики во Југославија. Поради тоа, Партијата и општествено-политичките организации посебно ја насочија својата активност на идејно-политичката работа пред работничката класа односно во изградување и подигнување на нејзината класна свест. Но реално гледано, овој процес не се одвиваше така лесно, што беше логички и разбирливо затоа што дел од македонската работничка класа сè уште не си го беше утврдила поиздиференцирано своето место, бидејќи практично се наоѓаше во расчекор т.е. дел од неа со едната нога беше во фабричката хала, а со другата населено.²⁰⁵

Веќе истакнавме дека вавите недостатоци иако се привлекуваа, сепак суштествено е да се одбележи да преку примена на разновидни методи и средства кон издигнување на нејзината класна свест, за нејзино самосознавање за своето место и улога, во социјалистичкото општество, стручно оспособување и издигнување, стекнување на производни работни навики, опит во работата и слично, се придонесе да се направи успешен чекор напред кон нејзино правилно воспитување во духот на постоечките изградени пролетерски традиции.

ГЛАВА ТРЕТА

ПРВИОТ ПЕТГОДИШЕН ПЛАН ЗА СТОПАНСКИОТ РАЗВОЈ
НА НР МАКЕДОНИЈА1. Проблемот на индустријализацијата на неразвиените
региони во економската теорија

Гледано од општ економски и политички аспект во современи услови, покрај источниот социјалистички и западен капиталистички свет, егзистира итн. трет свет на неврзаните земји, а од економски аспект постојат развиени, неразвиени или недоволно развиени и земји во развој. Ваквата состојба е резултат пред сè на нерамномерниот развој на капиталистичкиот систем односно одделни земји се развивале и се развиваат со побрзо темпо, а некои далеку заостануваат, поради економската експлоатација на првите на природните богатства и работната сила на неразвиените земји.

Меѓу основните индикатори од кои се согледува степенот на економската развиеност на една земја спаѓаат: националниот доход по глава на жител, средствата за производство (основни и обртни), нормата на активно население од вкупното население, производните богатства, по глави на население, нормата на използваноста на познатите природни богатства, нормата на вработените лица во индустријата од вкупно вработените, нормата на општествениот производ создаден во индустријата од вкупниот општествен производ и други.²⁰⁶

Од сите, најзначаен критериум за степенот на развиеноста на една земја е националниот доход по глава на жител и во врска со тоа постои следната класификација на земјите: 1. Нискодоходовни економии, чиј национален доход по глава на жител достигнува до 400 долари; 2. среднодоходовни економии со национален доход по жител од 420-4.500; 3. високодоходовни (извозници на нафта) со нац. доход од 8.000-27.000 долари; 4. економии со индустриски пазар (слободни индустриски економии), чиј национален доход се движи од 4800 -16.000 долари по глава на жител и 5. непазарни (неслободни) индустриски економии (земјите од истоевропскиот социјалистички свет), чиј национален доход се движи од 3.900 до 7.180 долари по глава на жител.²⁰⁷ За нискодоходовните економии или како што се нарекуваат стопански слабо развиените земји, основна карактеристика е недоволната развиеност на производните сили, нискиот национален доход, ниската продуктивност на трудот, големата невработеност на населението, доминантност на земјоделството, а слаба развиеност на индустријата.

Сепак, треба да се подвлече дека за ваквата состојба, покрај наведените фактори, придонесува и конзерватизмот на внатрешниот општествено-политички систем во земјата. Од ваквите стопански проблеми произлегуваат и социјалните потешкотии - ниската, потрошувачка, слабата исхрана, нискиот животен стандард на населението и слабата здравствена и хигиено-техничка заштита и низа други реперкусии. Така што, единствен излез од ваквата економска состојба е индустријализацијата на слабо развиените земји. Меѓутоа, индустријализацијата во недоволно развиените земји не може да се замисли без активна економска политика на нејзините носители - на државните органи, политичките и општествено-политичките организации, работната сила како битни фактори. Просветноста односно општообразовноста на работничката класа во индустријата е од големо значење, како и техничките знаења на кадрите. Под носители на економската политика се подразбираат органите кои донесуваат решенија и кои се грижат околу водењето на стопанството, од што во многу зависи функционирањето на

стопанскиот систем. Што се однесува конкретно до Југославија, носители на економската политика се сојузните органи, републичките, покраинските и локалните органи, стопанските здруженија и големите претпријатија. Од сите нив, сојузните стопански органи се најважни носители во стопанската политика, бидејќи нивните решенија се најопфатени за целата држава. Меѓутоа, од големо значење се и решенијата на политичките и општествено-политичките организации во една земја, без оглед на нивните решенија немаат сила на правни акти, сепак можат да бидат понекогаш и поважни од формалните правни законувања и имаат силно влијание во економската политика на земјата. Овие политички и општествено-политички организации изградуваат своја економска политика, како важен инструмент или ја корегираат и дополнуваат и збогатуваат со нови содржини економската политика на државните органи.²⁰⁸

Во напорите за побрзото излегување од стопанската независност, многу земји во светот, а во кои спаѓа и Југославија, излезот го наоѓале или го наоѓаат во интензивирање на индустријализацијата на својата земја. Покрај другите погоренаведени фактори, методот на индустријализација е мошне значаен и е обусловен од постоечкиот општествено-политички систем во земјата, кој ги детерминира нејзините основни обележја. Кога станува збор за методите на индустријализација, нужно е да се поврзат со економската политика која се води во земјата, бидејќи развојот на индустријата претставува дел од таа политика.

Во зависност од факторите на индустријализацијата, за кои погоре стана збор, можат да се применат повеќе методи групирани според општи обележја, меѓу кои: капиталистички и социјалистички, англиски и континентален, полуколонијален односно колонијален и други. Во првата група - капиталистички и социјалистички метод на

индустријализација - карактеристично е да се одбележи дека обично капиталистичкиот метод се карактеризира со тоа што обично започнува со развојот на лесната индустрија, бидејќи му овозможува сопомали капитали да ја развие индустријата и со побрз обрт на капитал да и донесе поголеми профити на капиталистите, а додека социјалистичкиот метод обично започнува со развојот на тешката индустрија, како база за развојот на другите индустриски гранки.²⁰⁹

Социјалистичката индустријализација почнува со изградба на тешка индустрија - енергетика, металургија, машиноградба, голема хемиска индустрија и друго, што не значи дека сосема се запоставува лесната индустрија.

Англискиот метод на индустријализација е применет во Англија и Јапонија и негова карактеристика е што индустријата се развива без заштитни царини, а континенталниот се развива со царинска заштита.

Во Македонија и Југославија пошироко, непосредно по ослободувањето на земјата (1944/45 година) е применет социјалистичкиот и континенталниот метод на индустријализација.

Непосредно по Втората светска војна во 50-те години од нашиот век националниот доход во Југославија изнесува 360 долари по жител, што значи дека спаѓаше во преодните или т.н. земји во развој и после Југославија од европските земји се: Албанија, Грција, Турција, Бугарија и Португалија, а на исто ниво со Југославија се: Романија, Унгарија и Шпанија, што значи дека сите други европски земји беа поразвиени.²¹⁰

2. Општи карактеристики на индустријализацијата на Југославија во време на Првиот петгодишен план и нејзините специфики во македонски услови

Гледано во југословенски рамки, сите подрачја на Југославија не се наоѓале на ист степен од стопанската развиеност. Основните фактори за тоа се специфичните историски и општествено-економски околности под кои се наоѓале југословенските, а посебно македонското подрачје во минатото. Така што, меѓу стопанските нејанеразвиени подрачја во Југославија спаѓаше македонското, црногорското, Космет и др. Сите оние југословенски територии кои најдолго се задржале, во рамките на заостанатото ^{турско} феудално царство (во кои спаѓаше и Македонија), останале најнеразвиени, а оние територии (северозападни) од Југославија кои биле под австро-унгарска и италијанска власт биле стопански поразвиени.

Непосредно по ослободувањето на Македонија и Југославија пошироко, основната ориентација на стопанскиот развој во основата сестоеше во интензивирање на индустријализацијата на земјата. Ваквото насочување беше логично и разбирливо од повеќе аспекти, меѓу кои: прво, со индустријализацијата на земјата се зголемува националниот доход, второ, осетно се развиваат производните сили, трето, се подобрува економската структура на земјата, четврто, се создаваат реални услови за поефективна реконструкција на стопанството, петто, се подобрува структурата на надворешната трговија, шесто, вработува голем дел од населението, седмо, ја менува социјално-економската структура на населението, осмо, ги подобрува и зголемува животниот стандард и низа други позитивности.

За разлика од другите стопански дејности, индустријализацијата игра најголема улога во порастот на националниот доход, бидејќи

продуктивноста на трудот е највисока токму во индустријата и таа е најакумулативна дејност. Нога велите дека индустријата ја подобрува економската структура на земјата, тоа подразбира процентуалниот удел на секоја стопанска дејност во целокупната стопанска активност, а тука уделот на индустријата може да биде најголем.

Меѓутоа, мошне позитивна околност е што со развојот на индустријата се создаде можност за понагласено ангажирање на населението особено во оние подрачја каде постои аграрна пренаселеност. Така што, непосредно по ослободувањето се забрзаниот развој на индустријата во Македонија апсорбира природниот прираст на градското и селското население, како и дел од одвишокот на население на село. Ова е нов квалитативен процес, бидејќи со преминувањето на дел од имотните и малуимотните селани во индустријата како индустриски работници, доаѓа до осетно менување на социјално-економската структура на населението и што е најсуштествено се подобрува животниот стандард.

За да се развива индустријата потребни се извесни услови - фактори, меѓу кои пред сè општествените продукциони односи, а негативно влијаат религијата, расната и националната нетрпеливост и други спротивности. Меѓутоа, индустријализацијата во неразвиените земји не може да се замисли без активна економска политика на државните органи, прогресивните слоеви и општествено-политичките организации: Покрај тоа, просветноста односно општообразовноста на работничката класа во индустријата е од големо значење, како и техничките знаења на кадрите. Конкретно за **илустрација** и поткрепа на тоа да наведеме дека на еден квалификуван работник му се потребни барем основни познавања на физиката и хемијата, кои се однесуваат на неговата работа.

Секако погрешно би било ако се смета дека основен фактор за

стопанскиот развој на една земја се по природните богатства со кои се располага. Погрешно е затоа што на пример природните богатства на Македонија и Југославија пошироко биле истите порано и во сегашни услови, па сепак не се наоѓала на ист степен од стопанската развиеност, односно во различни периоди била различна, а во современи услови иако не спаѓа во развиените земји, во однос на поранешните периоди го достигнала својот највисок степен на развој. Меѓу основните фактори кои го обусловиле економскиот развиток на земјата се: прво, општествената структура, второ, економската политика, трето, науката и просветата, четврто, меѓународната ситуација, петто, изворите на работната рака, шесто, природните богатства, седмо, изворите на инвестиционите средства, осмо, надворешната помош и побарувачката на пазарот.²¹¹

Конкретно, основа на општествената структура претставуваат продукционите односи, како мошне значаен движечки фактор во економскиот развиток, доколку се тие погодни. За илустрација и поткрепа на ваквото гледиште ќе наведеме дека производните односи во капитализмот, за разлика од претходните општествено-политички систем, далеку попозитивно влијаат во стопанскиот развиток на една земја. Покрај тоа, носителите на економската политика од општествен карактер имаат реални услови да извршуваат силно влијание врз динамиката на стопанскиот развиток. Така што, во една земја дали економската политика ќе има позитивно влијание е активна или пасивна односно дали носителите постојано преземаат акции насочени во тој правец.

Науката и просветата се мошне важен фактор во стопанскиот развој на една земја или подрачје. Конкретно, развојот на техничко-технолошкиот процес во производството бара стручни познавања на работничката класа и општообразовното ниво на населението. Поточно,

Југославија, а посебно во тој склоп Македонија непосредно, по ослободувањето - 1945 година, оскудеваше со стручни кадри, а за високо-стручни и да не говориме. Непосредно по ослободувањето во почетната фаза на спроведувањето на Петгодишниот план индустријата на Југославија чувствуваше потреба од 170.000 луѓе-квалификувана работна сила, која што би ја познавала современата технологија на производството, а всушност се располагаало само со околу половина од наведената бројка, а во Македонија состојбата беше уште понеповолна. Потребите од сродни и високо стручни профили на кадри беа уште поголеми.²¹²

Покрај погоренаведените околности, меѓународната ситуација има мошне значајна улога во динамизирање или во забавување на стопанскиот развој. Конкретно, напнатоста на меѓународните односи непосредно по Втората светска војна и блоковата подвоеност мошне негативно се одразува на стопанскиот развој, бидејќи кај капиталистичките земји владее неизвесност и воздржаност од нови инвестициони вложувања, а социјалистичките земји се принудени давршат корекции и извесна преориентација на плановите во правец на јакнење на својата одбранбена способност, наместо да се инвестираат во стопанскиот развој.

Основно е да се подвлече дека индустријализацијата на Македонија и Југославија пошироко, се ослонуваше пред сè на сопствени сили. Конкретно, индустријализацијата на земјата зацртана со Првиот петгодишен план требаше да овозможи, меѓу другото, и решавање прашањето на нееднаквоста односно ускладување во економскиот развој на поедини републики и покрај тоа, а во кои спаѓаше и македонското "... Петгодишниот план за развојот на народното стопанство во Федеративна Република Југославија полага основна грижа за развојот на Народна Република Македонија и осигурување брзо отклонување на нејзината стопанска и културна заостанатост. Сојузниот Петгодишен план ги осигурува сите одделни потреби на Македонија врз основа на

принципот дека ФНРЈ претставува единствено стопанско подрачје, ги развива оние гранки од стопанството што имаат најдобри услови за развиток во Македонија и поставува правилен однос меѓу одделните стопански гранки. Упорно и одлучно да се тежи кон полна ликвидација на заостанатоста на нашата Република (Македонија - н.б.); ниската техника во индустријата, заостанатоста во занаетите, примитивноста во земјоделието и ниската продуктивност на трудот. Со брзо темпо на растежот на производството да се создадат услови за постигнување на понапредните републики..."²¹³ Така што, донесувањето на Петгодишниот план на 26 април 1947 година практично означуваше Македонија во потесна Југославија во поширока смисла да пристапат кон попланска изградба на земјата, со што се создадоа основните предуслови за темелен, сеостран и позасилен стопански развиток на производните сили и односи. Со него започнува фактички првата етапа од процесот на ликвидирањето на економската,²¹⁴ просветно-културната²¹⁵ и техничката неразвиеност на Македонија.²¹⁶ Основната поента на Петгодишниот план беше оправдано ставена во индустријализацијата и електрификација на Македонија.²¹⁷ Велиме оправдано, зашто нивното отсуство беше препрека кон ликвидирање на економската неразвиеност во земјата, а пристапувањето кон нивното спроведување значеше прв чекор и основна компонента кон општиот економски подем на Македонјаво републички и Југославија во сојузни рамки.²¹⁸ Исправноста на ваквото становиште на Сојузниот петгодишен стопански план и неговиот практично остварување мошне јасно се илустрира и поткрепува во дел I член 5 точка 1, 2 и 3 во кои дословно стои: "1) Да се осигура побрзо темпо на развитокот на стопанско заостанатите републики и да се отстранат последиците на нерамномерниот развиток. 2) Да се поголемат вкупните инвестиции до 1951 година во Народна Република Босна и Херцеговина преку 7 пати, во Народна Република

Македонија за 8 пати... во споредба со 1946 година и да сенадмине општото темпо на растежот на инвестициите. 3) Да се зголеми вредноста на индустриското производство во 1951 година во Народна Република Босна и Херцеговина за 10,5 пати, во Народна Република Македонија за 26,3 пати во споредба со 1939 година... и со тоа да се премине во тие народни републики општиот среден темпо на растежот на вредноста на индустриското производство..."²¹⁹

Во процесот на индустријализацијата, основното тежиште беше ставено нарочно во изградбата на тешката индустрија преку што практично се создаваше производно-техничката база на сите стопански гранки. Покрај тоа, Петгодишниот план програмираше изградување на разновидна индустрија - тешки и средни алатни машини, електроиндустрија, индустрија за земјоделски машини и слично. За оживотворување, а посебно во врска со прашањето околу пристапување кон индустријализација и електрификација и придавање на нивното приоритетно место во однос на другите стопански гранки во Југославија, а со тоа воведно и во Македонија како нејзин интегрален дел, според Ј.Б. Тито, резултираше на фактот што "Прво, нашата земја (се мисли на Југославија - н.б.) во текот на оваа војна така страшно пострада, што е простоневозможно полна обнова и изградба без јака сопствена индустрија. Невозможно е и за нанајде години да се изврши обновата и изградбата само со купување и довозување потребни машини од странство, оти тоа би барало скоро невозможни финансиски средства и нашата земја наполно би паднала под економска, а со самото тоа и политичка зависност од капиталистичките земји..."²²⁰ Без претензии на предименионирање, ова становиште во основа беше правилно поставено, преку што се оцртуваше неговата далекувидност во правилното насочување во целокупниот општествено-економски и културен подем на Југославија, а со тоа и на Македонија.

Меѓутоа, ориентирањето на грото од расположивите потенцијали, на овие два правци - индустријализација и електрификација, не значеше и практично запоставување на другите гранки од стопанството. На селанството односно на развитокот на земјоделството, Петгодишниот план му посвети сериозно внимание и тежиштето на неговата активност беше насочена оправдано кон преминување од екстензивно кон интензивно односно понапредно земјоделско стопанисување.²²¹ Тоа всушност значеше модернизација на обработката на земјата преку примена на современи машини и агротехнички средства, како основен предуслов за подобрување квалитетот на производството, а посебно во зголемување на продуктивноста на трудот.

Индустријализацијата на земјата фактички значеше и подобрување на животниот стандард на југословенските работни луѓе, а со тоа и на македонскиот работен човек. Индустријализацијата во Македонија беше нужност, бидејќи нејзиното интензивирање претставуваше основниот патоказ за побрзото излегување од стопанската и општата неразвиеност, од една страна и од друга, аграрната пренаселеност на македонското подрачје, неминовно вршеше притисок на стопанскиот живот и социјалната политика поради осетната невработеност на активното население. Првото вагањето на населението од земјоделските во неземјоделските дејности во повоенит периодна социјалистичката изградба на НРМ, претставуваше бавен, но перманентен прогресивен процес, Тоа всушност, претставува премин од дејност со пониска кон дејност со повисока продуктивност на трудот, па и воопшто означуваше прогресивен општествен процес. Овие промени не се одразија негативно врз развојот на земјоделството, туку напротив беа позитивни бидејќи доколку не се прелие тој одвишок во неземјоделските стопански дејности постоеше опасност од создавање на уште поизразита аграрна пренаселеност. Конкретно во Македонија од 73,9% од процентуалното

учество на активното население по дејности во 1931 година отпаѓаше на примарните дејности (земјоделие и шумарство), во 1948 година е намалено на 71,8%, а во 1953 година на 62,1%, асекундарните (индустрија и рударство) од 10,8% во 1931 година се покачи на 18,1% во 1953 година. Изразено во бројки тоа изгледаше вака: во 1948 година од вкупно 1.153.000 жители во НРМ, 825.000 беше земјоделско, а во 1953 година од вкупно 1.305.000 жители земјоделско население е смалено на 810.000²²² На ова треба да се додаде и фактот што Македонија имаше годишен природен прираст над југословенскиот просек или поточно речено во периодот 1948-1956 година во апсолутни бројки изнесуваше 30.418, а додека во Словенија беше 16.629.²²³

Тоа беше нужно, бидејќи без индустријализација на земјата не можеше да се замисли излегувањето од стопанската назадноост и изградбата на социјалистичката економика. Токму затоа, непосредно по успешно извршената социјалистичка револуција и формирањето на НР Македонија во рамките на ФНР Југославија, основната ориентација беше индустријализацијата на земјата волицето на Првиотпетгодишен план 1947-1951 година.

Посебно за македонското подрачје индустријализацијата беше од огромно значење бидејќи со неа се создаваа реални можности за решавање на некои клучни проблеми меѓу кои: прво, посебно се ублажуваше проблемот на аграрната пренаселеност; второ, да се развијат производните сили; трето, подобрување на структурата на стопанството во Македонија; четврто, подобрување на животниот стандард на населението и слично. За одбележување е да се истакне што индустријализацијата на Македонија зацртана со планските задачи обрнуваше посебно внимание во развојот на индустријата од дотогаш незастапените индустриски производи, како и во зголемување на продуктивноста на трудот " Во текот на Петгодишниотплан да се воведат производство

на голем број производи кои до сега не се произведувани во Македонија. Меѓу нив - во металната индустрија: специјални земјоделски машини, електрични пумпи..., во хемиската индустрија: ланолин, туткал, етерични масла..., во прехранбената индустрија: витамински производи, во градежната индустрија: бетонски префабрикати и др. Во текот на Петгодишниот план да се зголеми продуктивноста на трудот во индустријата за 68%.²²⁴ Најголемо влијание во стопанските прамени и развој на македонското подрачје имаше Планската комисија на НР Македонија, формирана при владата на НРМ кон средината на 1946 година.²²⁵

Таа претставува државен орган за планирање со основна задача:

- 1) со работата со Сојузната планска комисија во изготвување на сојузни планови; 2) подготвување на републички перспективни планови; 3) непосредна контрола во исполнувања на републичките планови на мерки за нивно остварување; 4) вршење на измени и дополнети на плановите; 5) вршење на економски испитувања на приликите во земјата; 6) раководење со статистичка служба; 7) давање директиви и упатства во работата на пониските плански комисии и 8) ширење на методите и формите на планирање сред широките слоеви и нивно активно вклучување во извршување на плановите.²²⁶

Во тој склоп, еден од основните методи на изградбата на енергетиката и базичната индустрија, како битен предуслов за развојот на другите стопански гранки.²²⁷ Така што, основниот метод на индустријализацијата на НР Македонија се состоеше во изградба на нови индустриски капацитети, а знатно помалку во реконструкција и проширување на постоечките капацитети, што е пред сè резултат на наследената состојба на недоволната стопанска развиеност од минатото.²²⁸

Во таа насока изградбата на македонската индустрија во основа се ориентирала на исползување на природните богатства и сировини со кои се располагаше во НР Македонија, што се вклопува во духот на

општојугословенската концепција за индустријализацијата на земјата. Инвестиционата политика во НР Македонија во означениот период, гледано низ структурата на вложените инвестиции со Петгодишниот план, се карактеризираше со зголемено учество на инвестициите вложени во стопанството, а посебно во индустријализацијата на републиката, како и во подобрувањето на општествениот стандард на работничката класа.²²⁹ Така што, во вкупно вложените инвестиции во стопанството, доминантно место зазема индустријата, на која отпаѓа 57,7%, а потоа земјоделството како втора значајна стопанска гранка со 15,4%²³⁰

Конкретно само во 1947 година инвестициониот план на НРМ за изградба на нови индустриски објекти, како и за реконструкција и проширување на старите, е одлучено да се издвои:

Табела бр. 20

Инвестиционен план на НРМ за 1947 година во илјада динари²³¹

	<u>Вкупно</u>	<u>за нови објекти</u>	<u>стари објекти</u>
електр.	110.000.000	15.000.000	15.000.000
град. инд	57.000.000	45.500.000	1.500.000
прехран.	77.000.	59.135.000	-
метална	50.000.000	50.000.000	-
текстил.	11.000.000	4.500.000	-
хемиска	30.000.000	28.000.000	1.080.000
струч.над.	53.385.000	53.365.000	-
Вкупно	1:000.000.000	941.500.000	

Што се однесува конкретно до кадровското оспособување, според планот на Сојузната планска комисија до крајот на 1951 година во НР Македонија требаше да се оспособат нови 970 квалификувани работници за рударството и 7.500 за индустријата.²³²

Вака нагласената политика на развојот на индустријата гледана низ призмата на инвестиционите вложувања резултираше на општојугословенските настојувања за индустријализацијата на земјата. Меѓутоа, треба да се нагласи дека во рамките на индустријализацијата на НР Македонија, зацртана со Петгодишниот план, доминантно место зазема развојот на енергетиката и базичната индустрија, на кои отпаѓа 74,0% од вкупните вложувања, а останатиот процент отпаѓа на преработувачката индустрија.²³³

Интензивниот процес на индустријализацијата што се спроведува-ше во повоениот период на социјалистичката изградба на НР Македонија носеше со себе низа проблеми, меѓу кои позначајни беа: недостаточност на финансиски и материјални средства, а особено квалификувана и високостручна работна сила. Поради тоа Законот за Петгодишниот план обрна посебно внимание на "... зголемување на бројот на квалифицираните работници, повишување на работната дисциплина... зголемување на платите и подобро наградување на работниците... За да се осигура исполнувањето на планот, да се зголеми бројот на квалифицираните работници во периодот 1947-1951 година со нови 32.000 работници. Да се осигури зголемување на бројот на ученици во стопанството, особено во индустријата и градежите... Да се осигури нивното учење во стручните училишта при фабриките и работилниците, како и во другите специјални стручни училишта..."²³⁴

Поаѓајќи од фактот дека неписмен или полуписмен човек може да биде само неквалификуван работник, а современата технологија на производството изискува стручна подготовка и општообразовност, со петгодишните плански задачи оправдано се обрнуваше посебно внимание на подобрувањето на општообразовното ниво на работните луѓе "... 1) Да се ликвидира неписменоста и да се осигури просветата на широките народни маси од градот и селото... Во текот на Петгодишниот

план да се опишанат сите неписмени луѓе од 14 години нагоре и да им се овозможи натамошниот напредок со организирање курсеви и со широка употреба на книгата, за која цел да се создаде широка мрежа од библиотеките и читалните..."²³⁵

Основната поента на Петгодишниот план, што беше изгласен во април 1947 година се состоеше во следново: прво, ликвидирање на стопанската и техничката назадноост; второ, зацврстување на економската и одбранбената моќ на земјата; трето, натамошно развивање на социјалистичкиот сектор во стопанството во правец на подобрување на општата благосостојба на работниот човек и друго.²³⁶ Пристапување кон спроведување во живот на овие начелни поставки, практично значеше континуирано надоврзување на обновувачкиот процес или поточно преминување кон еден повисок стадиум - изградбата на земјата, кој како посложен процес изискуваше поголеми напрегања и рационално приобање кон извршување на поставените задачи зацртани со Првиот петгодишен план.

3. Извори на прилив на работната сила и нејзино стручно оспособување

Непосредно по успешно изведената Народноослободителна војна и социјалистичката револуција во земјата беа создадени предуслови за темелни општествено-економски, политички и просветно-културни преобразувања во земјата.

Со интензивирањето на процесот на индустријализација, зацртана со Петгодишниот план, во повоенниот период на социјалистичката изградба на Југославија и Македонија како нејзин интегрален дел, воосетна мера ја изменија стопанската состојба на земјата. Имено, населението, неговата структура и бројна состојба, како значаен фактор во стопанскиот развој, со развитокот на

индустријата и другите стопански гранки доживува осетни разместувања на релација село-град. За движењето на населението во повоенниот период на социјалистичката изградба на земјата карактеристично е што проследен со интензивни и емиграциони движења. Посебна димензија овие промени бележат по педесеттите години од нашиот век, кога покрај движењето на релација село-град, доаѓа до иселување во Турција на околу 150.000 Турци, со што е забавен порастот на вкупното население, како и во смалување на стапката на активното население на македонското подрачје.²³⁷ Нако резултат на овие и слични околности, според пописните резултати, по педесеттите години на XX-от век се забележува опаѓање на стапката на активното население, која во Македонија и другите републики во Југославија изгледаше вака:

Табела бр. 21

Активно население во Југославија по републики²³⁸

	<u>1953 година</u>	<u>1961 година</u>
Југославија	46,3	45,0
Македонија	40,8	39,4
Б и Х	42,5	39,2
Црна Гора	36,4	34,3
Хрватска	47,7	47,0
Словенија	48,0	48,3
Србија	48,4	47,3

Покрај нареденото за опаѓањето на општата стапка на актив-носта на населението во НР Македонија осетно влијание имаше и не-доволната економска активност на женското население, која во 1953 година изнесуваше само 22,8% што претставува пониска стапка од југословенскиот просек на 73,4 поени.²³⁹ Во подобрување на

активноста на женското население во Македонија, еден од основните чекори беше ориентирањето кон негова поголема опфатеност во образованието и воопшто во вклучувањето на жените во општествено-економскиот развој. Како резултат на ваквите настојувања од педесеттите до шеесеттите години, стапката на активноста на женското население е зголемена до 4%²⁴⁰. Во периодот меѓу 50-те и 60-те години на XX-от век, со развојот на стопанството, а пред сè индустријализацијата на Македонија, беа создадени услови за активирање на преку 100.000 лица.²⁴¹ Како резултат на стопанските движења биле извршени промени во социјално-економската структура на населението, која во 1948/53 година изгледаше вака:

Табела бр. 22

Структура на населението - земјоделско и неземјоделско
во вкупното стопанство на РМ²⁴²

Во илјади

	<u>1 948г.</u>	<u>%</u>	<u>1953 г.</u>	<u>%</u>
вкупно нас.	1.153	100	1.304	100
од тоа:				
-земјодел.	825	71,6	821	63,0
-неземјод.	328	28,4	483	37,0

Опаѓањето на бројот на земјоделското население и порастот на неземјоделското, претставува позитивен процес во стопанскиот развој на НР Македонија, што овозможи апсорбирање на извесен дел од одвишокот на населението од село во индустријата и другите стопански гранки. Велиме извесен дел бидејќи основниот фактор за тоа бил неможноста на индустријата и другите стопански гранки, кои се наоѓале во почетниот развој и процес, да го апсорбираат целокупниот одвишок

од земјоделското население.²⁴³ Меѓутоа, и покрај ваквата состојба, особено е присутен порастот на вработеноста на населението во општествениот сектор во 1955, во однос на 1947 година, што го потврдуваат следниве податоци:

Табела бр. 23

Вработеност на населението во општествениот сектор²⁴⁴
во илјади

	<u>1947 год.</u>	<u>1955 год.</u>	<u>пораст 1947/55</u>
вкупно население	1.133,0	1.378,0	245
вкупно вработено			
во општ. сектор			
на стопанството	41,3	109,6	68,3
% на вработените			
од вкупното нас.	3,7	8,0	28,0

Така што, од вработените во општествениот сектор на стопанството гледано по стопански гранки, најголем процент отпаѓа на индустријата со 30,7%, што го поткрепува следниот преглед:

Табела бр. 24

Вработеност во општествените стопански гранки на НРМ²⁴⁵

	<u>НРМ 1955 година</u>
Стопанство	100
индустрија	30,7
земјоделство	9,8
шумарство	2,2
градежништво	24,5
сообраќај	6,8
трговија	10,3
занаетчиство	6,5
основна дејност	9,2

Ваквиот интензивен пораст на вработеноста беше проследен со

низа потешкотии, бидејќи промените во економско-социјалната структура на населението беа остварувани во услови за релативно ниска материјална основа наследена од минатото, поради што се правени големи напори за ликвидирање на економската недоразвиеност односно за развојот на материјалната основа на стопанството.

Тука треба посебно да се потенцира нагорниот од на усвојувањето на техничко-технолошките процеси, порационалното искористување на производните капацитети, а особено грижата за постојаното подобрување на квалификационата структура на работната сила, подобрувањето на организацијата на работа и настојувањето за систематско зголемување на продуктивноста на трудот "... Во поглед на работната сила во сите претпријатија треба да се заостри прашањето за искористување на работната сила во врска со извршување на планските задачи и подигнување на продуктивноста на трудот... Треба да се води дневна евиденција за вишокот и недостатокот на работната сила по републики и стопански гранки... Во борбата за индустријализација на земјата се водеше политика, макар и бавно со низа грчеви, стандардот на работните луѓе бележеше постепено подобрување..."²⁴⁶

Во третираниот период на социјалистичката изградба на НР Македонија (1947-1956) е остварена позитивна инвестициона активност, при што се изградени нови индустриски капацитети, и извршена е реконструкција, проширување и модернизација на постоечките. Со тоа се создадоа поволни услови за забрзан пораст на техничката опременост на трудот, што во услови на поефикасно користење на средствата за работа и ефикасно стопанисување, се создаваше солидна материјална основа за зголемување продуктивноста на трудот и неговото јакнење, како и порастот на општествениот производ. Така што, од вкупно вложените инвестиции на територијата на НР Македонија, во македонското стопанство во периодот 1947-1955 година- изнесува 77,4%, а во

општествениот стандард 22,6% односно изразено во динари само во развојот на македонската индустрија во овој период биле инвестирани 73,6% милијарди динари по цени од 1952 година, што претставува 57,7% од вкупните инвестициони средства во македонското стопанство.²⁴⁷

Паралелно со подигнувањето на нови индустриски претпријатија, како и со реконструкцијата, проширувањето и модернизацијата на постоечките, се одвиваше и процесот на порастот и развојот на рабничката класа во областа на индустријата и другите стопански гранки што го илустрира и поткрепува следниве прегледи:

Табела бр.25

Вработено особје 1939, 1945-1957²⁴⁸

во општествениот сектор

Година	Вкупно	Стопанство			
		Вкупно	Инд.и рудар.	Земјодел.	Шумарство
1939	17.392	14.197	7.903	161	284
1945	26.437	17.124	10.405	135	285
1946	41.537	24.994	10.671	160	795
1947	57.026	39.009	13.634	861	678
1948	81.862	57.974	18.478	2909	1.203
1949	108.321	83.506	21.278	1.083	3.460
1950	105.237	80.883	20.540	9.626	2.565
1951	101.339	77.924	18.901	10.242	2.465
1952	89.411	70.694	19.913	9.556	2434
1953	108.730	84.730	21.733	10.767	3.165
1954	114.367	91.975	26.423	10.998	3.466
1955	132.575	108.288	31.932	16.652	4.710
1956	132.615	107.009	34.859	18.481	4.241
1957	143.002	114.601	37.747	19.827	4.781

вработени по дејности во општествениот сектор²⁴⁹

С т о п а н с т в о											
Година	вкупно	вкупно	инд.и руд.	земјодел.	шумар.	градеж.	собраќај	трговија	занает	станб	нестанб.
								угостител.	ком.деј.		
1939	17.392	14.137	7.803	161	284	761	414	2.786	1.988	-	3.195
1945	26.437	17.124	10.405	135	285	2.806	708	1.259	690	836	9.313
1955	132.573	108.288	31.932	16.652	4.710	27.243	6.969	11.320	7.072	2.390	24.285
1960	184.016	149.591	52.648	29.182	3.630	25.284	9.920	14.049	11.833	3.045	34.425

Од овие податоци без оглед дали ќе ги земеме како приближни или кско потполни изнесени во табеларните прегледи, произлегува фактот дека вработеноста по дејности во општествениот сектор бележи нагласен пораст. По таб. вх смисла, посебно е индикативен наглиот пораст од 26.437 во 1945 год. на 132.573 во 1955 год. или вкупно во стопанството од 17.124 во 1945 год. на дури 108.288 во 1955 год. Ваков нагел сивк на порастот е присутен и гледано по гранки на стопанството во НРМ.

Се поизразениот пораст на вработените во ^{НР} земјоделските стопански дејности, а пред сè во областа на индустријата, се создаваа реални можности и перспективи за понагласено продолжување на процесот на менување на економско-социјалната структура на населението.

Неоспорен е фактот дека во третираниот повоен период во социјалистичката изградба настанаа коренити промени во сите сфери, а посебно во економско-социјалната, образовната и квалификационата структура на населението во НР Македонија. Конкретно, за илустрација би навеле дека овие промени ги согледуваме низ фактот што бројната состојба на земјоделското население стагнира, а додека на неземјоделското население осетно е зголемена, што говори дека вработеноста во неземјоделските стопански дејности, а со тоа и работничката класа се наоѓа во еден постојанен процес на растеж и развиток. Ова практично значеше дека остварената индустријализација во третираниот период (1947-1956) овозможи апсорбирање на дел од редовниот прираст на одвишокот од земјоделското население и негово преведување во неземјоделското население односно во индустриската работничка класа. За да не би била нашава констатација неоснована, ќе се послужиме со конкретни показатели. Имено, во 1948 година во вкупното население во НР Македонија, земјоделското учествуваше со 71,6%, 1953 година опаѓа на 63,0%, а неземјоделското население во 1948 година учествува со 28,4%, за да во 1953 година се зголеми на 37,0%.²⁵⁰ Причините за ваквите позитивни промени треба да се бараат пред сè во зголемените инвестициони вложувања во стопанството, а посебно во тој склоп на нагласената индустријализација на НР Македонија.²⁵¹

Овие позитивни промени настанаа како плод на спроведуваната политика на активирање на дел од работоспособното население од село и негово преведување во повеќе неземјоделски стопански гранки,

а посебно во индустријата.

Прекну индустријализацијата на НР Македонија и прелевањето на дел од одвишокот на работната сила од село во град има во основа позитивно влијание при преминот на селаните-индустриски работници во индустриска работничка власа. Велиме селани-индустриски работници или "полуселани", бидејќи во почетниот стадиум, новите индустриски работници од село претставуваат истовремено и селани и работници. Меѓу другото, посебно значајна позитивна околност е што со развојот на овој процес се ублажува проблемот на аграрната пренаселеност наследена од минатото и што доаѓа до премин од екстензивен кон интензивен начин на стопанисување во земјоделството на село. Преминот од селански во индустриски работници е пред сè последица на стопанскиот развој на земјата. Гледано во регионални рамки во Македонија, овој проблем претставува мозаик. Поточно речено, темпото на преминот од село во град е обусловен од степенот на стопанскиот развој на одреден регион и градот односно во колкава можност е да го апсорбира и вработи во својата градска средина оној одвишок од селските средини што се одлучил да го напушти селото. Така што, одредени градски населби како што се Скопје, Т. Велес, Штип, Битола и некои други градови како плод на интензивниот индустриски развој, знатно побрзо се развиваа и растеа, во однос на помалите други градски населби во Македонија.

Од големо значење е прашањето како полуселанецот индустриски работник се вклопува во индустрискиот начин на работа во производството, а особено како се одвива процесот на прекинување на врските со своето село, бидејќи постои голема категорија работници кои покажуваат тенденција на одржување на врските со селото со тоа што се вработени во индустријата во градските населби, а живеат на село и секојдневно одат на работа во град и потоа се враќаат на село,

водејќи притоа паралелно две економии: работаат во индустријата или друга стопанска гранка и воедно ја обработуваат својата земја на село. Каков однос има оваа категорија на полуиндустриски работници спрема индустријата или своето претпријатие, пред се зависи од големината на нивниот земјишен посед со кој располагаат на село. Во прв ред, во оваа категорија спаѓаат работници-полуселани кои имаат малку или се безземјани и единствен излез за егзистенција го наоѓаат во индустријата. Покрај ова, друга категорија на работници-селани се оние кои имаат нешто повеќе земја од првите и на вработувањето во некое претпријатие во градот гледаат како на можност за дополнителен извор на приходи и подобрувањето на животниот стандард. За нив индустријата или претпријатието каде што се вработени не е многу блиско, односно не се до тој степен заинтересирани како првите за зголемување на продуктивноста на трудот, за стекнување на повисоки квалификации и унапредување во работата, за совладување на техниката и технологијата на производниот процес и слично.²⁵²

Инаку, вообичаено е што неписмената и неквалификуваната работна сила од село вработени во градот во основа е неука, без културни традиции, носејќи со себе стари конзервативни сфаќања со низа предрасуди. Меѓутоа, средината како фактор има пресудно влијание во развојот на личноста и новодојдениот селанец во градот сакал или не, е изложен на градските навики и секако се прилагодува и се видоизменува во начинот на живеење и сфаќањата. Поточно речено, во новата градска средина полуселанецот-работник не е имун односно е принуден да стекнува навики од урбаната средина како на пр. позитивен однос кон работата, да навреме и точно доаѓа на работа, да има интерес за зголемување на производството од кое е обусловена неговата заработувачка, се вклопува во организацијата на работа и дисциплина и од осаман и туѓ постепено постанува свесен индустриски работник

со развиено чувство за колективност и одговорен однос кон работата и што е најсуштествено постепено класно се осознава за неговото место и улога во општеството. Иако ваквото напуштање на вкоренетите афаќања и навики се одвиваат мошне бавно, сепак се менува и прилагодува на новата средина. Овие промени посебно доаѓаат до израз кај оние селани-работници кои немаат земја и се настанати во градот, бидејќи единствен извор на приходот за егзистенција им се од претпријатието, тие се принудени да се образуваат и стекнуваат повисоки квалификации и со тоа напредуваат во работата. Тоа беше овозможено преку неговото оквалификување и стручно доизградување на поширока основа, како еден од основните предуслови за интензивирање на стопанскиот развој.

поради тоа, за создавање и проширување на материјалната основа посебно внимание било обрнато во подигнувањето на образовното и културното ниво на населението воопшто, а посебно на развојот и проширувањето на кадровската основа на образовното и културното ниво на населението воопшто, а посебно на развојот и проширувањето на кадровската основа како мошне битна за стопанскиот развој на Македонија.

За поуспешно одвивање на процесот на кадровското оспособување за потребите на стопанството во Македонија, Министерството на трудот на НР Македонија на 19.II.1947 година издава Упатство за надлежност за оспособување и издигнување на стручни кадри.²⁵³ Според него, стручното изградување треба да го врши Републичкото министерство на трудот на НР Македонија. За таа цел дадено "Напатствие за основавање и одржување на стручни курсеви" и по завршувањето на овие стручни курсеви од страна на посетителите, тие стекнуваат стручни квалификации т.е. квалификувани работници.²⁵⁴ Покрај стручните предмети, напатствието програмираше и проучување на општообразовните предмети.

Ова беше дотолку значајно, ако се има предвид наследената ниска материјална основа, а посебно квалификационата структура на работната сила, како значаен фактор во стопанскиот подем на земјата. Токму затоа се правени усилби и се постигнати позитивни резултати во подобрување на кадровската структура од висока, виша и средна стручна подготовка, како и во оквалификување на неквалификуваните работници.

а) Методи на образовно-стручно изградување

Возголемување на продуктивноста на трудот и воопшто во стопанскиот развој на земјата, секогаш еден од значајните фактори претставува стручно-просветна структура на населението. Се понагласениот процес на индустријализацијата на НР Македонија неминовно се одрази и не само врз порастот на вработената работна сила, туку и во постојаното подобрување на квалификационата структура. За подобрување на кадровската структура Петгодишниот план на НРМ и ФНРЈ предвидува издвојување на посебни средства за изградба на стручни школи, организирање на стручни и образовни курсеви и други форми на стручно оспособување, со цел да во еден што покус можан период да се произведат неопходните стручни и образовни кадри за потребите на стопанството и општеството во целина.²⁵⁵ Меѓутоа, факт е што индустријализацијата се развиваше со побрзо темпо, како и поради наследената неповолна состојба на стручни кадри, не беше можно целосно решавање на ова прашање во еден краток временски интервал. Оттука, во периодот (1947-1956), во македонското стопанство (во индустријата одделно се вработени голем број на неквалификувани и полуквалификувани работници. За ублажување на ваквата состојба, покрај отворање на стручни школи и општообразовни институции,²⁵⁶ беа организирани стручни курсеви во индустриските претпријатија и надвор од нив, како

дополнителна форма на оспособување на стручен кадар, се постигнати позитивни резултати. Иако во основа курсевите не беа најпогоден метод, сепак постоечките услови диктираа да се оди делумно и по тој пат на оквалификување. "Работата во Одделението на стопански кадри во 1949 во однос на 1948 година, доста се подобрила, посебно во содржината на системот на работа. Со воведување на план на работа овозможи покрај нужните и тековни задачи посвети поголема, но се уште недоволна, помошта на поедини сојузни ресори и донекаде во републичките, така да нивната работа во извесна мера е подобрена.²⁵⁷ Поради ваквата се уште недоволна состојба на кадровските структура и покрај осетното нејзино подобрување, ЦК на КПЈ му придаваше посебно внимание на ова значајно прашање, како еден од важните фактори во реализацијата на планските задачи "... прашањето на кадрови е многу важно. Тоа се основни работи: евиденција и контрола на спроведување на мерки, политичко објаснување, организациони подготовки и кадрови... значи, мораме повеќе политички да објаснуваме, работата на партиските организации мора да биде поупорна, работата на теренот мораме да ја засилиме, а нашите партиски раководства по републиките што треба да посветат најголемо внимание на тоа прашање... јас (Ј.Б. Тито - н.б.) би рекол на другарите во републиките: добро, другари Вие се жалите на преголемите бројки, на количини т.е. на нереалност на плановите... исто така држи и за индустриските работници, односно при нивната мобилизација, кај мобилизацијата на работната сила за претпријатието.²⁵⁸

Карактеристично е да се одбележи дека во третираниот временски интервал развитокот на индустријата беше проследен и со стручно оспособување на работниците и нивно овладување со современите техничко-технолошки процеси на производството, Така што, еден од битните услови за зголемување на продуктивноста на трудот е секако

зголемувањето и проширувањето на кадровската и квалификационата структура на вработените, подобрувањето нивниот животен стандард и слично. Меѓутоа, процесот на оспособувањето на работната сила е обусловен од степенот на просветноста и образованието, односно во која мера поседува знаења потребни за совладување на современиот техничко-технолошки процес во производството. Покрај тоа, неповолна околност претставуваше и тоа што индустриските традиции на подрачјето на Македонија, па и Југославија во целина, беа скромни и што голем дел од вработените во индустријата беше необразован и регрутиран од земјоделската дејност. Во тој склоп, посебен проблем претставуваше нивното привикнување на новата работа во индустријата, за нив дотогаш туѓа и непозната. Овој проблем ја наметнуваше потребата од примена на разновидни форми и методи на нивното стручно оквалификување, бидејќи не се вклучуваа во производството со исти квалификации и образование. Меѓутоа, иако школскиот редовен систем на ostrучување на работната сила беше поставен организационо и кадровски на солидна основа, сепак распоредот на стручно-образовните центри, како и распоредот на населението според школска подготовка по региони во Македонија не беше рамномерен, што го потврдува и следниов преглед:

Табела бр. 27

Територијален распоред на некои стручни кадри во

1953 година ²⁵³

завршена школа	вкупно НРМ	од тоа во г. Скопје	%
економисти	145	97	66,8
правници	361	213	59,0
лекари	408	248	60,7
инжењери градежни	70	47	67,1
ветеринари	64	29	45,3
агрономи	206	93	45,1

Од овие податоци произлегува дека поголем дел од недостатачните малубројни стручни и високостручни кадри по нивна наклоност обично се вработува во поголемите индустриски центри како Скопје, Битола, Штип и други, а знатно помал дел одеше во другите помали градоки населби во Македонија. Слична е состојбата на распореденоста на кадри со средна стручна подготовка и квалификувани работници. Македонија чувствуваше осетен недостиг на стручни, а посебно високостручни кадри, па затоа и прашањето за нивно правилно рамномерно разместување по региони беше суштествено. Поради ваквиот недостиг на стручни кадри, надлежните органи и организации во новото социјалистичко општество беа соочени со низа потешкотии во стручното оспособување на неквалификуваната работна сила. Меѓутоа, и покрај ваквата состојба беа постигнати позитивни резултати во проширувањето на материјалната основа, како и во стручното оспособување на работната сила. Тука секако треба да се истакне и фактот што во едни вакви постоечки услови разбирливо беше што се јавуваа прилично сложени потешкотии. Тоа резултираше меѓу другото и на недоволното искористување на изградените капацитет^{ти}, на расположливиот потенцијал на работната сила, како и на извесното поддржување на екстензивниот начин на стопанисување и слично. Во еден ваков динамичен и нерамномерен пораст на вработеноста во тогашни постоечки недоволно материјални услови и ниска квалификациона структура на работната сила и слично, се одразија во движењето на ефикасноста во стопанисувањето. Така што и покрај извесното подобрување на квалификационата структура на работничката класа во македонското стопанство по педесеттите години, во однос на првите години по ослободувањето, сепак во основа беше недоволно, бидејќи во 1956 година одвкупно 9.510 вработени во општествениот сектор на стопанството само 5.127 или 5,7% беа висококвалификувани, 26,361 или 29,8% квалификувани, 23.323 или

25,8% приучени и 35.099 или 38,7% беа неквалификувани.²⁶⁰

Репродукцијата на работната сила е обусловена од низа демографски и други фактори, како и природниот прираст на населението, неговото движење - село-град, република-република и слично, обновувањето и проширувањето на постоечката квалификациона структура бидејќи перманентна задача на надлежните органи. Меѓутоа, иако школскиот систем во социјалистичка Македонија ги стимулираше трудбениците да ги школуваат своите деца, сепак што се чувствуваше недостиг на бројот на работничките деца кои се школуваа и вклучуваа во производството, како што се школува работничката класа во индустриски развиените земји. Ваквата ориентација влијаеше процесот на оспособувањето на стручни кадрови да се одвива побавно и знатно поскапо. Оттука, произлегува констатацијата дека постоечката работничка класа онаква каква што беше, не обезбедуваше рамномерна репродукција на работната сила за потребите на стопанството. Покрај тоа, треба да се има во предвид и фактот што македонската работничка класа во Македонија во однос на другите стопански поразвиени републики во Југославија, беше сè уште млада, недоволно развиена и класно во помала мера осознанена за нејзиното место и улога во општеството. И покрај овие усилби, практично не беше можно во еден релативно кус временски интервал да се усклади растежот на стручните кадрови со динамиката на стопански развој на НР Македонија. Така што, во процесот на производството во индустријата поради немање на друга можност се регрутираа работници од село без нинкви квалификации, што негативно влијаеше врз порастот на продуктивноста на трудот, Покрај тоа, дел од ваквите работници "полуселани" имаа сè уште земја и еден дел од работното време го поминуваа на работа во претпријатието, а дел во земјоделството.

Основен и стандарден метод на стручно подготвување на работната сила за стопанските и нестопанските дејности се одвиваше по пат на школување и практично обучување или комбинирано. Какво ќе биде школувањето и неговите резултати во подготвувањето на работната сила е обусловено од основите на постојниот училишен систем, од квалификационата структура на активното население, како и неговото ниво на општо-техничкото образование и традиции или накусо речено на резултатите на тој план ќе бидат позитивни доколку се создаде една рамнотежа за односот на активното население спрема неговата школска подготовка т.е. кадровското изградување и издигнување на средни и високостручни кадри. Меѓутоа, школувањето и практичното обучување на работната сила ја чини доста скапо неразвиените земји, отколку развиените, бидејќи самото отворање на школи во таа цел бара нови инвестициони вложувања, покрај оние во стопанството. Така што, издатоците за школување на нови кадри во однос на инвестициите за едно ново работно место се прилично високи. Поради тоа, стручното подготвување на нова работна сила во една недоволно развиена земја каква што беше Македонија не би требало да се применува само редовното школување, туку да се бараат и други форми како: учење на занает, подготвување по пат на курсеви, семинари и слични форми, кои позитивно би влијаеле врз динамизирањето на стопанскиот раст на земјата. Велиме позитивно, бидејќи преку другите форми иако не најефикасни, сепак процесот на нивното обучување и вклучување во производството се одвива за релативно кратко време, отколку преку обликот на редовното школување во средните, вишите и високите школи. Ваквата состојба благовремено е согледана пред донесувањето на Првиот петгодишен план - пролетта 1947 година. Имено, прашањето за формирање на кадри се сметаше како еден од централните проблеми во успешното изведување на индустријализацијата

на земјата."Да се создадат тие надрови тоа е мошне тешка задача но ние мораме да ја совладеме..."²⁶¹ Така што, еден од најсериозните проблеми за реализација на Петгодишниот план, покрај недоволните финансиски средства, претставуваше недостатечноста на квалификувана, а особено високостручни кадровски профили. Ваквата ориентација за Петгодишниот план кон индустријализацијатна земјата во најголем дел со сопствени сили, во основа има своја длабока оправданост. Конкретно, за реализација на програмските задачи на Петгодишниот план се предвидуваше: 1) пораст на бројната состојба на квалификувана работна рака преку учење на занаети во стопанството; 2) стекнување на стручни квалификации преку мошне разгранета мрежа на организирање на курсеви; 3) поединечно практично ostrучнување; 4) преку школување во средни стручни школи; 5) отворање на факултети; 6) специјализација преку поврзување на теоретските наставе со практичната работа и слично. Натаму, програмските задачи на Планот предвидуваа да извесен дел од стручните и високостручните кадрови да се ослободат од административната дејност и правилно се прераспределат во оние стопански гранки и региони каде што најмногу се чувствува потреба од нив. Инаку, во текот на Петгодишниот план се предвидуваше да се зголеми продуктивноста на трудот во областа на индустријата за 66%.²⁶²

Посебен облик на постојано или вонредно школување на работничките кадрови претставуваат и училиштата за возрастни кои поредовно почнаа да се применуваат од 1950 година наваму. Така што, нивниот број од година во година се зголемуваше односно во југословенски рамки годишно во нив се школуваа 5-6000 лица, а порастот на мајсторската школе (занаетчиска) е уште поосветен односно од 870 посетители во 1952/53 година, се зголемува на 3.270 во

1954/55, а во 1956/57 година нивниот број пораснува на 9.340 посетители, што како податок говори за еден нагласен интерес сред широките работни слоеви.²⁶³ Покрај тоа, почнаа да се отвораат и т.н. домаќински школи за жени со 5-6000 посетители годишно, а од 1953 година започнаа да работат и земјоделски школи или т.н. школи за земјоделски производители во кои годишно се школуваа околу 8.000 земјоделци.²⁶⁴ Независно од фактот што овие школи немаа некоја особено оформена физиономија, тие имаа позитивно влијание во просветно-стручното оспособување и унапредување на аграрното население. Единствена слабост претставуваше што не успеаја, да пуштат длабоки корени сред широките слоеви и се омасоват како такви, туку опфатија мал број на земјоделски производители.

Во стручно-кадровското оспособување на работниците за потребите на стопанството на НР Македонија, мошне позитивно влијание извршија училиштата за ученици во стопанството. "Единствено НР Македонија на време издаде соодветни прописи и во 1952 година е вклучен 941 ученик во стопанството (а во 1951 -992), а во индустриските школи 324 ученици (во 1951 година 290). Во НРМ за индустријата се определиле односите по поедини стопански гранки, а тие односи за занаетчиството се одредени по занимање... ниедна република освен НР Македонија не донела прописи во врска со член 26 од Уредбата за ученици во стопанството, што во многу го поремети правилниот прием на ученици во оваа година (1952 година - н.б.)..."²⁶⁵

Од погореизнесените програмски задачи може да се дојде до констатација дека и покрај некои недостатоци, гледано во целина Петгодишниот план се базираше врз реални основи. Имено, со Петгодишниот план беше зголемена вработеноста во неаграрните стопански дејности и што е значајно беше во извесна смисла подобрена квалификационата структура на работната сила. Меѓутоа, од 1951 година,

дотогашниот начин на подготовка на стручно оспособување на работната сила престана да се применува, поради опаѓање на вработеноста настаната од познатите објективни околности, со економско-политичката блокада на Југославија во донесувањето на Резолуцијата на Информбирото. Од 1953 година со постојаниот зголемен прилив на вработување, од село во град, одново се применуваат курсевите и сличните краткорочни облици на стручно оспособување како најефикасна и најбрза современа метода за тогашните специфични услови и потреби на кадровско изградување. Поради тоа, непосредно по ослободувањето, ваквиот метод на стручно оспособување наиде на широк одзив и интерес за посетување сред широките работни слоеви.

Секако, за ваквото напуштање и повторна примена на вонредните облици на стручно оспособување-курсеви, теоретска настава со практична обука за кус временски период, во извесна смисла повлијае и фактот што прашање е до која степен ваквиот остручен работник стекнал соодветен фонд на знаења и работна способност и колку е таа мерлива со оној работник кој се здобил со соодветна квалификација по редовен пат на повеќегодишно школување. Затоа, оправдано може да се постави прашањето за курсистичкото стручно оспособување и самите курсисти да се наречат "приучени" квалификувани и висококвалификувани работници. Друго е прашањето ако тие работници работеле подолго време и акумулирале во себе одредени стручни познавања и потоа се здобијат со стручна квалификација. Поаѓајќи од погоре изнесените околности може да се заклучи дека во формирањето на занимањата, стручното оспособување и распоредот на лица со одредена школска подготовка за сите стопански и нестопански дејности, во голема степен е обусловена од влијанијето на насочениот школски систем во земјата. Меѓутоа, ако се просуди според состојбата во посетитите години на нашиот век, може да се констатира дека таа не само

што не задоволуваше, туку и сенаѓаше во неповолен однос со постоечките кадри во стопанските дејности. За ова секако не би требало да се фрли вина само на надлежните просветни органи, туку и пред се на привлечноста на стопанските и конјунктурни занимања за кои се определуваат да ги изучуваат или студираат младите луѓе.

б) Структурата на работничката класа и нејзината
социо-економска положба

Паралелно со индустрискиот и воопшто стопански развој се одвиваше и процесот на стручно оспособување, порастот и развојот на работничката класа во НР Македонија. Меѓутоа, треба да се има во предвид условите под кои се развиваше македонската работничка класа. Имено, во една општа неразвиеност, во која се наоѓаше Македонија непосредно по ослободувањето -1944 година, малубројната работничка класа претставуваше значајно јадро околу кое постепено се создаваше и ратеше работништвото. Имајќи го во предвид фактот што селото претставуваше основен извор на повоената работничка класа што се создаваше, логично беше што тој довчерашен селанец во себе ги носеше производните селски навики, без поседување на одредени стручни квалификации и слично. Така што, за преобразување на тогашната таква полуработничка класа требаше извесен временски период за да се ослободи од сите наведени негативни карактеристики. Меѓутоа, овие негативни белези што ги носеше во себе новата работничка класа, беа во извесна смисла компензирани со една позитивна околност. Имено, во овие негативни услови под кои се одвиваше стопанската обнова и изградба на земјата, сред работните маси беше присутен изразит револуционерен елан и самопрегор за креативност, што е надоврзан од Народноослободителната војна и Социјалистичката

револуција и во областа на стопанскиот, просветно-културниот или нагусо речено во целокупниот живот во земјата. Во таа смисла посебен придонес имаше КПЈ, односно КПМ во Македонија. Македонската работничка класа како млада и недоволно развиена, сепак беше кадарна да се адаптира и прифати во новите услови. Меѓутоа, и покрај овие околности, работничката класа во Македонија бројно растеше, а што е најсуштествено се повеќе класно се осознаваше за нејзиното револуционерно место и улога во општеството.

Паралелено со процесот на порастот на работничката класа и нејзиното класно осознавање, се одвиваше и процесот на подобрувањето и издигнувањето на нејзината квалификациона структура, работни навики и дисциплина

Суштествено е да се потцрта дека во третиралиов период од социјалистичката изградба на НРМ (1947-1956) интензивниот стопански развој на земјата беше проследен со осетен пораст на вработеноста, која по потпериоди, години и школска подготовка изгледаше така:

Табела бe.28

140.-

Годишно вработување во НРМ за периодот 1945-1956 г.²⁶⁶

Период	Вкупно		Стопанство		Администрација	
	вкупно	годиш.прос.	вкупно	годиш.прос.	вкупно	годишен просек
ВКУПНО +	114.759	+ 10.434	+ 97.166	+ 8.833	+ 17.603	+ 1.600
1945-1949+	82.118	+ 20.529	+ 68.204	+ 17.051	+ 13.914	+ 3.479
1950-1952-	19.103	- 6.368	- 15.120	- 5.040	- 3.983	- 1.328
1953-1956+	51.754	+ 12.939	+ 44.082	+ 11.021	+ 7.672	+ 1.918

Активно население по дејности и квалификации попис 1953 год. "267

Преглед 9

Врста на дејност	вкупно	потполне гимназ.	сред. струч. школа	висока шк. факултет	без сред. школа	На 1000 работени доаѓаат со		
						потполна гимназ.	средна струч. школа	висока школа
Вкупно	549.272	3.066	10.543	2.557	533.104	5,6	19,2	4,7
инд. и рудар.	21.0009	121	465	82	20.341	5,6	22,1	3,9
земјоделие	358,610	57	518	104	357.931	0,2	1,4	0,3
шумарство	2.634	13	67	26	2.528	4,9	25,4	9,9
градежништво	21.991	66	378	50	21. 497	3,0	17,2	2,3
сообраќај	7.052	102	221	24	6.705	14,5	31,3	3,4
трговија	15.473	346	736	76	14.315	22,4	47,6	4,9
занаетчиство	31.546	43	122	4	31.377	1,4	3,9	0,1
останати дејн.	90.957	2.320	8.036	2.191	78.410	25,5	88,3	24,1

Овие квантитативни и квалитативни промени значеа извесен чекор напред адекватно на условите под кои се одвиваше во согласност со порастот на производството и инвестиционата политика. Паралелно со стопанскиот подем на НРМ, што се огледаше преку изградбата на стопански објекти, како и со реконструкцијата, проширување и модернизација на постоечките, неминовно повлијаа во осетното зголемување на вработеноста. Меѓутоа, гледано во целина, состојбата на школската подготвеност иако од година во година бележи подобрување, во основа не задоволуваше, бидејќи поголем дел од вработените се без образование или со неоформено. Ваквата состојба ЦК на КПЈ благовремено ја согледува и констатира дека "... нашите партиски комитети не се уназад за една година, посветиле доволно внимание на прашањето на школството. Пред една година, на еден состанок на ЦК (на КПЈ - н.б.) ние погледавме малку подетално на прашањето за односот на партиските организации спрема школите и донесовме одлука за прашањето на основните школи, која е сметаме направи пресвртница во однос на третирањето на оние проблеми на состаноците на партиските комитети и основните партиски организации доле..."²⁶⁸ За средни и високостручни кадри состојбата беше уште неповолна. Таа е изразена кај неаграрното, а особено кај аграрното работоспособно население.

Македонското стопанство во повоениот период на социјалистичката изградба чувствуваше оскудица од стручни, а особено од високо-стручни кадри. И покрај напоритена надлежните органи за нивно изградување и издигнување, битен елемент во стопанскиот подем претставува фактот како и во кои стопански гранки и во кои региони ќе бидат распоредени или разместени. Сепак, при спроведувањето на ова кадровска политика не треба да се поаѓа од желбите и predisпозициите на самите стручни лица кон кои гранки и региони ќе се ориентираат,

туку напротив треба да се почитуваат општествените потреби. Нужноста од насочен плански школски систем на оспособување на стручни кадри во дотолку поголема, ако се има предвид спроведуваниот курс на индустријализацијата на земјата зацртан со Првиот петгодишен план за развитокот на народното стопанство на Југославија и народните републики во периодот 1947-1951 година. Тоа планско стручно оспособување не се однесува само за создавање на квалификувани и висококвалификувани работници, туку и за средните и факултетските кадри кои се потребни на стопанските и нестопанските дејности.

Благодарение на демократизацијата на школскиот систем во духот на новите социјалистички односи, доаѓа до нагласен интерес сред широките слоеви за нивно оквалификување и натамошно усовршување. Сепак, во таа смисла перманентно беше водена политика на давање поттик за оквалификување и стекнување на повисоки квалификации, што во крајна линија позитивно се одразуваше врз подобрување на степенот на квалификационата структура на вработените, а со самото тоа и на производноста на трудот. Конкретно, стапката на порастот на општествениот производ, вработеноста и продуктивноста на трудот во стопанството посебно во индустријата по години изгледаше вака:

Преглед на движењето на порастот на општествениот производ, работеноста
и продуктивноста 269

	Вкупно			Индустија		
	Општествен производ	Работеност	продуктивност	општествен производ	работеност	продуктивн.
*						
1953г.	14,9	19,7	3,9	3,7	9,1	11,7
1954	6,4	8,3	2,5	36,5	21,7	12,2
1955	10,9	17,9	5,9	6,5	20,8	10,2
1956	0,5	1,2	1,7	17,9	9,4	7,8
1957	9,4	6,9	2,3	11,1	8,0	2,8
1953-56	8,0	11,0	2,7	13,9	15,0	1,0

Остварените движења упатуваат на констатацијата дека вработеноста како фактор во формирањето на општествениот производ има доминантна улога, а додека продуктивноста на трудот само во некои години има поголемо значење. Инаку, движењето на вработеноста во стопанството во третирааниот период бележи осетен подем за тогашни прилики, со исклучок на годините 1950/53, што најдобро го илустрира и поткрепува следниов преглед:

Вработено особје во НРМ по категории и по години²⁷⁰

Преглед 5

Стопанство									
Период	Вкупно вработ.	вкупно стојан.	од тоа		вработ. во држ. администр. и и др. администр. и др.	%			
			работници	службеници		2:1	5:1	4:2	3:2
1945	26.437	17.535	14.949	2.586	8.902	66	34	15	85
1946	41.537	26.700	21.693	5.007	14.837	64	36	19	81
1947	57.026	41.923	32.812	8.481	15.733	72	28	21	79
1948	61.862	60.042	48.445	12.195	21.220	74	26	20	80
1949	100.555	85.739	67.335	18.403	22.816	79	21	21	79
1950	105.237	82.688	66.677	16.011	22.549	79	21	19	81
1951	101.339	79.633	64.952	16.681	21.700	79	21	18	82
1952	89.452	70.619	56.490	14.129	18.833	79	21	20	80
1953	107.608	84.246	68.840	15.405	23.562	78	22	18	82
1954	113.928	91.807	74.556	17.251	22.121	81	19	19	81
1955	132.573	109.562	88.100	21.462	23.011	83	77	20	80
1956	141.206	114.701	90.510	24.191	26.505	81	19	21	79

Интерни податоци на Заводот за статистика на НРМ.

Гледано по околии вработеноста во стопанството на 31.III.
1956 година изгледаше вака: ²⁷¹

- Битолска околија од вкупно 19.254 вработени, 15.875 беа машки.
4.079 женски, во индустријата и рударството беа 6.598 лица, од кои 4.662 машки и 1.936 женски, а ученици во стопанство 152.
- Кумановска околија - вкупно 7.741 вработени, од кои 6.229 машки и 1.512 женски. Од вкупната бројка на вработените на индустријата и рударството отпаѓа 2.765 лица, од кои 1.884 машки и 881 женски, а ученици во стопанство само 100.
- Охридска околија - вкупно вработени 10.199 лица, од кои 8.648 машки и 1.551 женски. Во индустријата и рударството беа вработени 1.611, од кои 1.169 машки и 442 женски, а ученици во стопанство само 44, од кои 41 машки.
- Скопска околија - вкупно 40.293 вработени, од кои 30.762 машки и 9.531 женски. Во индустријата и рударството беа 11.189 лица, од кои 8.322 машки и 2.867 женски, а ученици во стопанство 551, од кои 471 машки.
- Штипска околија - вкупно 8.843, од кои во индустријата и рударството 6.281 лица, од кои 4.222 машки, а ученици во стопанство само 79.
- Тетовска околија - вкупно 12.364 лица, од кои 10.477 машки и 1.887 женски. Во индустријата и рударството беа 2.842, од кои 2.081 машки, а ученици во стопанство 60 (56 машки).
- Велешка околија - вкупно 14.983 вработени, од кои 11.386 машки и 3.597 женски. Во индустријата и рударството беа 3.755, од кои 2.193 машки, а ученици во стопанство 81 и тоа сите машки.
- Вкупно 126.377 вработени во македонското стопанство, односно 99.144 машки и 27.233 женски, од кои во индустријата и рударството

бее 35.029, од кои 24.533 машки и 10.496 женски, а ученици во стопанство 1.067, од кои 911 машки.

Сепак, порастот на вработеноста во индустријата и другите стопански гранки не би претставувал индикатор за стопанскиот подем на земјата, ако не е проследен со адекватното зголемување на продуктивноста на трудот, а посебно со подобрувањето на квалификационата структура на вработената работна сила. Без оглед на реалниот факт што процесот на стручното оспособување на работната сила не беше во состојба да ја следи со иста динамика спроведуваната индустријализација на земјата, сепак во нивниот сооднос постоеја извесни неуедначености. Имено, основна слабост на состојбата на квалификациониот состав на работната сила е што при нејзиното оостручнување надлежните институции и организации се ослонуваа во голем дел по пат на школски квалификации, а додека другите облици и методи во помала мера се применуваа. Поточно, учењето на занает и посетување на стручни курсеви (комбинирана метода) и на нижи стручни школи во стопанството немаа широка примена во македонското стопанство. Поради тоа, а и слични околности, квалификационата структура на вработените беше во неповолна состојба во склоп со објективните потреби. Конкретно, за разлика од некои други стопански граници²⁷² во областа на индустријата е направено нешто повеќе во подобрување на квалификациониот состав на вработената сила. Тој позитивен процес на промени на квалификационата структура најдобро ќе се согледа ако се направи паралела по одредени периоди и години, а кој изгледаше вака:

Табела бр. 32

Квалификациона структура на работната сила²⁷³

	Вкупно вработени	о д т о а			неквалификувани
		ВНВ	НВ	ПНВ	
јуни 1952	100	0,4	22,4	28,2	39,0
јуни 1953	100	2,3	26,5	37,7	34,2
април 1956	100	6,1	37,3	38,7	17,9

Квалификациона структура на вработеното особје во
индустријата²⁷⁴ во 1956 година

Табела 36

Критериум за

стручноста	вкупно	високо НВ	квал.	приучени	неквалифик.
- По тарифен правилник	30.644	1.776	11.466	10.643	6.759
- Со остварени квалификации	16.962	1.283	4.745	4.175	6.759
- Не ја доке- жув. квалиф.	13.682	493	6.721	6.468	-
%	57,5%	28%	59%	61%	

Од овие податоци се гледа пораст на висококвалификуваните, квалификуваните и полуквалификуваните работници, а осетно опаѓање на бројот на неквалификуваните работници, што во основа е позитивен процес во подобрувањето на квалификационата структура на вработените. Меѓутоа, и покрај извесното подобрување, гледано во целина таа не задоволуваше. Релативно ниската квалификациона структура на вработените во индустријата се должи на повеќе објективни и субјективни околности, меѓу кои ќе неведеме некои од позначајните и тоа: прво, заетоста состојба непосредно по ослободувањето - ноември 1944

годинана голем број на неквалификувани работници, второ, големиот прилив на нововработени во индустријата дојде од село, од кои прито бев неписмени, трето, малубројноста на работничката класа, четврто, постоечките стручни и други училишта и центри за стручно оспособување на работната сила и слични облици на оквалификување, не бев во состојба да ги задоволат нараснатите потреби за стручни кадри²⁷⁵

Незадоволувачка состојба на квалификациона структура се должеше во основа на доста ниското образовно ниво на населението, кое беше под југословенскиот просек, што го поткрепуваат и следните податоци:

Табела бр.33

Население над 10 години старост по школска спрема во 1953 год. во илјади 276

Табела 30

Република	вкупно	без школ.спр.	основна шк.спр.	нижа сред.шк.	виша сред.шк.	факулт.и висока
ФНРЈ	13.380	5.629	6.162	1.087	345	81
	100	42,1	46,1	8,1	2,6	0,6
Словенија	1.178	181	811	142	44	10
	100	15,3	67,8	12,5	3,7	0,7
Македонија	959	487	386	51	18	3
	100	50,7	40,2	5,4	1,9	0,3

Општообразовното ниво и квалификационата структура на работничката класа поради тие причини и во 1956 година грото од вработената работна сила во стопанството го сочинуваат неквалификувани и полуквалификувани (приучени) вработени, што го поткрепуваат следните податоци:

Табела бр. 34

Преглед на квалификационата структура на вработеното
особје ²⁷⁷ 30.IX 1956

<u>вработ.</u>	<u>вкупно</u>	<u>ВКВ</u>	<u>НВ</u>	<u>приучени</u>	<u>неквалификувани</u>
Македонија	90.510	5.127	26.961	23.323	35.090*
	100	5,7	29,8	25,8	38,7
Словенија	232.538	21.374	100.567	64.440	46.157
	100	9,2	43,2	27,7	19,9

Поради ваквата состојба, оправдано напорите на органите на народната власт преку нивните надлежни институции и Партијата, беа насочени кон подобрување на квалификационата структура со посебен нагласен акцент во формирање на потребниот квалификуван кадар, а особено на средни и високостручни "... Работата на Одделението за стопански кадри во 1949 во однос на 1948 година доста се подобрила, посебно во содржината на системот на работа..."²⁷⁸

Паралелно со одвивањето на интензивниот процес на индустријализацијата на земјата, се посветуваше посебно внимание и на подобрувањето на општествениот стандард. Така што, се понагласеното вложување на расположивите средства во индустријализацијата на Македонија не се одрази негативно на обемот на инвестициите во општествениот стандард. Конкретно во Македонија гледано во жител во однос на вложените инвестиции во Југославија на општествениот

стандард, инвестициите во НРМ учествуваат со поголем процент -22,4%, што се над југословенскиот просек кој изнесува 19,4% од вкупните инвестиции.²⁷⁹ Од овие податоци произлегува дека и во НРМ и во Југославија и покрај ориентацијата кон индустријализација се посветувало внимание и на општествениот стандард "... Во борбата за индустријализација на земјата се водеше политика, макар и бавно со низа грчеви, стандардот на работните луѓе бележеше постепено подобрување..."²⁸⁰ Конкретно, за македонското подрачје, состојбата на вложувањата по години во областа на општествениот стандард изгледаше вака:

Табела бр. 35

Годишни вложувања во општествениот стандард²⁸¹

по тековни цени

<u>година</u>	<u>Ф Н Р Ј</u>		<u>Н Р М</u>	
	<u>годишни вложувања</u>	<u>учество во вкуп.инвес.</u>	<u>годишни влож.</u>	<u>учество во вкуп. инвест.</u>
1947	52.646	24,7	2.054	25,9
1948	75.265	24,3	4.915	32,5
1949	92.229	26,6	5.823	31,6
1950	78.735	24,4	5.431	30,4
1951	53.530	17,7	4.040	24,5
1952	28.460	9,5	1.954	13,2
1953	42.526	12,7	3.448	13,0
1954	66.673	19,6	4.224	20,9
1955	58.643	17,5	4.506	20,0

Економската политика на ФНР Југославија по извесното подобрување опаѓа на инвестиционите вложувања во општествениот стандард

во периодот 1949-1952 година од познатите надворешни политичко-економски причини, од 1952 година наваму настојува да се зајакне учеството на инвестициите во општествениот стандард, покрај зацртаниот курс во завршување на клучните индустриски објекти. Меѓутоа, овој нагорен позитивен индустриски подем оставаше во извесна смисла и свои негативни реперкусии. Имено, наглиот одлив на дел од земјоделското население од село во град, индустријата како значајна стопанска гранка бидејќи се наоѓаше во својата развојна фаза, не беше кадарна да ја апсорбира понудата на целокупната работна сила, што во извесна смисла се одразуваше врз поосетното подобрување на животниот стандард, особено во стопански недоволно развиените југословенски подрачја, а во кои спаѓаше и македонското. За заштита на ~~нивиот~~ ^{нивиот} стандард на населението во земјата на седницата на Стопанскиот совет на владата на ФНР Југославија во почетокот на 1952 година е заклучено "... да се донесе припис со кој се забранува секакви зголемување односно смалување на цените поради воведување на новите економски цени. Цените мораат да се задржат на нивото од 31 декември 1951 година.²⁸²" Меѓутоа, овие појави не беа од таков обем, карактер и значење да би можеле да го забават процесот на динамичниот развој на земјата. Ванките нескладни движења на активното население и стопанскиот развој е карактеристично обележје во недоволно развиените региони, каде порастот на населението е поголем во однос на стопанскиот развој, што оставаше извесни негативни реперкусии не само на прашањето на невработеноста, туку и на животните услови на широките работни слоеви "... веќе во текот на 1954 година одобрена е структурата на ситните инвестиции во општествениот стандард. Таа тенденција уште повеќе ја развива Предлог општествениот план за 1955 година, покрај другото, и формирање на фондови за

станбена изградба. Јас се сложувам со мислењето да се политиката на животниот стандард во заостанатите подрачја потешно и побавно ќе се одвива, како и да таа во извесна мера да се модифицира... што било поинтензивно отколку во другите подрачја инвестирало во стопанските објекти поради подигнување на материјалните сили како стални и потенцијални извори на можност за подигнување на стандардот".²⁸³ Меѓутоа, со прогресивниот зацртан курс на индустријализацијата и воопшто целокупниот економски развој, постепено го зголемуваа разрешувањето на постоечките проблеми преку планско интензивно насочување на стопанскиот развој, особено на недоволно развиените региони и стопански гранки.

Треба да се одбележи дека развивањето на стопанските дејности позитивно се одрази и во порастот на националниот доход (и националниот доход по жител), кој што најдобро го илустрираат и поткрепуваат подолуизнесените податоци.

Табела бр. 36

Преглед на порастот на националниот доход и населението
во 1947-1955²⁸⁴

	<u>1947 год.</u>	<u>1955 год.</u>
Пораст на националниот доход	100	171,3
пораст на населението	100	121,6
пораст на национал, доход по жител	100	140,8

Што се однесува конкретно до изградувањето на вработените изразен низ платниот систем, може да се согледа дека не постојат некои изразити разлики во диспропорциите. Така, конкретно во 1955 година, според некои статистички податоци распонот на награденоста меѓу "... високо квалификуваните, квалификуваните и останатите

категории е незнатен и не ги стимулира работниците и службениците да се сами борат за квалификување на повисок степен. На пример во индустријата просечните плати изнесувале во I полугодие 1955 година како следува:

Табела бр. 37

Преглед на просечни плати во индустријата во 1955 година²⁸⁵

<u>Работници</u>		<u>Службеници</u>	
високо квалификувани	12.150	виши стручни	16.280
квалификувани	8.840	средностручни	9.740
приучени	7.000	нижи стручни	7.430
неквалификувани	6.030	помошни	6.640
просек	7.630	просек	9.780

("Индекс" бр. 11, (1959)). Од овие податоци за награденоста произлегува дека високо квалификуваните работници примале за 27% повеќе од квалификуваните, а последните за 20,4% повеќе од приучените за 13,7% повеќе од неквалификуваните. Во однос на квалификуваните работници, расчелорот на награденоста кај службениците е нешто поизразит. Така што, разликата меѓу вишите стручни и средностручните е за 42,5%, а меѓу средностручните и висоностручните е 23,4%.²⁸⁶

Што се однесува конкретно до прашањето за животниот стандард на просечно четворочлено работничко и службеничко семејство во НР Македонија, според расположивите статистички податоци за 1951-1953 година, изгледаше вака:

Табела бр.38

Индекс на трошковите на животот за 4-члено работничко семејство (1951-1953)²⁸⁷

Период	вкупно	исхрана	тутун и пијалоци	облекло и обувки	стан	огрев и осветление	пскујнина	услуги	културни потреби
1951	124	150	94	119	50	80	134	65	49
1952	97	98	102	98	58	113	101	88	80
1953	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Индекс на трошковите на животот за 4-члено службеничко семејство (1951-1953)

1951	112	151	94	93	61,	79	125	66	54
1952	97	102	102	99	57	113	102	88	84
1953	100	100	100	100	100	100	100	100	100

ипаку, гледано во југословенски рамки куповната моќ на динарот во животните трошоци во

1939 и од 1947 до 1953 год. беше следната:

Табела бр.39

Преглед на движењето на животните трошоци ²⁸⁸

Година	1939	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
1939	1.000	2.970	4.001	4.415	5.851	11.831	8.913	9.547
1947	342	1.000	1.370	1.512	2.004	4.052	3.052	3.270
1948	250	730	1.000	1.104	1.463	2.957	2.228	2.386
1949	227	661	906	1.000	1.325	2.680	2.019	2.162
1950	171	499	684	755	1.000	2.022	1.523	1.632
1951	85	247	339	373	495	1.000	753	807
1952	112	328	449	495	657	1.328	1.000	1.071
1953	105	306	419	462	613	1.299	934	1.000

Во областа на општествениот стандард во повоениот период на социјалистичката изградба на НР Македонија, нагасво место е дадено во станбено-комуналната дејност, за што е инвестирано 48,3% од вкупните инвестиции од општествениот стандард, а додека на културно-просветен и социјален план 33,5% ²⁸⁹.

Ваквата ориентација на инвестиционата активност на овие две области од општествениот стандард е сосема разбирлива и оправдана, бидејќи тие претставуваат клучни фактори во подобрувањето на општествениот стандард на населението во целина, од една страна, и од друга, што станбениот фонд до ослободувањето се карактеризираше со голема старост, недоволна просечна површина на еден стан, слаба опременост со санитарски уреди, составен од ниски приземни згради за живеење и слично. И покрај напорите што беа направени и постигнати резултати, положбата не е битно изменета односно по еден нов жител е изградено $4,86 \text{ m}^2$ нова станбена површина. За да покомплексно се согледа овој проблем, најдобро би било ако се направи една компарација на состојбата во 1950 и 1955 година, што изгледаше вака:

Табела бр. 40

Преглед на станбената површина во 1950-1955 година²⁹⁰

	<u>Станови во НРМ</u>			
	<u>1950</u>	<u>1955</u>	<u>1955</u>	<u>новоизградени</u>
станови	211.767	222.880	105,2	11.113
станбена површина	8.567	9.251	108,1	690

Овие податоци говорат дека остварениот пораст на станбената површина не беше во склад со порастот на населението, кое што за истиот период пораснало за 12,1%, што доведе до опаѓање на станбената површина и што е најсуштествено станбената површина по жител заостанувала зад југословенскиот просек.²⁹¹

Од квантитативните карактеристики на станбениот фонд, треба да се истакне просечната старост која изнесува 41,4 години (а во ФНРЈ 38,9 години) и просечната квадратура на еден стан со $46,8 \text{ m}^2$,

а опременоста на становите со електрични инсталации се уште не задоволуваше.²⁹² Поконкретно решено, од вкупниот број на станови со електрична струја имаа воведено 1950/51 година само 27,1% односно во овој период е извршена електрификација на 292 населби и инсталирано струја во 51.003 домаќинства и воведено водовод во 3167 нови домаќинства.²⁹³

Во областа на општествениот стандард со најголеми инвестициони вложувања по станбено-комуналната дејност (48,3%), отстапува на културно-социјален план со 33,5%. Дејноста на овој план може да се расчлени на два дела: социјално-здравствената заштита и културно-просветна. Конкретно, состојбата на социјално-здравствената заштита се одвиваше во повеќе правци и во основа во годините 1947 и 1955 е следната:

Табела бр. 41

Социјална заштита во илјади во 1947 и 1955 година²⁹⁴

	<u>ФНРЈ</u>		<u>НРМ</u>	
	<u>1947</u>	<u>1955</u>	<u>1947</u>	<u>1955</u>
основни социјални				
осигуреници	1.197	2.479	40	147
социјално обезбедени				
лица	3.503	7.385	132	499
% на социјално				
обезбедени лица				
од вкупното население	22	42	12	36

Од овие податоци произлегува дека во однос на 1947 во 1955 година е присутен осетен прогрес во социјално-здравственото обезбедување на населението во НР Македонија и ФНРЈ во целина, ако се има предвид неповолната затекната состојба на овој проблем непосредно по ослободувањето на земјата.

Во областа на просветно-културната дејност во периодот 1947-1956 година е остварен виден напредок ако се има во предвид состојбата во оваа област непосредно по ослободувањето. Имено, создадена е материјална основа за постепено ублажување, па за поцелосно ликвидирање на просветно-културната заостанатост на населението во целина. Посебна значајна улога на тој план одиграа формираните просветно-културни институции а посебно заклучоците на Пленумот на ЦН на НПЗ од 29 и 30 декември 1949 година во кои на едно место мошне децидно се подвлекува дека "Покрај тоа, треба да се работи на издигнување на културниот стандард на работните луѓе..."²⁹⁵ Навојно приоритетна задача се поставуваше прашањето за ликвидирање на неписменоста, која во 1931 година според пописот 67,5% биле неписмени.²⁹⁶ Поради ваквата неповолна состојба, непосредно по ослободувањето на земјата беше создадена една мошне развиена мрежа од образовни институции кои развија широка просветно-културна дејност и придонесоа да процентот на неписмените осетно да се ублажи односно се намали на само 33,8% во третираниот период по ослободувањето.²⁹⁷ Формите и методите на просветно-културната активност беа разновидни, почнувајќи од организирање курсеви за описменување, работнички универзитети, нижи и средни училишта, па се до факултети и слични високообразовни и научни институции.²⁹⁸ Ваквата зголемена просветно-културна дејност претставува нов квалитет во подобрувањето на образовно-културното ниво на вработените и населението воопшто. Конкретно, оваа активност се одвиваше преку повеќе категории на образовно-воспитни институции, меѓу кои состојбата на позначајните беше следната:

Табела бр. 42

Преглед на образовни институции во НРМ²⁹⁹

	<u>1930/40 година</u>	<u>1954/55 година</u>
факултети	1	6
средни школи за општо образование	17	179
средни и нижи стручни училишта	8	53
основни училишта	850	1537

Посебно сериозен проблем во нормалното функционирање на просветно-културните институции претставуваше недостаточноста на школски простор и наставен кадар. Меѓутоа, и покрај ваквата состојба се постигнати позитивни резултати во подобрувањето на просветно-културното ниво на населението во НР Македонија. Конкретно, подобрувањето на образовно-културното ниво на населението се одвиваше преку 76 народни универзитети, 25 работнички универзитети, 44 научни библиотеки, 101 јавни библиотеки и 981 школски библиотеки.³⁰⁰

4. Развитокот на индустријата

Индустриски развојот на Македонија ~~замично~~ може да биде ^{сврзан} со годините по НОБ и Социјалистичката револуција. Природните ресурси во Македонија условија можности за развојот на преработувачките дејности и енергетиката, Меѓутоа, треба да се има во предвид дека индустријализацијата во НР Македонија започнува под релативно неповолни околности - ниска материјална основа, ^{неизобилство} ~~недостаток~~ на стручни кадри, земјоделие и други околности. Во периодот 1944-1947 година се одвиваше процесот на обновата на стопанството. Со завршување на процесот на обновата се создаваат основните

предуслови за пристапување кон поинтензивна индустријализација.

Што се однесува конкретно во третиралиов период на социјалистичката изградба на ДФ (НР) Македонија до 1956 година може да се разликуваат три развојни фази: првата, започнува со победата на НОВ и Револуцијата - 1944-1949 година. Таа се карактеризира со забрзана обнова на разурнатите и изградба на нови индустриски капацитети; втората, која започнува од 1949 до 1953 година се одликува со извесна стагнација на започнатиот процес на индустријализацијата во земјата, настаната поради политичко-економски изолација на Југославија по донесувањето на Резолуцијата на Информбирото од јуни 1948 година од страна на социјалистичките земји, на чело со СССР; третата фаза, што започнува во 1954 година, а која и денес тече, се карактеризира со повторно оживување и уште позасилено динамизирање на индустрискиот и воопшто целокупниот развојот на земјата.

Суштествена одлика на стопанскиот развојот односно неразвиеност на Југославија, треба да се потенцира нерамномерната разместеност на производните сили по подрачја, при што особено доаѓа до израз недоволната застапеност на индустриските капацитети во јужните делови од земјата во кои спаѓаше и македонското подрачје. Така што, во рамките на ваквите постоечки околности, треба да се одбележи дека населението како значаен чинител во производството поради слабата стопанска развиеност во одделни подрачја, бавната акумулација, недоволните инвестиции во стопанството, а посебно во индустријата, не даваше реални можности и перспективи да високиот пораст од одвишокот на активното земјоделско население биде порационално и поцелосно активирано во индустријата и другите неземјоделски дејности од стопанството. За ваквата состојба на недоволно исползување на потенцијалниот одвишок од земјоделското активно население, енигмата не се криеше во неправилната македонска односно

југословенска стопанска политика, туку во недостататочноста на финансиски средства за активирање на неактивираното активно население. Меѓутоа, оваа состојба е изменета односно подобрена со нагласената интензивна инвестициона стопанска активност особено по педесеттите години од нашиот век, кога започна процесот на забрзана индустријализација, преку подигање пред сè на базичната индустрија и во знатно помала мера на енергетиката како основа за развојот на другите индустриски гранки. Сепак, обемот и темпото на инвестиционата изградба на индустриски капацитети беше обусловена од можностите, а што во услови на стопанска неразвиеност, општествени средства ни од далеку не биле во состојба да го обезбедат целосното финансирање на предвиддениот план за индустријализацијата на земјата.

Изградбата на индустријата односно процесот на индустријализацијата на НР Македонија започна во првата половина од 1947 година со донесениот Прв петгодишен план. Со неговото практично спроведување всушност се одвиваше планската политика на стопанската изградба.³⁰¹ Меѓутоа, погрешна би била констатацијата ако се смета дека овој процес на индустријализација се одвиваше глатко, туку напротив имаше моменти на стихијност, извесна стагнација и слично, што беше плод на бурниот консолидационен период на социјалистичката изградба условен од меѓународните односи и притисоците што се вршеа врз Југославија од Исток и Запад, потоа сушните години, недоволното искуство, слабата економска основа, преголемите и понекогаш нереалните инвестициони зафати, слабата кадровска структура, а особено со високо стручни профили и слични околности. "На тоа треба да се додаде и фактот дека сушата предизвика намалување на земјоделското производство што повлијае да се зголемат тенденциите за спекулација со артиклите за исхрана. Друг момент кој неповолно делуваше на условите на нашиот стопански живот и развитокот во 1950 година е

фактот да последиците од економската блокада од страна на СССР и земјите потчинети на СССР се одразија на нашите инвестиции повеќе отколку што се очекувало. Како што е познато, со прекинување на инвестиционите договори бевме оштетени за околу 400 милиони долари... Трет момент е затегнатата меѓународна ситуација. Таа од една страна предизвика на светскиот пазар во општо земено голем пораст на цените на оние артикли кои ги увезуваме отколку на оние кои ги извезуваме... Од друга страна, ние бевме принудени бранејќи го мирот и независноста на нашата земја и нејзината социјалистичка изградба, да ги зголемуваме сите неопходни издатоци за одбранбени цели..."³⁰² Позитивна околност претставуваше полетот и ентузијазмот сред широките слоеви за побрз стопански напредок, наследен од НОВ и Револуцијата. Во таа смисла, посебен придонес имаше Партијата и општествено-политичките организации.³⁰³ Конкретно, ЦО на ЕСРНД, за подоследно спроведување на поставените плански задачи во мај 1947 година до своите основни синдикални организации на територија на Југославија им упати некои основни инструкции во вид на програмски задачи кои се состоеја во следното: 1. Максимално развивање и подигнување на повисока лествица на натпреварувањето од секој работник, група, производна организација што со основна цел усовршување на работата, зголемување на продуктивноста на трудот, подобрување на квалитетот на производството, заштеда на сировини, смалување на производните трошоци и сл; 2. Од синдикалните управи се бараше поголема будност и контрола во производството, во негово зголемување; 3. Правилно наградување на работниците и обрнување на поголемо внимание на реалното поставување на работните норми; 4. Подобрување на работната дисциплина, како важен фактор во планското стопанисување; 5. Запознавање со целта и задачите и суштинското значење

на Петгодишниот план и што порационално и масовно мобилизирање кон негово извршување и слично.³⁰⁴

Со какво темпо се движеше стопанскиот развoтoк на Македонија говори фактот што вредноста на индустрисото производство по жител во 1929 година изнесуваше просечно 279 динари, а во 1947 година 950 динари и 1948 година дури 1394 динари.³⁰⁵ Ваквото зголемување на индустриското производство беше резултат меѓу другото и на максималното користење на производните капацитети, извршените рационализации, планското приоѓање и што е најбитно на зголемената класна свест и се понагласениот работен полет на широките работни слоеви. Поточно, за да не би била нашата констатација само теоретска фраза, ќе го поткрепиме со некои показатели. Имено, националниот републички доход од 6,3 милијарди динари во 1947 година, во 1948 година изнесува 8,2 милијарди динари. Покрај тоа, мошне евидентен е и порастот на работничката класа, која од само 12.920 во 1939 година, во 1947 година се зголемува на 31.295, а во 1948 година 47.750 работници или за 365% повеќе од 1939 година.³⁰⁶ Паралелно со порастот на работничката класа, која се карактеризираше со еден нагорен од на развиена класна осознаност за нејзиното место и улога во општеството, растеше и платниот фонд на вработените. Конкретно, ако се земе за 1946 година како основ 100, во 1947 година платниот фонд изнесува 131.³⁰⁷ Покрај тоа, како на стопанска, така и во просветно-културен поглед бев постигнати позитивни резултати, што се огледа во фактот што во текот на 1944-1948 година бев описменети преку 100.000 неписмени, од кои само во 1948 година околу 43.000, а 37.333 во 1947 година.³⁰⁸

За да би се проследил процесот на индустријализацијата на НР Македонија, неопходно е да се тргне од вложените средства во

стопанската изградба по години и нивниот однос на предвоенниот период. Непосредно по ослободувањето, како во Југославија, така и во рамките на Македонија, беше спроведувана политика на брза индустријализација што се согледува низ вложените инвестиции кои се мошне побрзи во однос на предвоенниот период. Тоа најдобро го поткрепуваат инвестициите по години во периодот 1947-1956 година:

Табела Бр.43

Инвестиции по години во периодот 1947-1955³⁰⁹

Преглед 2

Период	Апсолутни броеви				Релативни броеви			
	ОД ТОА				ОД ТОА			
	Вкупни инвестиции	примарни	секундарни	терцијални	вкупни инвестиции	примарни	секундарни	терцијални
ВКУПНО:	165.013	21.803	60.662	62.548	100,0	13,2	8 48,9	37,9
1947	7.944	628	3.453	3.863	100,0	7,9	43,5	48,6
1948	15.146	1.796	5.930	7.420	100,0	11,8	39,2	49,0
1949	18.401	3.104	6.516	8.781	100,0	16,9	35,4	47,7
1950	17.856	3.824	6.041	7.991	100,0	21,4	33,8	44,8
1951	16.544	1.363	7.862	7.319	100,0	8,3	47,5	22,2
1952	14.954	2.135	9.362	3.457	100,0	14,3	62,6	23,1
1953	27.823	3.939	16.290	7.594	100,0	14,2	58,5	27,3
1954	21.535	2.534	11.944	7.057	100,0	11,8	55,5	32,7
1955	24.810	2.480	13.264	9.066	100,0	10,0	53,5	36,5

Инаку, вложените средства по групи и индустриски гранки беа распределени на следниов начин:

Табела бр. 44

Преглед на вложени инвестиции 1947-1955 година во НРМ-ФНРЈ³¹⁰

	<u>ФНРЈ</u>	<u>НРМ</u>
Вкупно вложени инвестиции 1947-1955 г.	100	100
од тоа:		
- енергетика	30,5	34,7
- базична индустрија	52,4	39,3
- преработувачка индустрија	17,0	26,0
- неопределено	0,1	-

Што се однесува до просечните годишни вложувања во истиот период (1947/55 година) состојбата беше следната:

Табела бр. 45

Преглед на просечни годишни вложувања 1947-1955 година³¹¹

во милиони динари

	<u>ФНРЈ</u>	<u>индекс</u>	<u>НРМ</u>	<u>индекс</u>
просек 1947/55	318.961	100	18.084	100
просек 1947/51	302.796	94,9	13.178	83,9
просек 1952/55	339.212	106,3	21.716	120,1

Иако од евиденцијата е евидентно зголемувањето на инвестициите посебно во периодот 1952-1955 година, сепак се уште во Македонија не беше достигнат југословенскиот просек на индустриската изградба, што се огледува и од аспект на учеството на вкупните вложувања а посебно од инвестициите по глава на жител, што го поткрепуваат следните податоци:

Табела бр. 46

Инвестиции на еден жител³¹²

	<u>ФНРЈ</u>	<u>НФМ</u>	<u>индекс</u>
вкупно 1947/55	172.837	129.686	75,0
1947/51	93.867	63.996	67,0
1952/55	78.841	66.190	83,9

Што се однесува за фондот за основата инвестициона изградба "народните републики Србија, Хрватска, Словенија и БиХ придонесуваат по 45,3% во општествениот придонес остварен на подрачјето на народните републики, а НР Македонија придонесува со 26,9% од остварениот општествен придонес".³¹³

Ваквата состојба на пониското ниво на темпото на стопанскиот развој на НР Македонија е резултат на наследената состојба по Војната, што не го овозможувало појатното увлажување на постоечките разлики во степенот на развојот на поедини југословенски подрачја иако конкретно во НРМ грото од инвестициите беа вложени во унапредување на стопанството, а посебно во индустријализацијата.

Во рамките на индустрискиот развој доминантно место заземаше базичната индустрија, а релативно помалку в вистапен развојот на преработувачката индустрија. Гледано во целина, во периодот 1947-1955 година инвестиционите средства вложени во НР Македонија претставува 5,7% од вкупните вложувања во ФНРЈ; односно по жител беа за 25% пониски од вложувањата во Југославија.³¹⁴

Иако во првиот период (1947-1951 год.) се изградени и активирани повеќе индустриски објекти во однос на вториот период (1952-1956 год.) ако се пресуди според обемот односно нивниот капацитет, просечниот број на вработени, националниот доход и

основните средства по едно претпријатие во тој поглед вториот се одликуваше со низа предности од квантитативен и квалитативен карактер, што го потврдуваат следниве податоци:

Табела бр. 47

Во претпријатиј ста активирани ³¹⁵

во НРМ

	<u>1947/51 г.</u>	<u>1952/56 г.</u>
- просечни работни места	173	495
- нац.доход. во мил.дин.	121,5	860,3
- основни средства во мил. дин.	161,6	2023,0
- основни сред. без "Маврово"	161,6	1529,4

Во повоенниот период на социјалистичката изградба неоспорен е фактот што индустријализацијата на земјата се одвиваше под мошне неповолни околности за кои досега стана збор, а особено поради настанатата економско-политичка изолација на Југославија по донесувањето на Резолуцијата на Информбирото од јуни 1948 година, но тоа ќе биде посебен проблем на обработка во овој труд. За ваквиот процес на спласнување на започнатата интензивна индустријализација на земјата енигмата се криеше, покрај настанатата економско-политичка блокада на земјата од источните социјалистички земји и од други специфични околности, меѓу кои пред сè и од елементарните непогоди (сушни години и сл.), недоволни финансиски можности и друго. Сите овие околности негативно се одразија на и онака напрегнатата економска состојба во земјата. Така што, покрај погоре изнесените објективни и субјективни околности под кои се одвиваше процесот на индустрискиот развој на НР Македонија, беа присутни и специфични услови кои оставија свои траги во повоенниот стопански социјалистички

развиток на земјата. Пред се, треба да се има предвид релативно големата стопанска назадноост на земјата, наследена од минатото. Поради тоа, искрснуваше неопходната потреба од интензивна изградба во сите сектори од стопанската и нестопанската дејност.

Во склоп на преземените мерки и чекори од посебно суштинско значење за натамошниот општествено-економски и политички развој на социјалистичката изградба на земјата претставуваа донесените одлуки на Второто пленарно заседание на ЦК на КПЈ, одржано кон крајот на јануари 1949 година во Белград.³¹⁶ Меѓу донесените одлуки од посебна важност беше Резолуцијата за тековните задачи во областа на стопанството. Во неа се поткрепува линијата на Политбирото на ЦК на КПЈ за стопанскиот план и воедно им се наложува на партиските организации и сите комунисти на КПЈ да ја насочат својата активност на следните основни задачи: "Напиталната изградба на тешката индустрија, рударството, сообраќајот, војните објекти, електростопанството, државниот и зајдружниот сектор во земјоделството, подигнување на станови, економичност во изградбата на фабрики, установи, зголемување на производството на стока за широка потрошувачка, зголемување на стоковниот промет и обемот на обезбеденото снабдување... нова мобилизација на работна сила, зацврстување на работната дисциплина, зголемување на производноста на трудот, борба за системот на реални норми, зацврстување на контролата на извршените задачи во сите стопански области..."³¹⁷ Вториот пленум на ЦК на КПЈ посебно укажува на фактот што освојувањето на нови домашни сировински бази и унапредувањето на производството е една од основните поставки на Петгодишниот план. Вредносното значење на заклучоците на Вториот пленум на ЦК на КПЈ се состои токму во тоа што во нив не само што се набележуваат насоките на перспективниот стопански развој и задачите, туку се укажува на слабостите што се провлекуваа

во работата со цел за нивно отстранување. Во таа смисла Пленумот укажува стриктно на некои основни недостатоци, меѓу кои: "недоволна евиденција на резултатите во новотарството, рационализаторството и усвојување на новото производство, бавното пренесување на тие резултати на оперативниот колосек на масовното производство, недоволната распространетост во републиките, ресорите, дирекциите, установите и органите на претпријатијата за унапредување на производството, нивната организациона неизграденост, недоволно укажување на помош на тие органи, практицизмот и линијата на случајот во борба за освојување на нови сировински бази и унапредување на производството, недоволно концентрирање на основните задачи во врска со Петгодишниот план и потребите за широка потрошувачка, недоволна систематичност во работата, недоволна систематска употреба на расположивите стручњаци, задржување во оперативи на стручњациите способни за научно-истражувачка работа... остатоци од оскиташкиот однос спрема стручњациите и нивното изградување, недоволно користење на искуствата од странство во областа на техничкиот напредок..."³¹⁸

Натаму, Вториот пленум не само што укажува на неопходноста од мобилизирање на новаработна сила, туку констатира дека во тој однос преовладува сувопарност како една од најопасните појави во борбата за социјалистичката изградба, практицистичкиот пристап и дека во решавањето на овој проблем се уште недоволно се поврзува со перспективите на промените на социјалната структура на населението, а што се програмира во Петгодишниот план. Поради наведениве слабости, ЦК на КПЈ укажува на преземање наследните задачи: 1. Разработување на оперативните и перспективните планови за работната сила во секое претпријатие, државните земјоделски стопанства, дирекциите, ресорите и републиките, кои одговараат на планираниот развој на

на производните сили; 2. Станбена и комунална изградба и планско средување на животните услови кои овозможуваат потребните услови за новата работна сила заедно со семејствата; 3. Систематска анализа на селските извори на нова работна сила, планирање и спроведување на соодветни економско-политички мерки, зголемување и продлабочување на политичко-воспитната работа на село со цел за мобилизација на новата работна сила.³¹⁹

За воспоставување на рамнотежа меѓу планското производство и распределбата односно снабдувањето, Вториот пленум на ЦК на КПЈ во своите одлуки наложуваше спроведување на евиденција на фондовите, потоа обезбедување на планска дисциплина во оперативата, развој на локалното стопанско производство, за слободна социјалистичка продажба, зголемувањето на обемот на сојузното и републичките производства за слободна продажба, воспоставување на гарантиран систем на снабдување и утврдени цени во склад со потребите за правилно распределување на животните намирници на населението, со основна цел да се истиснат капиталистичките елементи.

Во индустриската изградба на НР Македонија на преден план беше поставено прашањето за пристапување кон реализација на најсуштествените проблеми кои произлегуваа пред сè поради затекнатата ниска материјална основа, незастапеноста на некои индустриски гранки, осетен недостаток на стручни кадри кои би ја прознавале современата технологија и организација на производниот процес. Овие во основа неповолни околности под кои се спроведуваше процесот на индустријализацијата беа карактеристични за целото југословенско, а посебно за македонското подрачје. Во совладување на овие стопански потешкотии беа барани патишта и изнајдени соодветни решенија во склад со постоечките специфични услови, како во потесна смисла во самите претпријатија, општини, така и во македонски рамки

и југословенската зведница во целина. Меѓу преземените посебни мерки за економскиот развoтoк би го издвоиле донесувањето и спроведувањето на тековните еднoгoдишни планoви нaкo дoпoлнa вo склoпoт нa Пpиoт пeтгoдишeн плaн "... Oпштeствeниoт плaн зa 1955 гoдинa бeзуслoвнo тpeбa дa сe смeтa нaкo лoгичнo и пpиpoднo пpoдoлжувaњe нa пoрaнeшнитe нaши eднoгoдишни плaнoви зa стoпaнскиoт pазвoтoк, пa и плaнoт зa 1954 гoдинa. Toј пoаѓa oд нивнитe рeзyлтaти, рeшaвa пpoблeми кoи пpeкy нив нaстaнaлe и ги нoси вoсeбe пpeостaнaтитe тeшкoтии нa стoпaнскиoт живoт... Aкo зa Oпштeствeниoт плaн зa 1956 гoдинa мoжeмe дa рeчeмe дeкa e пoдoбaр oд пpeтxoднитe, тoј e пoдoбaр бaш нaкo рeзyлтaт нa пpoцeсoт нa нaшиoт стoпaнски pазвoтoк, згoлeмyвaњeтo нa мaтepијaлнитe силинa нaшaтa зeмјa... Oд дpyгa стpaнa, пaк, и oвoј плaн, нaкo и нeкoлкy пoрaнeшни eднoгoдишни плaнoви имa и свoјa слaбa стpaнa. Toј нe пoчивa нa пepспeктивнaтa пpoгpaмa нa стoпaнскиoт pазвoтoк... Cпoрeдeн co Coјyзниoт oпштeствeн плaн зa 1954 гoдинa, нoвиoт плaн дaвa дaлeкy пoвeќe oвлacтyвaњa нa Coјyзнoтo извршнo зaкe, a сaм ги oдpeдyвa кoнкpeтнитe рeшeнијa и пpaктичнитe мepки вo стoпaнствoтo пoвeќe oтнoлкy oд пoрaнo.³²⁰ Tие мepки вo oснoвa имaа зa цeл динaмизирaњe нa pазвoјoт нa стoпaнски нeрaзвиенитe рeпyблики пpeкy pазнoвидни фopми и oблици, мeѓy кoи: 1. Пpeкy систeмoт нa нaмeнски инвeстициoни влoжyвaњa co бeскaмaтни кpeдити; 2. Пpeкy дoтaции oд cpeдствaтa нa oпштиoт инвeстициoнeн фoнд нa рeпyбличкитe инвeстициoни фoндoви; 3. Пpeкy систeмoт нa кpeдити co плaќaњe кaмaтa и oтстaпyвaњe нa пpистигнaтитe aнyитeти нa зaeмитe oд oпштиoт инвeстициoнeн фoнд нaкo пpихoди нa рeпyбличкитe инвeстициoни фoндoви и дpyги фopми.³²¹

Тpeбa дa сe oдбeлeжи дeкa вo склoпoт нa cпpoвeдeнaтa индyстријaлизaцијa, кoјa дoби пoизpазити димeнзии вo втopиoт пepиoд

(1952-1956 год.), инвестирањето го опфати и доизградувањето на отпочнатите позначајни индустриски објекти предвидени со Првиот петгодишен план (1947-1952 год.), а кои од веќе познатите објективни и субјективни околности не беа довршени во предвидениот период "... Со првобитниот план предвидувавме инвестиции за 1950 година во висина од 87.536.800.000 динари. Со ревизија на проектите и со отстапување од изградбата на оние објекти кои не биле неопходни за исполнување на Петгодишниот план, би се заштедило преку 6,5 милијарди динари, што значи да од првобитниот план останува неизвршени 9 милијарди... Преземени се во текот на годината и мерки на секторот на инвестиционата дејност сходно со општата политика насочена во инвестирање на клучните објекти на Петгодишниот план. Преку организациони и посебно финансиски мерки преку Државната инвестициона банка... е спречувано финансирањето на вонпланските објекти или објекти кои мораше да бидат исклучени од планот, за да би се обезбедила основната капитална изградба.³²² Основен појдовен мотив во локацијата на новоизградените индустриски капацитети беше постоењето на локалната сировинска база и потребите на македонската и воопшто југословенската индустрија, што е сосема исправна политика. Инаку, структурата на инвестициите во однос на периодот 1947-1952 год. повеќе беше ориентирана кон изградба на покрупни индустриски објекти со посовршен техничко-технолошки процес. Покрај тоа, треба да се одбележи што во периодот 1947-1952 година, индустрискиот развој е насочен пред сè на искористување на енергетската и сировинската база во македонското подрачје, за што е инвестирано 72,9% од вкупните вложени инвестиции во индустријата,³²³ а потоа следува развојот на текстилната индустрија на која отпаѓа 15,5% од вкупните вложувања.³²⁴

Посебна одлика во инвестиционите вложувања во индустријата е нерамномерноста и по години и по периоди. Имено, во првиот период 1947-1952 година, просечните годишни инвестиции изнесуваа 5.416 милиони динари, а во вториот период (1952-1956) 11,286 милиони динари или за 114% повеќе, што како податок упатува на констатацијата за постоење на две издиференцирани фази во индустрискиот и воопшто стопанскиот развиток на НРМ. Покрај тоа, објектите што се изградени во првиот период беа со помал капацитет и повеќето од локален карактер. Така што, од 38 фабрики за индустриски градежни материјали, 7 на прехранбената, 3 на дрвената индустрија и други помали претпријатија.³²⁵

Насочувањето на грото од инвестиционите вложувања во развојот на базичната индустрија е резултат на тоа што претставува основа за развитокот на другите индустриски гранки, од една страна, и од друга, тоа дојде како плод на економско-политичката ситуација што уследи по донесувањето на Резолуцијата на Информбирото во 1948 година. Имено, повеќе предвидени индустриски објекти со Петгодишниот план мораа да се одложат и тоа од покрупните капацитети од индустријата за неметали и хемиска индустрија - фабриката за стакло, за цемент и Југохром во Јегуновце. Оттаму, во првиот период (1947-1952 г.) нејголемиот дел од вложените средства се инвестирани во обоената металургија и позначајните други објекти предвидени со Петгодишниот план на НРМ.

Во вториот период (1952-1956 год.) инвестирањето е насочено во друг правец односно се зајакнува вложувањето во индустријата на неметали и хемиската индустрија, како и во црната металургија, каде се отпочнати пообемни истражувања на железната руда. Поточно, во овој период се изградени нови индустриски објекти меѓу кои:

фабриката за порцелан, за стакло, за термоспент за фрижидери, за шавни цевки и други помали индустриски објекти. Со реализација на овие проекти се заокружува еден покрупен процес на индустријализација на Македонија, што се согледува мошне рељефно низ следниве податоци:

Табела бр. 48

Индекс на инвестициони вложувања по индустриски
гранки во НРМ³²⁶

	<u>1947/51</u>	<u>1952/55</u>	<u>1947/55</u>
базична индустрија	100	100	100
црна металургија	2,7	17,6	12,9
обоена металургија	50,1	12,5	24,3
неметали	13,6	41,3	32,7
метална индустрија	10,1	9,5	0,6
<i>дресерска</i> произ. на елек. матери.	<i>9,3</i> -	<i>9,6</i> 0,1	<i>9,5</i> 0,1
хемиска индустрија	3,4	15,4	11,7
инд. на град. матер.	19,8	3,0	8,2

Во областа на преработувачката индустрија и во првиот и во вториот период извесен акцент во вложувањата е ставен на текстилната и прехранбената индустрија наоко и во оваа област настанатата политичко-економска ситуација по 1948 година оставила извесни последици во смисла на смалувањето на предвидените инвестиции.³²⁷

Така што, гледано во целина процесот на индустријализацијата на НР Македонија добива понагласени димензии по 1951 година, што е резултат на успешното подобрување на економско-политичката состојба во земјата настаната во 1948 година. Тоа впрочем го согледуваме преку досега наведените зголемени инвестициони вложувања во

изградените индустриски капацитети, како и преку структурата на работните места, и националниот доход во новоподигнатите индустриски објекти:

Табела бр. 49

во
Преглед на можни работни места новоизградени
индустриски претпријатија³²⁸

	<u>вкупно</u>	<u>1947/52</u>	<u>1952/56</u>
индустриски претпријатија	100	58,5	41,5
можно вработ. на работа во новите инд. претпријатија	100	33,0	67,0
нацио. доход во индустријата	100	16,5	83,5

Динамиката на порастот на индустриското производство во повоенниот период на социјалистичката изградба на НРМ (1947-1956 год.) забележува осетни осцилации, за што влијаеле низа фактори кои досега се изнесени. Оттука, во индустриската активност во Македонија можат да се издиференцираат три развојни етапи и тоа: првата - трае до 1950 година, кога е постигнато најголемо производство од 1947 година наваму? втората - од 1951-1953 година, кога индустриското производство бележи мошне слаб подем и третиот - од 1954 година наваму, кога индустриското производство има поголема динамика на пораст и практично го надминува највисокиот обем остварен во претходните две етапи.³²⁹

Гледано во македонски и пошироко во југословенски рамки овие осцилации беа резултат на фактот "... што бевме принудени да во борбата за Петгодишниот план се потпреме скоро сосема на сопствени сили. Заради тоа во поедини производи и гранки, каде можеме со сопствени сили да во целина одиме напред, ние го натфрлуваме Петгодиш-

ниот план, додена во другите асортимани и гранки, каде сме принудени на увоз за капиталната изградба, се уште осетно потфрлувано... Во оваа година (1950 - н.б.) таа диспропорција е зголемена со уште два фактора... прво, факт е да поради сушата не можваме да го оствариме планираниот извоз, а спрема тоа ни планираниот увоз на постројки за капиталната изградба, а второ, факт е да очекуваните заеми не се уште остварени во доволна висина..."³³⁰

Во движењето на производството карактеристичен е порастот кај сите групи, а посебно е остварен пораст на производството на средства за работа и средства за репродукција, наспроти производството на стока за широка потрошувачка, која заостануваше зад првите две до 1955 година. Во колкава мера беше изразено зголемувањето на индустриското производство во македонија, во однос на другите републики во Југославија, мошне рељефно говорат следниве податоци, ако порастот на индустриското производство по републики го земеме индекс 100 за 1939 година во однос на 1954 година и тоа:

Табела бр. 50

Зголемување на индустриското производство во 1954 година
во однос на 1939 година³³¹

<u>Република</u>	<u>1939 год.</u>	<u>1954 год.</u>
Србија	100	190
Хрватска	100	190
Словенија	100	210
Б. и Херцеговина	100	215
Македонија	100	289
Црна Гора	100	501

Од изнесениот преглед не претставува тешкотија да се констатира дека со најбрани чекори се движеше порастот на индустриското

производство во најнеразвиените републики во Југославија - Црна Гора, и Македонија. Меѓутоа, треба да се има во предвид дека бројчаните податоци не даваат потполн одговор на прашањето за степенот на индустриската развиеност, бидејќи во конкретниот случај се работи за република Македонија и Црна Гора, со голема неразвиеност и со многу ниско производство "... Кога станува збор за политиката на развитокот на заостанатите подрачја, кога нашата социјалистичка заедница ја води уште од самото формирање, морам да укажам на една нелогичност во предложениот план. Додена во првиот дел од планот мошне успешно може да се рече слободно, брилијантно укажува на резултатите, проблемите и тешкотиите на нашето стопанство во 1954 година, со нивен збор не се говори за проблемите на заостанатите подрачја и резултатите на планската година и преземените мерки на нивно решавање. Исто така, во вториот дел, на почетокот, кога се одредуваат насоките на стопанските движења во 1955 година не се споменува политиката на нашата општествена заедница на решавање на проблемите на заостанатите подрачја... Мислам дека е потполно правилно што прашањето за развитокот на заостанатите подрачја не е приоѓаме само на политичка категорија, туку како општествено-економска категорија од вонредна важност... заостанувањето на поедини подрачја, неразвиеноста на материјалните сили во нив, проследено е со заостанување на општествените, социјалистичките односи на тие подрачја, што од своја страна го попречува складно и успешно изградување на единствениот општествен систем во целина. Оттука, отстранувањето на стопанската и општествената неразвиеност на поедини реони на нашата земја... е услов за успешно и хармонично подигнување на материјалните сили на целата наша земја и за изградба на нејзините општествени социјалистички односи. 332

Така што, при една ваква состојба секој пораст на производство па макар и не толку изразито, означува крупен скок иако стопанскиот развиток на Македонија беше осетен. Ваквото динамизирање на индустрискиот развој на Македонија не значеше и не даваше гаранција за нејзиниот брз развиток, туку напротив, недоволно се обрна внимание на некои позначајни индустриски гранки, како на пример на изградбата на тешката индустрија која требаше да послужи како база за развојот на средната и лесната индустрија. Но, за да се постигне осетен напредок, како основен предуслов беше изградувањето на стручно-технички и други кадри со кои во означениот период беа недостатоци. Поради тоа, преку организирање на разновидни училишта и курсеви беа оспособени прилично кадри, со што осетно е ублажен овој проблем.

Динамиката на процесот на индустријализацијата и порастот на индустриското производство во повоенитот социјалистички развиток на НР Македонија не беше адекватен на интензивните вложувања од повеќе причини, меѓу кои пред се од затекнатата неповолна состојба на индустриските капацитети непосредно по војната. И покрај тоа, индексот на порастот на индустриското производство во 1956 година во однос на 1939 година е 461% а во однос на 1947 година изнесува 227%.³³³

Како резултат на ваквата политика на индустријализацијата на земјата, доаѓа до осетни промени во степенот на индустријализираноста, потоа во структурата на индустријата, во нејзината територијална разместеност и слично. Меѓу позначајните придобивки од спроведуваната активна политика на индустријализација на Македонија, претставува настанатите промени во територијалното разместување на индустриските капацитети, односно сукцесивно отклонување

на проблемот на нерамномерниот развoтoк на поедини региони особено по 1952 година. Ова прашање, покрај економското имаше и национално-политичко значење, пред сè поради повеќенационалниот карактер на земјата. Меѓутоа, и покрај тоа што темпото на индустријализација беше побрза во стопански позаостанатите републики во однос на по-развиените, сепак достигнатиот индустриски развој беше недоволен, бидејќи во овие неразвиени републики Македонија, Црна Гора, па и БиХ, непосредно по Втората светска војна почетното ниво на индустрискиот развој беше мошне ниско, што е констатирано и на Петтиот пленум на ЦК на СФРЈ. "Меѓутоа, и покрај големите резултати постигнати во периодот 1946/56 година во развoтoкoт на нашето стопанство (на НРМ - н.б.) сепак неговиот развoтoк по темпо заостануваше во однос на темпото на развoтoкoт на стопанството во целина. Не постојат сè уште до крај разработени показатели, кои би можеле квантитативно наполно да го искажат тоа заостанување, но направените анализи и проучувања го констатираат тоа за НР Македонија, како и за НР Црна Гора и Космет..."³³⁴

Какво внимание се посветувало на стопанскиот развој говори фактот што во периодот 1947-1956 година се вложени вкупно 229,4 милијарди динари бруто инвестиции од кои 177,7 милијарди во стопанството, а од нив посебно на индустријата отпаѓа 57,3% на сообраќајот 16,2% и 15,9 во областа на земјоделството, односно во развoтoкoт на индустријата се изградени 65 нови индустриски објекти, не сметајќи ја реконструкцијата и проширувањето на постоечките што во крајна линија придонесе да индустриското производство во 1956 година во однос на 1947 година двојно да се зголеми, т.е. е поголемо за 127%.³³⁵

Една од основните карактеристики на третираниот повoен период на индустријализација на ДФ (НР) Македонија е што се издвојуваат

три фази: првата траеше од 1947 до 1950 година и втората од 1951-1953 и третата од 1954 година наваму. Во првата фаза карактеристично е што беа изградени помали индустриски претпријатија со малубројни погони, недоволна техничка опременост и со мали можности за поголемо вработување. Поточно, во просек гледано постоеја 170 работни места во индустриско претпријатие и 161 милиони динари по вложени средства.³³⁶ Во втората индустриското претпријатие бележи слаб подем. Во третата фаза (од 1954 наваму во основа се градеа покрупни индустриски претпријатија. Така што, просечно по претпријатие се паѓаа 500 работни места, а по вложени инвестиции 2.023 милиони динари.³³⁷

Сите погоре наведени фактори имаат соодветно значење во развојот на процесот на индустријализацијата. Самиот забрзан развој на индустријата ја наметнуваше сама по себе потребата од промените на структурата на кадрите и во квалитативен и во квантитативен поглед, како суштествени компоненти во севкупниот индустриски и стопански развиток на НР Македонија. Фактичката постоечка квалификациона структура на вработените во индустријата, ни во кој случај не одговараше на темпото на индустрискиот развиток. Меѓутоа, еден од основните предуслови од кое е обусловено темпото на индустрискиот и воопшто стопанскиот растез на НР Македонија, претставуваше подобрувањето на квалификационата структура на работничката класа, а која во означениот период иако од година во година се подобруваше, сепак во основа не задоволуваше. Имено, недоволниот или построго кажано минималниот број на квалификувана и висококвалификувана работна сила, потоа малубројноста на техничката интелигенција и воопшто ниското просветно-техничко ниво на вработените, претставуваше објективно специфична околност која го забавуваше темпото на остварувањето на поставените програмски задачи за позабрзан

стопански развиток на земјата.

Од досега изнесениот пресек во куси црти, неминовно се наметнува констатацијата со каква сериозност беше пристапено во спроведување на Петгодишниот план, кој практично значеше потполно и темелно стопанско, културно-просветно и воопшто целокупно преобразување на Македонија. Без претензии на предимензионирање, може слободно да се подвлече дека Македонија со реализација на петгодишната програма (1947-1952 година односно 1956 година) беше во осетна мера ублажена неразвиеноста, со што се отворија широки перспективи за натамошниот социјалистички развиток во сите сфери на општествено-економскиот, просветно-културниот и воопшто целокупниот развиток на Македонија во рамките на југословенската социјалистичка самоуправна заедница на рамноправни народи и народности.

а) Напорите и резултатите од спроведуваната политика на рамномерна индустриска реонизација

На ова суштествено прашање ќе се обидеме во куси црти да дадеме пресек на индустриската развиеност односно разместеноста на индустриските капацитети во изминатиот временски период. Концепцијата на повоениот социјалистички стопански развиток на НР Македонија и ФНР Југославија во целина е заснована на интензивна индустријализација на земјата, со давање на приоритет во развојот на базичната индустрија и енергетиката, како основа за развитокот на другите стопански гранки. Меѓутоа, оживотворувањето на зацртаната концепција била обусловена од низа фактори кои се одразило во сразмерноста на индустријализација во одделни региони.

За разлика од предвоениот период кога локацијата на индустријата била насочувана во одделни региони и подрачја, а во индустриските претпријатија во основа се одвиваше спрема изворите на

сировини и постоечките сообраќајни можности, запазувајќи го во основа принципот на една усмереност во локацијата. Покрај тоа, појдовна основа во таа насока се состоела во испитаноста и степенот на употреба на рудните резерви, енергетските извори, состојбата на кадровската структура, карактерот на земјоделското производство, и слично, како суштествени компоненти врз база на кои се изградувале критериумите за дислокација на индустриските капацитети по региони. Покрај наведените околности, осетно влијание во регионалното разместување на индустриските објекти, имаа и стратегиските услови.

Суштествено е да се истакне дека изградбата на индустриските објекти била ориентирана на употреба на природните богатства, што однапред влијаело во одредување на потесната локација. Меѓутоа, при разместувањето на индустријата е водено сметка да таа се развива во повеќе подрачја, што е карактеристично за вториот период (од 50-те години наваму) - (1952-1956г). Имено, индустриските капацитети биле изградени во повеќе македонски региони односно во сите тогашни околии што го поткрепуваат следните податоци:

Табела бр.51

Преглед на изградени индустриски претпријатија 1952-1966 год. 333

	Инд. прет.		Погони		Раб. места нови		Нац. дох. до		Основни сред.	
	Број	структ.	број	структ.	број	структ.	милиони дин.		во милиони дин.	
							износ	%	износ	%
Вкупно:	64	100	98	100	19.938	100	26.094	100	60.764	100
од зоа:										
Битолска	10	15,6	15	15,3	3.200	16,1	3.140	15,7	4.876	8,0
Скопска	17	26,7	32	32,7	5.150	25,6	4.694	18,3	11.223	18,5
Т. Велешка	11	17,2	15	15,3	3.053	15,3	3.586	12,9	5.355	8,8
Штипска	10	15,6	16	15,3	3.075	15,4	5.071	18,2	7.140	11,8
Тетовска	6	9,4	10	10,2	3.622	18,2	8.127	29,2	29.960	49,1
Кумановска	3	4,6	4	4,1	1.181	5,9	997	3,6	1.386	2,3
Охридска	7	10,9	7	7,1	657	3,3	564	2,1	924	1,5

Во однос на индустрискиот развиток најмногу заостануваат зад другите околии во НР Македонија Охридска и Нумановска околија, што може да се согледа и од работните места во индустријата спрема бројот на жителите:³³⁹

на 1000 жители	<u>НРМ</u>	<u>Скопје</u>	<u>Битола</u>	<u>Т. Велес</u>	<u>Штип</u>	<u>Тетово</u>	<u>Нуман.</u>	<u>Охрид</u>
работни места	1,4	2,2	1,3	2,0	1,1	2,1	0,7	0,3

Овие податоци упатуваат на неопходноста за уште поголемо свртување на регионалниот индустриски развиток и тоа посебно на недоволно развиените околии како што бва Охридска, Нумановска и други, со што би се избегнала или ублажила миграцијата на населението од село-град и од една во друга околија и би се овозможило економско јакнење на повеќе неразвиени региони. Од ова произлегува дека неретко во периодот 1947-1956, а особено до 1950 година, доаѓаше до извесно нарушување на овие појдовни принципи, пред се поради непостоење на енергетски извори, сообраќајни можности и други субјективни и објективни околности. Така што, како резултат на овие моменти, посебно во првиот период не се успеа да се постигне некое поосетно рамномерно разместување на индустријата во сите региони во НР Македонија. Гледано според новоизградените капацитети во периодов што е предмет на проучување, најмногу е изградено во Скопскиот, Тетовскиот и Титоввелешкиот регион, што го поткрепуваат и следниве податоци:

Табела бр.52

Разместеност на новоизграден индустриски капацитет во НРМ по околии
на 1000 жители³⁴⁰

	НРМ	Скопка	Витолска	Т.Велешка	Штипска	Тетовка	Куманов.	Охрид.
Работни места	14	22	13	20	11	21	7	3
нар.дох. (мил.дин)	18,3	19,2	12,8	24,0	18,6	46,7	* 6,5	2,9
основ.сред. (мил.дин)	42,7	48,2	20,1	35,6	26,2	172,2	9,0	4,7
капац.произв.	100	40,9	12,4	10,7	17,0	10,7	5,1	3,2
население	100	16,4	17,0	10,5	19,2	12,2	10,8	13,9

Меѓу стопански позаостанатите околиии според ниското учество на индустријата, а повисоко во земјоделието посебно се издвојува Охридската околија, за што еден од факторите беше непостоенето на добра сообраќајна поврзаност, недозволна испитаност на пригодните ресурси и друго, што го поткрепува следниот преглед:

Табела бр. 53

Учество на околиите во стопанството на НРМ 1947-1952 г.³⁴¹

	учест. во вкуп. доход		вкупно индуст. и земјоделие	учест. во вкуп. основ. средства	
	инд.	земјод.		инд.	земјод.
Вкупно:	38,4	37,9	76,3	63,7	8,0
Битолска	54,7	35,3	90,0	61,7	10,7
Кумановска	40,8	42,9	83,7	73,3	13,5
Охридска	19,8	47,8	67,6	37,8	6,3
Скопска	38,9	17,1	56,1	61,1	5,1
Тетовска	20,9	41,6	62,5	48,0	3,3
Т. Велешка	41,9	42,1	84,1	60,9	21,0
Штипска	36,3	51,9	88,2	82,5	8,9

Во повоениот социјалистички период, индустриските објекти се лоцирани според изворите на сировините за преработка водејќи притоа сметка за рамномерно разместување. Покрај овој момент, индустријата морала да се ориентира и според постоечките сообраќајни можности, како и енергетските извори и слични значајни околности. Во склад со изнесеното, во периодот од 1947 до 1956 година воглавно новоизградените индустриски капацитети биле концентрирани во Скопска, Тетовска и Титоввелешка околија, а пониско учество на Охридската и Кумановска околија. И покрај овие околности, во индустрискиот развој на НР Македонија во повоениот социјалистички период е

карактеристично не само по настанатите квалитативни и квантитативни промени, туку и по благата тенденција на пошироко разместување на индустриските капацитети во повеќе региони. Овој процес на дисперзија на индустриските капацитети од поголемите во помалите градски населби во внатрешноста на Македонија донекаде доаѓа до израз по 50-тите години на нашиов век. Како резултат на ваквата извесна планомерна економска политика, постепено е постигнат во основа општиот развој на повеќе региони во НР Македонија. Посебно, ваквата индустриска регионализација е нагласена на територијата на Скопска, Велешка, Тетовска и Штипска околина, а особено застапуваа Кумановска и Охридска околина. Како појдовна основа во разместувањето на индустријата, која до 1945 година главно била концентрирана во Скопје, се земаше постоењето на локалната сировинска база и нејзиното искористување, иако се уште беше присутна недоволната отвореност на некои региони. Така што, по 1953 година доаѓа до понагло преориентација односно поместување на индустриските капацитети во повеќе подрачја, меѓу кои: Тетовското, Штипското, Пелагониското, Велешкото и други.

За ваквиот извесен стопански просперитет на македонското подрачје во периодот 1953-1956 година, придонесоа заклучоците од седницата на ЦК на КПЈ одржана на 25 август 1952 година во Бриони "... заклучок - нужно е да се развива индустрискиот сектор во Македонија и во идните години мора да биде приоритет. Бидејќи е согласено за износот, заклучено е да се додели за Македонија 5,5 милијарди динари..."³⁴² Инаку, на седницата на ЦК на КПЈ во Бриони вистакнато дека во стопански поглед "I Петгодишен план (1947-1951 година - н.б.) не дал развојна можност на Македонија и да македонија релативно застапува како и во Југославија макар што во општата состојба не

може да се спореди нискиот национален доход. Имаат се на се само 10.000 работници. Не се работи за ова или за она претпријатие, туку за проблемот на стопанскиот развој во целина..."³⁴³

Во повоенниот период на социјалистичката изградба на НР Македонија, посебно по 50-тите години на нашиот век е присутна се понагласена ориентација кон поширока застапеност на индустриските претпријатија во сите региони на македонското подрачје. Ваквата стопанска политика позитивно се одрази и на порастот на вработеноста по одделни околии, иако и тука беше присутна извесна нерамномерност во нивниот развој. Поточно, речено во некои околии како Скопска, Т. Велешка, Тетовска и Штипска, дојде до поголема концентрација на индустриските капацитети, а некои, како Охридска, Кумановска и други, осетно заостануваа зад првите. Тоа впрочем најдобро го потврдува подолу изнесената табела на вработени по индустриска дејност кон крајот на 1956 година.

Табела бр.54

Зработеност по индустриски гранки во 1956 г. ³⁴⁴

	Зработени во						
	Јавни елек. централи	Рудар и металург.	Машиноград. и метл.прераб.	Текстил кожа и гума	други	Од тоа:тутун. индустрија	
Вкупно	47.776	636	5.771	3.011	9.728	22.630	9.775
Битола	7.265	117	69	698	920	5.461	4.042
Куманово	2.369	-	739	-	197	1.453	864
Охрид	1.597	15	268	96	174	1.044	479
Скопје	13.851	335	1.646	1.902	2.434	7.534	1.237
Штип	7.192	119	2.110	99	2.213	2.651	1.738
Тетово	3.949	50	813	-	2.429	657	175
Т.Релес	5.533	-	126	219	1.361	3.830	1.220

Инаку, карактеристично е да се одбележи дека самиот процес на индустриска реонизација на подрачјето на една околија создаваше повеќе индустриски бази. Така, конкретно, за илустрација би навеле дека во Штипска околија беа создадени повеќе индустриски региони - штипски, кочански, пробиштипски, малешевски итн. Меѓутоа, имаше околии каде отсуствуваше поширока застапеност на индустриски претпријатија во потесните реони на околијата, односно воглавно беше концентрирана во самите околиски центри. Карактеристичен е случајот со Кумановска околија, во која од вкупно 17 индустриски претпријатија, 13 се наоѓаа во Куманово, а само 4 во Кр. Паланка и Кратово. Слична е состојбата и во Штипска околија, во која што така отсуствуваше поширока застапеност на индустријата во Кочани, Св. Николе и Малешевскиот регион. Меѓутоа, оваа оценка повеќе е карактеристична за периодот до 1953 година, кога започна да се развива процесот на широко разместување на индустриски капацитети и во понеразвиените краеве во рамките на околииите во НРМ и што е најсуштествено се градеа знатно поголеми индустриски капацитети од претходниот период. Тоа отварааше реални можности и перспективи за поголеми вработувања. Така што, во индустрискиот развој во периодот по 1953 година, карактеристично е што при изградбата на индустриските капацитети се поаѓало кон поголемо искористување на минералните богатства, земјоделските производи и шумскиот фонд и слично, што упатува на констатацијата дека во системот на изградбата, се настојуваше за поголемо приближување на капацитетите до суровинската база, што придонесе до осетен пораст на индустриските претпријатија, чиј број од 140 во 1953 година до 1957/58 година се волемува на 193.³⁴⁵

Од досега изнесените околности, а посебно недоволните, под

кои се одвиваше процесот на индустријализацијата и воопшто стопанскиот развој на Македонија, не би требало да се биде критичен до тој степен, а да не се земат во предвид објективните и субјективните услови под кои се одвиваше процесот на индустријализацијата на НР Македонија во повоениот социјалистички период. Тие, во основа произлегуваат пред сè од непостоењето на основните предуслови - недостататочност на материјали и финансиски средства, економско-политичките изолација на земјата од Исток и Запад, неповолната кадрoвска структура на вработените.

Гледано во целина, во повоениот период на стопанската и воопшто социјалистичката изградба на Македонија, е создадена во извесна смисла солидна основа, што претставува битен предуслов за натамошниот позабрзан развој на земјата. Како плод на ваквата индустријализација, посебно во условите на децентрализација во изградбата на индустриските претпријатија што се поклопува со почетниот процес од воведувањето на системот на трудбеничкото односно работничкото самоуправавање по 1950 година, значеше нов квалитет во стопанскиот и целокупниот општествено-економски и политички развој на земјата и што е мошне суштествено во осетниот пораст и развој на работничката класа. Со тоа на подрачјето на НР Македонија беа создадени повеќе индустриски оази кои дотогаш не постоеле. Меѓутоа, ако се направи паралела меѓу Источна и Западна Македонија или северните и јужните нејзини краеве, за што досега е изнесено има факти, ќе се согледа фактот дека постојат разлики во нерамномерниот развој, односно севервисточните и јужните заостануваат зад другите. Така што, имајќи го во предвид овој нерамномерен развој, во вториот период од 1953 година наваму, извесно поосетно внимание е обрнато во развојот на недоволно развиените региони во Македонија. Меѓутоа, треба да се подвлече дека со започнување на процесот на децентрализација

на власта со воведување на работничкото самоуправање (по 1950 година) започнува, макар и бавно да се одвива децентрализацијата односно дисперзација на локацијата на индустриските објекти. Во оваа втора фаза по 50-те години, голем дел од времетраењето на изградбата на индустриските објекти беше пролонгирано, поради неисполнување на планот зацртан со Првиот петгодишен план, од веќе наведените познати причини. Меѓутоа, повоениот социјалистички индустриски развој на Македонија (1947-1956 година) во основа може да се оцени како позитивен и успешен, со оглед на постоечките специфични околности под кои се одвиваше, а за што досега достатно стана збор.

5. Одразот на Резолуцијата на Информбирото врз реализација за Петгодишниот план за стопанскиот развој на Македонија

Во настанатите радикални промени на политички и економски план во процесот на обновата, преку донесувањето и спроведувањето на конфискацијата, експропријацијата, аграрната реформа, национализацијата и други законски и политичко-економски и системски решенија и мерки, создадоа објективни зрели услови за систематско преминување кон една повисока фаза и изградбата во лицето на Првиот петгодишен план, донесен на 26 април 1947 година.³⁴⁶ Пред донесувањето и усвојувањето на Првиот петгодишен план, за поуспешно одвивање на процесот на изградбата на земјата, на седницата на ЦК на КПЈ од септември 1946 година е одлучено да се изврши централизација на сите банки во две главни - 1. Народна банка (за краткорочни кредити) 2. Инвестициона банка (за долгорочни кредити).³⁴⁷ Покрај тоа, на оваа седница е донесена одлука "да се извршат подготовките за национализација на крупните приватни стопански претпријатија, што треба да се спроведе на првото заседание на Народната скупштина... да се воведат главни управи како организациони форми на раководење

со стопанството..."³⁴⁸ Непосредно по оваа седница, во декември 1946 година, ЦК на КПЈ во врска со планското стопанство одржува специјална седница на која е изнесен проектот на буџетот за 1947 година за пристапувањето кон планско стопанисување.³⁴⁹ На оваа седницата ЦК КПЈ е изнесен распоредот на вкупната сума на приходите (60 милијарди и 937 милиони динари) на сојузните и републичките инвестиции и воедно е заклучено да се изврши дефинитивниот проект на Петгодишниот и едногодишниот план и да се во Скупштината прво прими планот, па тогаш буџетот. Нагласено е да при распределбата на инвестициите се води сметка за економски послабите републики.³⁵⁰

Инаку, Првиот петгодишен план меѓу основните задачи што ги поставуваше како приоритетни беа: 1. Отстранување на стопанската и техничката назадноост на земјата, односно унапредување на земјоделското стопанство, извршување на интензивна индустријализација и електрификација на Македонија или накусо речено ликвидирање на со векови наследената полуколонијална состојба на земјата, 3. Изградување и развивање на социјалистичкиот сектор во стопанството, преку рационално искористување на постоечките потенцијални можности во стопанството; 4. примена на нови стимулативни форми и методи во производството како: рационализаторство, новаторство и наградување според способностите и резултатите во работата и друго. Сите погоре наведени елементи што ги содржеше планот, претставуваа основен предуслов за подигнување на повисок степен на општата благосостојба во земјата. Меѓутоа, во текот на спроведувањето на Петгодишниот план се сметаше на полна соработка и помош од СССР и другите источноевропски социјалистички земји. Посебен проблем во неговото спроведување претставуваше недостатокот на стручни кадрови, финансиски средства, а особено наследената стопанско-техничка заостанатост. Поради тоа, на преден план пред

работните луѓе се постави прашањето за излегување од застојаноста, што како основна задача беше опфатена и во Петгодишниот план.

Гледано во југословенски рамки, планските задачи во 1947 година и првата половина на 1948 година, иако проследени со извесни потешкотии за кои стана збор, беа за тогашни специфични политичко-економски услови благовремена и со успех реализирани. Така што, вкупниот обем на индустриското производство е остварен во првата половина со 50,4% од предвиденото 33% а според Планот од вкупните инвестиции требаше за 1947 и 1948 година да се оствари 31,6%, а беше остварен 36,3%.³⁵¹ Ваквото натфрлување на Планот беше резултат на правилното користење на расположивите капацитети, нивното проширување и рационализација, а посебно на целокупното ангажирање на постоечките стопански можности и работните луѓе. Меѓутоа, и покрај ваквите позитивни резултати, во текот на спроведувањето на Петгодишниот план се најде на сериозни потешкотии што резултираа на овие моменти а пред се на економско-политичката блокада на Југославија од СССР и другите источни земји кои доведоа до преориентација на југословенската надворешна трговија кон нови пазари, по донесената Резолуција на Информбирото.

Уште пред донесувањето на споменатата Резолуција, во март 1948 година на седницата на ЦК на КПЈ е посветено посебно внимание на економско-политичките односи со СССР и остварувањето на Петгодишниот план во Југославија. Според становиштето на Ј.Б. Тито "Договорот е раскинат (меѓу Југославија и СССР - н.б.) заради економскиот притисок. Независноста е поважна..."³⁵² Овој проблем беше од дотолку сериозна природа ако се има предвид фактот што обемот на размената со овие источни социјалистички земји изнесуваше половина од целокупната југословенска размена со странство. Поради овие

околности ЦК на КПЈ уште во почетокот на 1949 година во врска со овој проблем му посвети посебно внимание на својот 6-ти пленум при што е констатирано "... да неповинувањето на ФНРЈ на советувањето во Москва, на кое е формиран совет за заемни економски односи со СССР и некои земји на народната демократија - претставуваа акт кој може да се доведе во склад со принципите на кои би морале да почиваат односите меѓу социјалистичките земји. Тој акт на дискриминација дотолку зачудува што постојат политички, економски и културни договори меѓу ФНРЈ од една страна и другите народи на демократијата и СССР од друга страна, што е од одговорните раководители на ФНРЈ веќе повеќепати покренувано прашањето за што потесна соработка меѓу социјалистичките земји и што би учествувањето на Југославија на тоа советување би можело само да придонесе за отклонување на сегашните ненормални односи."³⁵³

Покрај другото Пленумот на ЦК КПЈ смета дека на темелот на принципите на равноправноста меѓу државите учеснички и нивната согласност го објавиле советувањето во Москва и за таква економска соработка потребно е да се почитуваат постоечките инвестициони и други економски договори меѓу ФНРЈ од една страна и земјите на народната демократија и СССР од друга страна и да се престане со напаѓа против нашата земја и изградбата на социјализмот во Југославија. Пленумот на ЦК КПЈ смета дека треба и натаму да се развиваат економските односи кои Југославија ги одржува со странските земји на принципот на равноправноста и заемното почитување на суверенитетот".³⁵⁴

Покрај тоа треба да се подвлече дека извршувањето на Планот во многу зависеше од неговото поставување на реални основи. Според Борис Идрич "... основните централни задачи на нашата стопанска политика оперативна пракса со состои во систематско, упорно освојување и

проширување на домашните сировински бази, во борба нашата индустрија и земјоделство да по пат на домашни средства освојат нови производи. Ова не е само моментално тактичко прашање во врска со последиците од Информбировската кампања. Ова е изрично стратешко прашање стопанскиот, подем и социјалистичката изградба на нашата земја (Југославија - н.б.)".³⁵⁵

Така што, по 1948 година било неопходно да се направи корекција на републичниот македонски и сојузниот југословенски петгодишен план во правец на смалување на предвидените инвестициони вложувања, пред се поради настанатата ситуација со донесувањето на Резолуцијата на Информбирото. За тоа голем дел од средствата морале да се преориентираат во јакнење на одбранбената способност на земјата "Прашањето на нашата капитална изградба за идната година (1950 - н.б.) оние индустриски објекти кои ни обезбедуваа со планот предвидени капацитети мораме идната година да ги завршиме... Ако би идната година потфрлиле со капиталните објекти, ние стварно би го загрозиле Петгодишниот план и неговото благовремено извршување... ние мораме исто така, да ги подвргнеме на ревизија и вашите републички објекти... кога ќе ^{ја} завршиме таа работа со ревизија, ние мораме оваа година да спречиме секаква друга изградба, секој широк фронт... По ова прашање за стопанскиот развој на земјата - н.б.) би заклучиле да точно досегашниот стопански развој заостанатите краеве и натаму се заостанати стопански реони во Југославија. Меѓутоа, тоа беше последица на нашата политика и мерките да што побрзо земјата се извлече од заостанатоста, да се што побрзо развие одбранбената моќ на нашата земја и дае време да можеме да одиме натаму во правец на развивање на заостанатите реони, тоа би можел да биде заклучок на денешниот пленум..."³⁵⁶

Макар што индустријата во НР Македонија во повоениот соци-

јалистички развиток постигна мошне значаен квантитативен пораст и квалитативни промени, сепак гледано спрема планираното, остварените резултати не се совпаѓаат со зацртаното, со Првиот петгодишен план 1947-1951 година. Причините за тоа се општо познати и некои од нив ги изнесовме. Меѓутоа, неговото исполнување далеку потфрли од предвиденото, односно според Планот се предвидуваше индексот на индустриското производство на НР Македонија да изнесува во 1951 година 2.438 во однос на 1939 година, и индексот на производството по жител - 1970.³⁵⁷

Со оглед на фактот дека во Планот се предвидуваше да Македонија, Црна Гора и некои други стопански неразвиени подрачја забележат најголем индексна пораст со што би се приближиле кон степенот на стопанскиот развој со другите поразвиени републики, настанатите меѓународни околности по донесувањето на Резолуцијата на Информбирото - 1948 година, сушните години и слични отежнувачки околности го оневозможија неговото целосно реализирање. "Ако го погледаме Петгодишњето 1947-1952, ќе видиме воглавно ваква слика: ако земеме да вкупните инвестиции по глава на жител во ФНРЈ е просечно 91.000 (таков е просекот од целото петогодиште), ќе видиме да на Србија отпаѓа 79, на Хрватска 89, на Словенија 124, на БиХ 101, на Ц. Гора 80, на Македонија 80... а ако ги земеме инвестициите за подигнување на индустријата во ФНРЈ, просек е 37, а од тоа Србија 27, Хрватска 32, Словенија 75, БиХ 52, Македонија 26 и Ц. Гора 32 и на тоа ја приклучиме и воената индустрија ќе видиме да е просекот 42, а во Србија 32, Хрватска 40, Словенија 74, БиХ 60, Македонија 26 и Ц. Гора 33... Доколку со таквата политика се

продолжи, тогаш извесни заостанати реони би останале така... да основните причини кои ни диктираа ваков правец на стопанската изградба бев од воено-економска природа... да е нашата стопанска изградба во овој период морала да води сметка бидејќи Југославија беше загрозувана од информбировскиот блок и да таа во прв ред мораше да ја изградува воената индустрија, од една страна, а од друга да ја заштити граѓанската индустрија не се изградува во граничниот појас, туку во внатрешноста на земјата. Баш благодарение на таа политика се покажа да најмногу се развија индустриските центри во БиХ, еден дел во Хрватска, а делумно во Србија и Словенија. Меѓутоа, последица на таквата политика е да извесни републики (во кои спаѓаше и НРМ - н.б.) во просек по глава на жител биле ускратени (намалени)...³⁵⁸

Секако, на овие новонастанати непредвидени меѓународни околности, треба да се додаде и извесната претенциозност на Планот, бидејќи наикратно да го земеме како илустративен пример што просто невозможно беше да се постигне планираниот годишен пораст на индустриското производство од 467% за една тогашна Македонија која започна со мошне ниска појдовна основа во својот стопански развој.³⁵⁹ Поради настанатата ситуација, голем дел од вложените инвестиции за стопански објекти и општествениот стандард, мораше да се префрли на воено-одбранбени објекти. Така што, ако на сето ова се додадат и последиците на стопанството од двете сушни години, тогаш пореално ќе се согледаат околностите под кои се одвиваше процесот на изградбата на земјата.³⁶⁰ Макар што, зацртајќи го со овој План не беше до крај реализирано од веќе изнесените субјективно-објективни околности како и претенциозноста на Планот, некои предвидувања од планирањето бев во прилична мера пролонгирани и како резултат на овој момент, исполнувањето во некои гранки и сектори остана назад од планирањето. Наикратно, гледано во целина исполнувањето на Петгодишниот план во македонската индустрија (1947-1951) изгледаше вака:

Табела бр.55

Преглед на оствареноста на првиот петгодишен план ³⁶¹

Производ	един.мера	план 1951	произв.1951	Индекс на исполн.1951	произв.1956	Индекс на исполн. 1956
електроенер- гетика	мил.квч.	215	60	27,7	140	64,9
лигнит	илјади т.	50	35	70,4	13	25,6
олов.цинк.рда	тони	?	188.677	-	217.442	-
хромна руда	" -	?	75.926	-	106.127	-
манг.руда	"	?	8.562	-	6.741	-
азбест.руд	"	-	-	-	73.141	-
гипс	"	40.000	-	-	-	-
метал.лив.	"	3.000	1.241	41,4	545	18,2
метал.прераб.	"	4.000	3.222	80,5	3.621	90,2
сапун	"	4.500	2.093	46,5	1.706	37,9
разни бои	"	1.000	71,7	71,7	593	59,3
лакови	"	1.000	296	29,6	366	36,6
туткал	"	50	83	170	80	160
бетон.фабр.	"	12.000	11.213	93,3	22.606	188,3
тестенини	"	2.700	1.242	46	1.528	56,6
памуч.ткан.	илјади м ²	2.4000	2.574	108,3	4.806	200
свил.тканини	"	285	207	72,6	446	173,3
фермент.тутун	тони	23.250	7.790	33,5	20.552	-

Овие податоци во табелата покажуваат осветни отстапувања од планираното и оствареното, а додека на некои планирани производи од лесната индустрија производството е знатно натфрлено. Посебно планот беше реализиран во областа на тешката индустрија. За поуспешно исполнување на неизвршените плански задачи, Стопанскиот совет на Југославија во првата половина на 1951 година зазема став да соодветни мерки можат да преземат Владата на ФНРЈ и владите на народните републики, како и околиските и градските народни одбори, само за своите претпријатија.³⁶² Меѓутоа, надлежните органи сметаат и можат да преземат мерки само тогаш кога тенот на стопанството не би можел да го осигури извршувањето на планот. Поради тоа, наведените органи се должни да ги аргументираат сите мерки што ги преземаат. Овие мерки се така наречени плански обврски и за разлика од економските мерки, овие мерки кои можат да се преземаат би биле следните: 1. Свизување на непосредните производители односно нивните претставници од страна на државните органи и давање на иницијативи за нивниот одговор. Ова не е управна мерка, туку иницијативно-координативна улога на државните органи. 2. Мерка од прв степен е лесно управна мерка преку одредување на обврски за извесни стопански гранки или за целото стопанство или за некои претпријатија со предоговори за роковите на извршување. 3. Нешто потешка мерка е принудно договарање и одредување на договорањето. 4. Најтешка мерка е одредување на поедини плански обврски, поконкретни отколку што се дадени во вид на натурални показатели до поедини артикли и за врска со тоа се одредуваат цените како е што предвидено со Законот за финансискиот систем.³⁶³ Со сите овие мерки, целта беше да се оневозможи самоволијата, од една страна, и од друга, административното решавање да се сведе на најнужното, а за неизвршување беа предвидени мошне строги казни. И покрај преземените мерки, најнекои

производи предвидени со Петгодишниот план производството фактички не започна ниту во 1956 година, но за сметка на тоа се појавија нови артикли кои со планот воопшто не беа предвидени. Меѓутоа, гледано во целина и имајќи ги во предвид околностите под кои се одвиваше реализирањето на Петгодишниот план, како и извесната негова претенциозност во предвидувањата и сите настанати потешкотии, тој практично и во основа беше остварен во 1956 година.

Бидејќи планот не беше навреме исполнет, Стопанскиот совет на Југославија презема чекори за негова целосна реализација во наредените неколку години, што се согледуваат низ донесените заклучоци.³⁶⁴ Според тие заклучоци, Стопанскиот совет треба одма да премине на комисииски начин на работа односно да по проблеми се формираат комисии, составени од членови на Стопанскиот совет и тие треба да одговараат пред Стопанскиот совет за своите анализи, предлози и ставови. Така што, за решавање на низа прашања е одлучено одма да се формираат следните комисии: 1. Комисија за изработка на Предлог-перспективен тригодишен план. Да се изготват тези и се достават до републиките; 2. Комисија со задача да ги среди прашањата со многубројните уредби кои регулираат стопански проблеми и изготват предлози на неколку закони кои би го опфатиле целиот тој комплекс; 3. Комисија за извршување на организациониот ситем во стопанството. Тука се опфатени низа нерешени прашања, како на пример прашањето за безготовинскиот промет, трговија, занаетчиство, сообраќај и друго; 4. Комисија за довршување на методологијата на планирањето. Оваа комисија имаше за задача да соработува со сите комисии и со луѓе од економско-планскиот сектор; 5. Комисија за средување на тековни прашања на заедругарството и 6. Комисија за тековни проблеми.³⁶⁵

Покрај овие одлуки, ЦК на КПЈ откако констатира на една

своја седница од втората половина на 1951 година дека во основа "... околиците се слаби и да треба да се зајакнат кадровите во околицјата. Политичките врски измеѓу ЦК на републиките и околиците се слаби. Да се зајакне околицјата политички..." и поради тоа Политбирото донесува посебен заклучок, според кој "... сите сили да се насочет на завршувањето на клучните објекти..."³⁶⁶

Во духот на усвојувањето и практичното оживотворување на овие системски мерки и решенија, а за поуспешно извршување на неизвршените плански задачи посебно од областа на клучните објекти од капиталната изградба, во март 1952 година е одржана заедничка седница на Сојузното веќе и Веќето на народите.³⁶⁷ Централно прашање на разгледување бил Предлог општествениот план на Југославија за 1952 година и Предлог законот за основање на општествени фондови. Нивната основна цел беше да се забрза процесот на стопанскиот развој на неразвиените републики и нивно приближување-изедначување со поразвиените републики со завршување на клучната капитална изградба. Така што, според становиштето на претседателот на Стопанскиот совет на Југославија - Борис Нидрич, изнесено на оваа заедничка седница "... конечниот предлог на општествениот план на ФНРЈ за 1952 година кој го изнесува Владата на ФНРЈ во Народната скупштина се ^озанива на иста економска политика... Дозволете ми сега да изнесам бројки кои апроксимативно покажуваат колку најмалку ќе се зголеми во НР Србија, НР Босна и Херцеговина, НР Македонија и НР Црна Гора акумулацијата по глава на жител со завршување на објектите од клучната капитална изградба... во НР Србија ќе се зголеми за 5.100, во НР БиХ ќе се зголеми за 12.300, во НР Македонија за 7.900 и НР Ц.Гора за 3.500 динари. Од ова следува да по завршување на клучната капитална изградба просечната акумулација во НР Босна и Херцеговина ќе ја претигне сегашната просечна акумулација во НР Хрватска, а да НР

Србија - НР Македонија ќе се приближат на сегашната просечна акумулација на НР Хрватска т.е. НР Србија со околу 27.600, а НР Македонија со околу 26.000. , Потполно е јасно да ќе можеме да ја завршиме клучната капитална изградба да се оди со брзо темпо кон стварно изедначување на стопанските капацитети на поедини народни републики..."³⁶⁸

Во склопот на сите погоренаведени мерки и чекори од страна на партиските и органите на народната власт, ако се фрли еден бегол поглед како се одвиваше стопанската изградба во периодот 1947-1952 година, ќе се согледа дека во поглед на вкупните инвестиции по глава на жител во ФНРЈ просечно е 1.000 динари (таков е просекот во целото петогодиште), ќе видиме дека на Србија отпаѓа 79.000, на Хрватска 89.000, на Словенија 124.000, на БиХ 101.000, на Македонија околу 80.000 и на Црна Гора 80.000 динари, а ако земеме да инвестициите на подигнувањето на индустријата на ФНРЈ просек 37, во Србија е 27, Хрватска 32, Словенија 75, БиХ 52, Македонија 26, и Црна Гора 32, најодзад ако на сето тоа ја приклучиме и воената индустрија, ќе видиме дека просек е 42, од што во Србија 32, во Хрватска 40, Словенија 74, БиХ 60, во Македонија 26 и во Црна Гора 33.³⁶⁹

Според погореизнесените податоци оправдано Политбирото на ЦК КПЈ (СКЈ) заклучува дека "... доколку со таква политика (економска -н.б.) се продолжи, тогаш би извесни заостанати реони останале такви... по ова прашање (за стопанскиот развој -н.б.) би заклучил да точно е дека во досегашниот стопански развој заостанатите краеве и натаму се заостанати стопански реони во Југославија. Меѓутоа, тоа беше последица на нашата политика и мерките за што побрзо земјата се извлече од заостанатоста, да се што побрзо развие одбранбената

мой на нашата земја и да е време да можеме да одиме натаму во правец на развивање на заостанатите реони, тоа би можело да биде заклучок на денешниот Пленум... во 1953 година на индустријата од вкупните средства се потрошило 40%, на земјоделството 4%, на шумарството, 1,8%, на градежништвото 1,5%, на сообраќајот 15%, на просветата, здравството и социјалната дејност 11% и др.³⁷⁰

Покрај погореизнесените усвоени заклучоци, системски мерки и слични одлуки од сојузен карактер, во македонски рамки беа преземени слични чекори со цел да се пребродат создадените потешкотии за кои стана збор, македонските државно-партиски органи изградија еден курс кој се состоеше во основа во следното: "Прво, да се развијат производните сили на целата заедница пред сè преку создавањето и јакнењето на базичната индустрија, со што ќе се создадат реални услови на нашиот понатамошен стопански развој во целина и во одделните стопански гранки, кој ќе овозможи да се пробие обрачот на наследената заостанатост и второ, што побргу да се развијат одбранбените способности на нашата земја и развојот на одделните стопански гранки да биде пресметан на јакнењето на нашата воена индустрија, со што битно ќе се придонесе за јакнењето на независноста на нашата земја и цврстото морално-политичко единство на нашите народи во одбраната на придобивките од Народната револуција..."³⁷¹

Сите погореизнесените потешкотии можеа и беа премостувани со пожртвуваност и ангажирање на целокупните расположиви потенцијали, а посебно на работната сила, како еден од важните фактори во општествено-економскиот и политичкиот развој на земјата. Меѓутоа, ако има во предвид дека почетното ниво на индустријализираноста на НР Македонија во однос на другите републики непосредно по ослободувањето, а нв беше доста ниско, и состојбата во 1956 година, ќе се дојде

до непобитна констатација дека се остварени крупни резултати. Тие се плод пред сè на спроведената политика на базиот индустриски и воопшто стопански развoтoк на Македонија и другите неразвиени републики. Во овој десетгодишен повоен социјалистички индустриски развoтoк имаше и **ооцилации** односно паѓања и скокови, а за што досега стана збор. Така конкретно, индексот на движењето на индустриското производство покажува дека, со исклучок на Црна Гора, во НР Македонија беше остварен највисок пораст во Југославија, што го покажуваат следниве податоци:

Табела бр. 56

Индекс на индустриско производство 1939-100³⁷²

република	<u>1946</u>	<u>1950</u>	<u>1953</u>	<u>1958</u>
ФНРЈ	79	172	183	345
Србија	81	172	173	346
Македонија	104	286	282	686
Хрватска	75	162	173	306
Словенија	87	174	196	319
БиХ	69	175	183	434
Црна Гора	106	278	404	579

Меѓутоа, во учеството на републиките во вкупното индустриско производство и вкупното население во Југославија во 1956 година покажува дека Македонија е на претпоследно место, пред Црна Гора, што ја потврдуваат следниве податоци:

Табела бр. 57

Преглед на учеството на републиките во индустриското
производство на ФНРЈ³⁷³

<u>република</u>	<u>учество во инд. производство</u>	<u>учество во населението</u>	<u>меѓусебни однос</u>
ФНРЈ	100	100	1
Македонија	4,4	7,8	0,56
Србија	30,1	40,9	0,74
Хрватска	29,3	22,8	1,28
Словенија	21,3	8,7	2,83
БиХ	14,2	17,2	0,88
Црна Гора	0,7	2,5	0,28

Овие податоци даваат јасна слика дека во поглед на индустријализираноста Македонија за скоро два пати е понизок од просечниот степен на Југославија, а да е 4,3 пати помалку индустријализирана од Словенија.

Мошне прегледна слика за степенот на индустријализираноста на НРМ покажува подолу изнесената табела на републики според која Македонија се наоѓаше на претпоследно место.

Степен на индустријализираност на народните
републики во 1956 година³⁷⁴

<u>републики</u>	<u>вкупно произ на</u> <u>инд. во милијар-</u> <u>ди динари</u>	<u>вкупно насе-</u> <u>ление во</u> <u>иљјади</u>	<u>индекс на</u> <u>произ.по</u> <u>жител во дин.</u>	<u>индекс</u> <u>НРМ-100</u>
ФНРЈ	1.745	17.886	97.563	178,4
Македонија	77	1.408	54.688	100
Србија	526	7.318	71.877	131,4
Хрватска	512	4.082	125.429	229,3
Словенија	371	1.541	240.746	440,2
БиХ	247	3.085	80.065	146,4
Црна Гора	12	452	26.548	48,5

Овие податоци покажуваат дека нивото на индустријализираноста на НРМ е 1,8 пати пониско од југословенското ниво 2,3 пати пониско од НР Хрватска и дури 4,4 пати пониско од НР Словенија.

Гледано во целина на проблемот, може да се констатира во основа дека како резултат на изградувањето и доследното спроведување на ваквиот политичко-економски курс, се придонесе да се премостат основните потешкотии кои сестраниот стопански напредок со што беше отворен патот на извесно динамизирање на економскиот подем на земјата. Меѓутоа, сепак погрешно и илузорно би било ако се смета дека во периодот по ослободувањето до 50-те години на нашиот век беа ликвидирани сите бариери кои го кочеа стопанскиот развиток на Македонија. Битно е да се истакне дека се направени за тогашни услови првите успешни чекори кон ублажување на назадноста, со што беа создадени реални основи за индустријализацијата и воопшто нејзиниот целокупен развиток. Велиме првите основни чекори, бидејќи онаквата стопанска состојба - крајно назадна и неразвиена не беше можно да се

направат коренити промени во позитивна смисла односно да се преобродат за релативно кусо време сите последици од ваквата назадноост и да се пристапи во фазата на повисока стопанска развиеност. Во едни вакви услови на скоро тотална стопанска неразвиеност, оправдано беше што се придаде внимание на сите стопански и други општествени сектори, без да се посебно фаворизираат или минимизираат некои од нив.

Ваквата политика не претставуваше кочница во развитокот на социјалистичкиот самоуправен систем и односи, туку напротив на тој начин дојде до израз раководното место и улога на работничката класа и КПЈ (СНЈ) како нејзин раководител, а потоа идејно-политички насочувач во управувањето со стопанството.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

СТОПАНСКИОТ РАЗВИТОК НА МАКЕДОНИЈА И ОПШТЕСТВЕНО-ЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА НА РАБОТНИЧКАТА КЛАСА ВО УСЛОВИ НА ВОВЕДУВАЊЕ НА СИСТЕМОТ НА РАБОТНИЧКОТО САМОУПРАВУВАЊЕ

1. Краток осврт на статистичкиот централистички концепт на административното управување

Овде немаме намера позадлабочено да се навлегува во карактеристика на административниот период на управување, туку целта е да низ еден кус критички осврт се изнесат основните белези на овој краток статистички систем на раководење со стопанството.

Основна карактеристика на периодот на социјалистичката изградба непосредно по ослободувањето на земјата, беше државно-сопственичкиот монопол на општествената сопственост. Ваквата содржина на државната сопственост проткавна со некои наследени остатоци на капиталистичкото класно општество со свои одредени недостатоци, сепак беше нужна и оправдана во едни бурни постреволуционерни прилики во стремешите и напорите на народната власт за сузбивање на антинародните и капиталистичките елементи и зацврстување на социјализмот, како придобивка од НОВ и Револуцијата правно санкционира- в низ документите на АВНОЈ и АСНОМ. Борбата против старата, а за воспоставување и развивање на новата социјалистичка народна власт, се одвиваше преку повеќе облици и форми, почнувајќи од донесување и оживотворување на низа закони и други суштински мерки и решенија (Законот за национализација, Законот за аграрна реформа и колонизација, Закон за конфискација на имотите на соработниците на

окупаторот и сл.³⁷⁵ Имено, со Законот за национализација е ликвидиран голем дел од приватниот сектор во индустријата од сојузен ре-публички карактер, потоа во банкарството, сообраќајот, трговијата и 70% од локалната индустрија, а со вториот Закон за национализација била национализирана целокупната локална и ситна индустрија и стопанството воопшто премина во општествено-државна сопственост. Со вториот Закон за аграрна реформа од мај 1953 година, аграрниот максимум е сведен на десет хектари, односно 15 хектари во пасивните краеве, со што е зададен осетен удар на капиталистичките остатоци на село.

Сите овие мерки восебе носеа револуционерни обележја, бидејќи со нив се потсечени корените на капиталистичките остатоци, а ситно сопственичките производители на село беа економски ограничени и ослабнати и што е најсуштествено се контролирани од државата преку задолжителен откуп на производите по одредени цени и обем на производство.

Кога се вели во погоренаведеното дека централистичкиот ад-министративен систем на управување содржеше во себе и свои одредени недостатоци, пред се се однесува на фактот што управувањето беше поставено врз хиерархиски принцип одозгора, односно пониските ор-гани на власта (почнувајќи од месните па до републичките), инсти-туции и претпријатија беа поставени во зависна положба и управувани од повисоките и највисоките надлежни органи, без некоја особена можност за самоуправна иницијатива во работата.³⁷⁶ Поконкретно за илустрација да наведеме дека едно претпријатие како основна економ-ска клетка во економскиот систем на земјата, беше лишено од ком-петенцијата да изготвува и донесува свои производни планови, да одлучува за акумулацијата и посебно за вишокот на трудот кој го издаваат работниците - непосредни производители, да управуваат со

претпријатието и слични функции кои не беа во надлежност и контрола на самите претпријатија, туку на највисоките државни органи и институции.³⁷⁷

Организирањето и раководењето со стопанството до 1946 година го водea министерства, а од 1946 година овој административен систем се нарекуваше централистички, бидејќи се раководеше од еден центар во лицето на сојузните државни органи односно целиот тој систем беше поставен на строга хиерархија, при што решенијата главно ги донесуваа сојузните стопански органи, а преку републичните, обласните, околинските и месните органи се пренесуваа до самите стопански претпријатија. Така што, компетенциите на локалните, па дури и по-високите - до републичните, беа ограничени. Самите претпријатија според своето значење беа поделени на сојузни и управувани од сојузните органи, републични-управувани од републичните и локални - управувани од локалните органи на народната власт.

Гледано во целина, носители на стопанската политика во земјата беа Стопанскиот совет на ФНРЈ, Сојузната планска комисија, Сојузните министерства и ЦК на КПЈ, а додека републичните и другите пониски органи ги пренесуваа задачите на пониските органи до самото претпријатие. Тоа значи дека државата го насочуваше развитокот на стопанството со помош на сеопфатно и директивно планирање. Инаку, административно-централистичкиот начин на управување во Југославија е воведен по моделот на СССР, како прва социјалистичка земја во светот. И покрај тоа што централистичкиот административно-управен систем се базираше врз државно-сопственички основи, сепак централизмот носеше во себе револуционерни обележја и што е најсуштествено овозможил да се реализираат основните предуслови за натамошниот успешен тек на револуцијата во изградбата и развитокот на новите

социјалистички односи. Конкретно речено, преку донесувањето и оживотворувањето на погореспоменатите сојузни закони и други системски мерки и решенија, беа остварени крупни револуционерни цели со кои се создадоа објективни услови за отварање на процесот на општествување на средства за производство и развојот на социјалистичките односи. Покрај ваквите покарактеристични револуционерни обележја, централизмот што се базираше врз државно-сопственичкиот монопол, создаваше реални можности за појавата и развојот на бирократизмот, кој објективно делуваше во раздвојување на работничката класа од нејзината одлучувачка улога во производниот процес и резултатите од својот труд или како што изнесува Ј.Б. Тито, бирократизмот претставуваше еден од најголемите непријатели на социјализмот кој "... за да ги задржи сите гранки на општествениот живот во свои раце, централистичката власт се стреми кон огромно проширување на бирократскиот апарат во врвот. Се измислуваат разни функции и установи во кои административно-бирократско управување, кое како куга лежи на целокупниот општествен живот и станува се повеќе цел на самото себе..."³⁷⁸ Поради наведените и низа други околности, централистичкиот административно-стопански систем по неколку години од своето постоење (4-5) години во мошне значајниот политичко-економски консолидационен период во земјата започна постепено да се напушта со донесувањето на Упатството за основањето и работата на работничките совети, а особено со усвојувањето на Основниот закон за управувањето со државните стопански претпријатија и повисоките стопански здруженија од страна на работните колективи.³⁷⁹

Со започнување на процесот на децентрализација, според Ј.Б. Тито "... не е само на стопанството, туку и на политичкиот, културниот и друг живот, носи во себе не само длабоки демократски карактер, туку и нинулци од одумирањето не само на централизмот, туку и

на државата воопшто, како машина за присилување.³⁸⁰

Инаку, основна карактеристика на самоуправниот трудбенички систем се состои во следново: Прво, доаѓа постепено до се понагласена самостојност на претпријатијата кои решаваат меѓу другото за производните планови, производството, неговиот пласман, распределба на вкупниот доход, деловни врски со други претпријатија; второ, со претпријатијата управуваат непосредните производители - работниците, правата на директорот се веќе ограничени; трето, постои веќе нов начин на организирање простата и проширената репродукција од страна на самото претпријатие, за разлика од порано кога тоа право беше во надлежност на државните органи преку државниот план т.е. буџет; четврто, воспоставен е нов начин на учество на непосредните производители на распределбата на вишокот на трудот и што е најсуштествено функциите на државата од управувачки фактор сукцесивно преминуваат кон регулирање преку правните прописи и други инструменти.

2. Општествено-економските прилики во почетниот процес на воведувањето на работничкото самоуправање

На организирањето на системот на трудбеничкото самоуправање му претходеа мошне неповолни општествено-економски и политички околности. Во тој кус, но бурен временски интервал (од ослободувањето до 1950 година) во напорите за поуспешна економско-политичка стабилизација на земјата, новата народна власт, државно-партиското раководство и општествено-политичките организации и сите демократски слоеви, основната своја активност ја насочија кон разоткривање и сузбивање на капиталистичките елементи, а посебно реакционерните, кои се поткрепа на странската реакција ги

правее последните очајнички обиди да ја вратат старата одживевана власт. Ако на погоренаведените околности, кои во основа беа неповолни, се додаде и разрушеноста на стопанството и други објекти од страна на окупаторите во Македонија³⁸¹ недостигот на финансиски средства, на кадровски профили и слично, тогаш сосема јасно ќе се согледаат условите под кои се одвиваше процесот на стопанската обнова и изградба и успехите што беа постигнати во вакви услови, односно за релативно кусо време (1944-1947г) беше извршена обновата на земјата и пристапено кон планската социјалистичка изградба.³⁸²

Паралелно со напуштањето на административно-централистичкото управување со стопанството, се одвиваше и процесот на децентрализацијата на управата. Така што, голем дел од компетенциите од државата постепено се пренесуваат на републичките, а од овие во надлежност на локалните органи. Покрај тоа, е укината и категоризацијата на стопанските претпријатија на сојузни, републички и локални и компетенциите се пренесуваат на самите претпријатија без глед на нивната големина и значење. Во едни вакви новонастанати позитивни околности, Комуната се јавува како основна клетка на општествено-економското уредување на земјата односно локалните органи се повеќе постануваат мошне значајни носители на економската политика. Во нивна компетенција е веќе не само од областа на проширената репродукција, туку тие имаат и извесни права и во распределбата на вишокот на трудот создаден во претпријатијата во нивната комуна, во основање на нови претпријатија, спроведување на општествена контрола и сл.

И покрај ваквите осетни квалитативни промени преку постепеното напуштање на административниот систем на управување, не треба да се свати дека во потполност е изгубена улогата на државата,

која дотогаш беше носител на економската политика во земјата, туку напротив, државните органи и натаму играат значајна улога, а во некои клучни области од стопанството остануваат одлучувачки фактор.

За разлика од административниот централистички систем, воведен по советскиот метод на социјалистичко управување, системот на социјалистичкото управување е воведено во Југославија како резултат на барање на сопствени патишта во социјалистичката изградба адекватно на специфичните југословенски услови. Со донесувањето и спроведувањето на "Основниот закон за управување со државните стопански претпријатија и повиооките стопански здруженија од страна на работните колективи", се извршија коренити промени во целокупниот стопански механизам и општественото устројство на земјата. Основната карактеристика на овој Закон беше заснованоста врз марксистичко-ленинистичка поставка "Фабриците на работниците - земјата на селаните" односно предавање на средствата за производство на управување на непосредните производители. Меѓутоа, како овој закон од епохално значење за натамошната социјалистичка изградба, сепак не означуваше и моментална замена на административно-централистичкиот систем со нов, бидејќи за практичното негово спроведување беше потребен еден подолготраен процес за да би се замениле старите форми со нови. Така што, во некои стопанско-производствени подрачја и помали претпријатија (како на пример земјоделството, задругарството, занаетчиството, сообраќајот и др. стопански гранки) објективните предуслови за трудбеничното самоуправување побавно созреваат. Инаку, процесот на замена на административниот начин на управување со новиот самоуправен систем, се одвиваше во две насоки и тоа: прво, воспоставување на органите

на работничкото самоуправување на функциите на државните органи и постепено укинување на некои административни органи. Во духот на развојот на самоуправните интенции, во 1951 година беа укинати генералните и главните дирекции⁺ кои делуваа како административно-оперативни органи и директно се мешаа во работите на претпријатијата и решаваа многу важни прашања. Наместо нив, беа основани повиоки стопански здруженија, кои претставуваа нов орган на управување, оно со намалени и ограничени компетенции. Бидејќи со повиокиите стопански здруженија раководеше работнички совет, а неговиот претседател го поставуваше државата, со право може да се окарактеризира како преодна форма од стариот кон новиот стопански систем до 1952 година кога беа укинати. Наместо стопанските министерства од административниот систем, започнаа да се формираат совети, како посебна форма на колективни управни органи во раководење со стопанството, но со ограничени компетенции во почетниот самоуправен процес. Нешто подоцна и овие органи беа укинати и наместо нив се основани државни секретаријати, кои заедно го сочинуваа извршното веќе.

Паралелно со постепеното одумирање на административно-централистичкиот начин на раководење се одвиваше и процесот на децентрализација на управата. Така што, многу од компетенциите од државните централни органи се пренесуваа на републичките, а од овие на околските и општинските органи. Меѓутоа, тој процес не беше

⁺ Генералните и Главните дирекции како административно-оперативни органи формирани во 1946 година ги заменија дотогашните министерства.

можно да се одвива преку ној, туку постепено и бил условен од повеќе околности меѓу кои: степенот на развиеноста на производните сили и односи, развиеноста на свеста и општообразовното ниво на широките работни слоеви и слично. Покрај другото, економските потешкотии во развојот на самоуправниот процес, се јавуваа и извесни регресивни антисамоуправни тенденции и сфаќања кои се стремевеа "... да нашите настојувања кои тежат за децентрализација на државната управа и ликвидирање на административните зафати на државниот апарат во стопанството, прашањето на производството, прометот, проширената репродукција, распределбата на вишокот на трудот итн. да ги толкуваат како таква либерализација на нашето стопанство кое би довело до потполно неорганизирано, стихично дејствување на економските закони и развитокот на стопанството. Тоа е во не-ноја рака апсолутизирано на автоматизмот кое повлекува со себе потценување, па и ликвидирање на свен^сната, планска, насочувачка улога на нашите општествени сили, со што би се нанеле сериозни штети на правилниот развој на материјалните сили и новите општествени односи кои од ден на ден упорно ги изградуваме..."³⁸⁵ Она што што можеше да се нарече позитивна околност во процесот на де-етатизацијата, претставуваше активното непосредно учество на широките работни слоеви во управувањето. Така што, со самото постепено одумирање на функциите на државата, беа создадени не само основните предуслови на развивање на процесот на демократизацијата во непосредното управување на работничката класа со средствата за производство, туку и за развојот на новите социјалистички односи. Всушност, со прилагодување на принципот на самоуправање со стопанството се овозможи за поголема самостојност на своите планови без било каква интервенција од страна, така и во поглед

на распределбата на вишокот на трудот меѓу непосредните производители и слично, што не беше случај во административниот период на управување. Накусо речено, во периодот 1950-1956 година се завршува почетната преодна фаза на преминот од административниот кон самоуправниот систем. Во овој временски интервал може да се истакне дека се оформени односно изградени основите на трудбеничното самоуправување и во наредниот период, па наваму до денес тој се повеќе се доизградува и доразвива преку донесување и применување на низа измени и дополнувања.

Гледано во целина, на почетокот самоуправен процес (1950-1956 год.) може да се издиференцираат основни обележја меѓу кои: прво, што работничкото самоуправување постепено во основа го изгради својот систем; второ, децентрализацијата односно пренесувањето на голем дел од компетенциите, од централните државни органи на републиките, а овие на локалните, се повеќе доаѓаше до израз; трето, во претпријатијата се повеќе правните прописи или накусо речено, преку овие функции јасно се согледува слободната самоиницијативност на работните организации, со исклучок на извесни ограничувања на некои претпријатија кои го бараат посебните услови и општите интереси на заедницата.³⁸⁴ Тоа посебно се однесува на претпријатијата во железничкиот сообраќај, електростопанството и други гранки од посебно општествено значење. Кон разрешување на сите погоренаведени прашања не беше можно да се оди само по пат на декрети од највисоките републички и сојузни државно-партиски органи, туку во самата база во комуналните заедници - општините. Поради тоа, партиските организации во Македонија со право им придаваа посебно внимание на комуната, како основна клетка и фактор во социјалистичкиот општествен самоуправен систем. Како резултат

на ваквите поставеност односно придавање на посебно внимание на базичните локални органи и организации се овозможи да се изгради демократски организационен механизам во кој практично се создадоа реални услови за самоуправување на широките работни слоеви во земјата. Со тоа беа обезбедени условите за сестрано развивање на општествените сили врз основа на општествената сопственост на средствата за производство. Во врска со тоа, оправдано се заклучува на едно место на Вториот конгрес на НПМ дека не е потребно само правилно поставување на општествениот систем и односи и др. тој е препуштен спонтано да се развива, туку "... неопходни се пред сè свесна борба и напори на социјалистичките сили. Затоа треба да ги подобруваме и развиваме демократските облици на самоуправувањето низ секојдневната пракса и мораме да се бориме во нив за социјалистичка содржина, бидејќи тие не се имуни од продирање на антисоцијалистичките сили. Оттука произлегува и непосредниот интерес на комунистите како и на сите социјалистички сили воопшто, какви проблеми и појави има во тој процес и какво е притоа дејствувањето на свесните социјалистички сили..."³⁸⁵

Со воведувањето на работничкиот самоуправен систем од петтните години на нашиот век, започна да се развива процесот на децентрализација на органите на народната власт и голем дел од компетенциите од републички и сојузни форми постепено се пренесуваат на локалните органи - комуните (ооштините). Со тоа е зголемено местото и улогата на комуната како основна клетка на општеството, како заедница на чие чело стои Народен одбор. Во комуната, работните луѓе на демократски начин решаваат голем дел од проблемите кои се во нивна надлежност и од нивен непосреден интерес.

За пристапување кон самоуправно општествено организирање, постоеле извесни мислења дека настанало како резултат на судирот на Југославија и нејзината Партија (НПЈ) со сталинизмот во 1948 година, со што било направено практично преиспитување на дотогашниот статистички систем, што е донекаде и точно. Меѓутоа, треба да се има во предвид и други многу позначајни фактори, меѓу кои: достигнатиот степен на материјалниот развој, карактерот на НОВ и Револуцијата, степенот на развиеноста на класните сили и односи, потоа, меѓународната констелација, ширината на учеството на широките работни слоеви во изградбата на земјата, високата демократска свест на државно-партиското раководство подредено на интересите на работничката класа и слични околности. Конкретно, судирот со сталинизмот значеше судир меѓу две партии односно напад на југословенската револуција, што наиде на погодно тло и поддршка на НПЈ сред широките слоеви и партиското членство, бидејќи се работеше за одбрана на придобивките од сопствената револуција и што е најзначајно за зачувување на слободата и независноста на земјата.³⁸⁶ Во едни вакви неповолни околности дојде до критично преиспитување на статистичкиот систем при што се создадоа поволни услови во барање патишта за сопствен модел на социјалистичкиот развој во лицето на самоуправниот систем. Во случајов, перипетиите на Резолуцијата на Информбирото претставуваа само поттик и забрзување на процесот за напуштање на статистичкиот централистички систем и преминување кон самоуправен, а најсуштествено ешто таа фаза на премин се наиде на широка и полна поддршка сред широките слоеви. Меѓутоа, самоуправниот систем на организирање на општеството не се одвиваше преку ноќ, туку во еден процес и корени ги наоѓаме во НОВ и Револуцијата, во нејзиниот

демократски карактер, преку учеството на работните луѓе во успешното организирање на револуционерната борба и органите на народната власт, потоа во нејзината масовна, раководната улога на работничката класа и нејзината авангарда - КПЈ. Оттука, и со право може да се контатира дека уште во текот на НОВ и Револуцијата наоѓаме елементи на самоуправување, што послужија како солидна основа непосредно по ослободувањето на земјата да се доразвиваат овие самоуправни поставки во административно-централистичкиот период. Ваквата ориентација во социјалистичкиот развој, и претставуваше еден од битните елементи поради кои дојде и до нападот на Сталин на Југославија. Основна карактеристика на почетниот процес на самоуправувањето е што тоа се развиваше во основа во рамките на основните работни организации, а кое претставуваше првобитна етапа кон интегралниот самоуправен процес, чии механизми и во денешни современи услови се доразвиваат и усовершуваат.

3. Воведување на системот на работничкото самоуправување и настанатите промени во улогата и местото на работничката класа во социјалистичкиот развој

Целта на работничкото или како што се нарекуваше «трудбенското самоуправување» уште во неговиот почеток на воспоставување е да ги напушти елементите на административно-централистичко управување, за сметка на давање на поголеми права и самостојност на претпријатијата во нивното одлучување. Тоа практично значеше стеснување власта на државата, а јакнење на улогата на стопанските организации како суштествени субјекти во стопанскиот развој. Првите искуства во тој процес творетски ги разработи Борис Кидрич

во своите "тези за економиката на преодниот период во нашата земја".³⁸⁷ Во нив, Нидрич ги изнесува основните гледишта на социјалистичкото претпријатие, за планирањето цените, парите, и сл. Позитивен чекор напред во развитокот на работничкото самоуправување е направен со донесувањето на Упатството за основање и работа на работничките совети на државните стопански претпријатија, на 24 декември 1949 година од страна на ЦО на Сојузот на синдикатите на Југославија и Народната скупштина на ФНР Југославија, а посебно на Основниот закон за управување на државните стопански претпријатија и вишите стопански здруженија од страна на работните колективи, донесен од Народната скупштина на ФНРЈ на 27 јуни 1950 година.³⁸⁸ Инаку, овој Закон настана како логична последица на општествено-економската стварност за социјалистичката изградба и демократизација на социјалистичките односи, кои според Ј.Б. Тито "... е доследно продолжение во низата мерки што ги спроведува нашата народна власт на својот непоколеблив пат во социјализам... може некој мисли дека тој закон ќе биде преуранет, дека работниците не ќе можат да ја совладат комплицираната техника за управување со фабриките и други претпријатија, Оној што мисли така, тој се лаже, а такво гледање на тоа прашање би значело да се има недоверба во нашите трудбеници..."³⁸⁹ Така што, според овој Закон со фабриките и претпријатијата се остварува управувањето преку работничките совети, управни одбори и други самоуправни органи и комисии, кои ги избираат членовите на работниот колектив. Овој закон во основа ги содржеше основните постапки на организирањето на целокупното општествено производство во духот на марксистичко-ленинистичките принципи "Фабриките на работниците", односно предавање на средствата за производство на управување на непосредните производители.

легутоа, донесувањето на овој закон не значеше и автоматски замена на административниот систем со самоуправниот, туку тој процес се одвиваше постепено и периодот од 1950 година, па некаде до 1954/55 година може да се окарактеризира како прводна фаза од административниот кон самоуправниот систем. Во ова прводна стапа, беа донесени два суштински закона за децентрализација на власта: Општиот закон за народните одбори од 1952 година и Законот за уредување на општините и околиците од 1955 година. Така што, ова всушност значеше да замената на административниот со самоуправниот систем се одвиваше супцесивно и во неколку правци; прво, преку воспоставување на органите на работничкото самоупраување, кои постепено преземаа се повеќе функции; второ, преку постепено намалување на функциите на државните органи и укинување на некои од нив и трето, децентрализирање на компетенциите на државните органи односно пренесување на некои од функциите од по-
390
лироните на пониските државни од републички локални органи и сл. Така што во тој процес "... паралелно со децентрализацијата во стопанството неминовно мораше да дојде и до децентрализација и реорганизација на народната власт, бидејќи сега, поради новиот систем во стопанството, околиците почнаа да добиваат се поголемо значење како политички, економски и културни центри, а општината, градската општина и градот го сочинуваат сега темелот на државното устројство со можност за натамошен развој во територијалната
391
општествена заедница - комуната..."

Во духот на самоуправните интенции, беше укината категоризацијата на претпријатијата од сојузен, републички и локален ранг. Компетенциите се еднакви за сите претпријатија. Според погорепоменатиот закон за уредување на општините и околиците од 1955

година, комуната претставува основна клетка на општественото уредување "... Започнатиот процес на децентрализација и демократизација во управување со стопанската изградба и јакнење на материјалната основа во земјата се одвиваше паралелно со развивање и јакнење на работничките совети и комуните, како суштински обележја на социјалистичкиот самоуправен систем... комуналниот систем на уредување се одликуваше со постоење голем број на општествени органи и организации спрема кои граѓаните на најразличен начин непосредно одлучуваат за своите стопански, комунални, социјални и други прашања. Во активирање на работните слоеви за учество во овие органи, партиските организации на теренот развиваа мошне жива општествено-политичка активност..." Меѓутоа, и покрај тоа што постепено стариот административно-централистички систем беше заменуван со новиот на работничкото самоуправување, сепак погрешно би било ако се смета дека во вториот сосема е безначајна улогата на државата. Напротив, државните органи и натаму имаат решавачка улога по мошне значајните стопански и други општодржавни прашања, но со таа разлика што нивните решенија се донесуваат најчесто по претходна сестрана анализа, при што земаат учество и непосредни производители преку своите претставници во собирите на работните заедници, па дури и во законодавните органи. Во новозапочнатиот самоуправен процес, Борис Нидрич тежиштето на местото и улогата во одлучувањето го насочува на непосредните производители "... мислам да можеме и мораме, овака гледано, од новиот стопански систем кој го изведуваме, да се бара следното:

1. Управување на нашите фабрики и претпријатија од страна на непосредните производители. Овој захтев е најбитен предуслов за создавање на вистински социјалистички општествени односи..."

пored концепцијата и ставовите на највисоките сојузи државни партиски форуми, треба да се нагласи дека целокупната реорганизација односно децентрализација, почнувајќи од сојузните органи и народните републики, па надолу беше сфатена и се одвиваше по склад и во духот на како зацврстување на "републичката сопственост, туку како развоен процес на натамошната децентрализација он пониските локални органи и претпријатија.³⁹⁴ .. Во духот на зацртаниот курс, целта на децентрализацијата е во приближување на управувањето со стопанството од страна на непосредните производители, а не во јакнење на републиките, бидејќи "... во колку кој проблем не се расветли, може да доведе до зачаурување на биократскиот централизам во републичките власти и кој би се однесувал партикуларистички спрема горе (Федерацијата), а централистички спрема доле (пониските органи - н.б.)"³⁹⁵ ... Така што, од ставовите на насоките на Стопанскиот совет на Југославија и републичките плански комисии, произлегува дека суштинската страна на реорганизација е да таа изврши подготовки со основна цел да настојува да државниот стопански апарат го преведе од позициите на административниот социјализам на нови позиции под непосредна управа на непосредните производители преку воспоставување на работничесовети и управни одбори "... каде општодржавната сопственост е претвори во општонародна под непосредна управа на непосредните производители... со што настанува нов тип на социјалистичка сопственост..."³⁹⁶

- а) Основањето и основните организациони белези на работничките совети и управни одбори како револуционерни органи во самоуправниот систем (почетни резултати и слабости)

Децентрализацијата на стопанството започна уште пред донесувањето на Законот за предавање на фабриките и претпријатијата за управување на работните колективи односно во текот на првата половина на 1950 година. Така што, грото од функциите на непосредното раководење на сојузната влада во стопанските гранки се пренесени постепено на републичките, а некои од компетенциите на последните на околските и локалните органи "... укинавме голем број министерства што станаа сега одвишни и место нив се создадеа и во Сојузната влада совети за сродни стопански гранки, чии членови се сега и членови на републичките влади. За сојузните надлежности формирани се комитети, управи и дирекции како непосредни органи за сојузните работи..."³⁹⁷ Со предавање на фабриките и претпријатијата на работниците, всушност е извршен првиот најголем акт на државата, кој содржи во себе елементи на нејзино постепено одумирање, бидејќи се намалува нејзината функција во стопанството и истовремено се отвора процесот на воспоставување на вистинска социјалистичка демократија во производството и со тоа и општеството во целина. Со децентрализација на социјалистичкото производство работните луѓе во основа го негуваат својот однос кон средствата за производство и трудот, бидејќи постануваат слободни производители и самостојни управувачи со производството и нивното наградување е обусловено од нивните производни резултати.

Кон создавање на работничките совети во НР Македонија е пристапено уште во почетокот на 1950 година во духот на Упатството Стопанскиот совет на ФНРЈ и Централниот одбор на синдикатите на Југославија, од 23 декември 1949 година и тоа во еден дел од стопанството на земјата, а посебно во поголемите претпријатија каде работниците се вклучени во решавањето на разновидни проблеми во

рамките на претпријатието.³⁹⁸ Во почетокот, првите работнички совети делуваа како советодавни органи, а подоцна со донесување на Законот за работничкото самоуправување од јуни 1950 година, доаѓа до извесни промени во нивното место и улога односно беа отстранети слабостите што постоеја во Упатството од Стопанскиот совет. Поконкретно речено, работничките совети беа поставени во нова улога, која од советодавна постепено прераснува во самоуправна и одлучувачка. Инаку, со стапување на Законот за трудбеничко самоуправување во сила од јуни 1950 година, па до крајот на септември истата година, во Македонија беа извршени изборите за работничките совети и управни одбори во сите постоечки претпријатија и фабрики од сојузно, републичко и локално значење.³⁹⁹ Инаку, работничките совети и управни одбори беа избрани во 488 претпријатија во вкупно 10,157 избрани членови на работнички совети, од кои 7149 работници и 3108 службеници, што одговараше на законската пропорција 7 спрема 3.⁴⁰⁰ Во истиов временски интервал беа организирани и изборите за управни одбори, при што во 488 управни одбори се избрани 3244 членови, од кои 1878 работници и 1366 службеници.⁴⁰¹

За разлика од 1950/51 година, во 1952 година спроведените избори за работнички совети покажуваат дека бројот на претпријатијата во Македонија се повеќе од 30 работници изнесуваше 386, од кои 38 претпријатија не ги одржале изборите за работнички совети, бројот на претпријатијата со помалку од 30 работници и службеници изнесуваше 594, од кои во 101 претпријатие не биле одржани изборите за работнички совет.⁴⁰² Гледано во општојугословенски рамки во 1952 година бројот за избраните членови на работнички совети изнесува 114.313, од кои 85.944 беа работници од непосредното производство или 75,18%, а од вкупно избраните жени беа

3.895 т.е. 18,19%, што во основа не ја задоволуваше застапеноста на жената во Југославија во самоуправните органи.⁴⁰³

За поуспешно одвивање на самоуправниот процес на работничкото самоуправување, уште во почетната фаза од неговиот развој донесен т.н. "Нацрт -пословник за радничког савеза".⁴⁰⁴ Целта на овој правилник - упатство беше доизградување на облиците и начинот на функционирање на работничките совети, делокругот на активност и компетенциите, при што посебно внимание се обрнува на широката примена на разни форми за што потесно поврзување на работничките совети и управни одбори со работниот колектив, во нивното заедничко ангажирање во разгледување и одлучување по најважните прашања во управување со претпријатието. Во овој документ, работничкиот совет се третира како колективно тело составено од голем број членови (од 15 -120) во зависност од големината на претпријатието и бројот на вработените и во него составот на членовите е хетероген и по образовното ниво, степенот на стручноста, полот и старостната структура. Според работодажникот, заклучоците на работничкиот совет треба да бидат верен израз на волјата на неговите членови, а не само на поединци. За да се постигне единственост во донесување на одлуки "... мораат да се применуваат извесни методи и постапки кои во дадените услови најдобро обезбедуваат правилно функционирање на работничките совети како колективни работни тела..."⁴⁰⁵ Ова укажува на потребата да прашањата на организацијата и методот на работа на работничките совети се регулира со правилник, со чија доследна примена би можело да се подготвуваат седниците, неговата нормална работа и донесување и спроведување на заклучоците да се одвива што поорганизирано и сосема грешно и еднострано би било ако предлогот на дневниот ред на

на седниците на работниот совет го составува само само претседателот на управниот одбор и директорот, а по потреба и со поедини членови на работничкиот совет односно останатите членови на колективот. Во дневниот ред се внесуваат оние прашања кои стојат во делокругот на работничкиот совет, а за останатите прашања само ако постои оправдана потреба да ги разгледува и решава. Според овој документ, седниците на работничкиот совет можат да се одржуваат вон работното време (член 10) и материјалот со поканата се доставува до членовите најмалку осум дена пре одржувањето на седницата. На седниците на работничкиот совет имаат право да присуствуваат и сите членови на работниот колектив, како и претставници на партиските и синдикалните организации и повисоките органи во претпријатието, а во исклучителни случаи работничкиот совет може да одлучи да присуствуваат само неговите членови.

Гледано според направената анализа од 1951 година на 81 работнички совет по гранки, формирањето на работничките совети изгледаше вака: од металната индустрија 5 работнички совети, од прехранбената и тутунската индустрија 9, текстилната и кожарската 5, градежна и дрвна 14, од земјоделството 7, железниците 3, трговските претпријатија 12, локално стопанство 11, и угостителска претпријатија 9 или вкупно 81 работнички совет.⁴⁰⁶ Од оваа анализа што ја направи комисијата при ЦК на НРМ во 31 работнички совет е дојдено до следнава констатација: 1. Дека силно е порасната свеста и одговорноста при колективите за самостојно раководење на претпријатијата и во тој поглед е постигнат голем успех за омасовување од повисоките форуми; 2. Дека управните одбори и покрај низа слабости скоро во сите претпријатија, може да

се каже дека во главно навистина се станати управувачи како стопански раководители во претпријатијата и способни да ги извршуваат и најкрупните задачи што се поставуваат пред нив; 3. Дека работничките совети се уште не си го нашле своето вистинско место и не може да се каже дека се тие највисокиот форум во управување со претпријатијата..."⁴⁰⁷ Меѓутоа, треба да се одбележи дека ваквата критична оценка за активноста на работничките совети повеќе одговара за почетната фаза од нивното формирање и дејност, бидејќи уште во текот на едногодишното функционирање, според истиов документ се истакнува дека "... се здобија со богато искуство во работата (се мисли на раб. совети - н.б.), отстранија голем број почетни слабости на пример: неодржување на редовни состаноци на членовите на работничките совети, запоставување на најзначајните прашања од работата на претпријатијата, мешање на компетенциите меѓу работничките совети и управни одбори во претпријатијата. Истовремено многу е подобрена содржината и методите на работа на работничките совети..."⁴⁰⁸ Во таа насока во новите услови на самоуправно одлучување, доста успешно се снајдоа работничките совети во покрупните организации, меѓу кои во рудникот "Злетово", скопската фабрика за цигари, градежното претпријатие "Бетон" и други претпријатија, во кои работничките совети во "... голема мера овладале со проблематиката на нивните претпријатија, правилно и навреме ги уочуваат најважните проблеми, изградиле подобар метод на работа...", што вокрајна линија сето ова успешно се одрази и на самиот успех во работата на претпријатието.⁴⁰⁹ Диве позитивни промени особено влијаеја во подобрување на работната дисциплина, во заштеда на материјали, подобрување на квалитетот на работењето или накусо речено ја подигнаа на повисок

степен економската мой и успехот на претпријатието во очите на работните луѓе во земјата. Наспроти ваквите претпријатија, не мал бројот беше на претпријатијата и тоа особено на оние од локално значење, во кои работничките совети сеуште не функционираа како вистински управувачи на претпријатијата. Во нив самоуправните односи побавно процидаа и се развиваше самоуправната свест, бидејќи имаше сеуште работнички совети"... што се осеќаат и третираат во пракса како обичен привезок на директорот или пак на управниот одбор...". За ваквата состојба, основната причина се состоеше пред сè во општото просечно ниско стручно и општообразовно ниво на членовите на работничките совети, а посебно, што членовите на некои работнички совети, се менувани од своите должности или се отпуштани од работа од претпријатијата. Така што некои работнички совети беа составени од раководни луѓе од претпријатијата, како и од недоволното укажување на помош од синдикалните организации и сл.⁴¹⁰ Овие податоци јасно покажуваат за несфаќањето на местото, улогата и значењето на работничките совети. Ваквата пракса повеќе е карактеристична за претпријатијата од локално стопанство, каде за несолидното функционирање на работничките совети придонесуваат и директорите и високите технички персонал, кој неретно со своето наметнување го нарушуваат самоуправното одлучување на органите на самоуправувањето.⁴¹¹

За потсечување и искоренување на негативните појави во функционирањето на самоуправувањето во почетниот самоуправен процес, Владата на ФНР Југославија презема повеќе мерки и решенија кои во основа се состојеја во следново: " а) Со цел за правилно спроведување во живот на Законот за управување со државните стопански претпријатија, како и одредување на местото на државните

органи во раководење со стопанството, а во борба со тенденциите на пораст на непроизводниот дел од особјето во стопанството и државниот апарат, било неопходно да се смали државниот апарат, да се подобри односот на производниот и непроизводниот дел од особјето вработено во стопанството и да се обезбеди работна сила баш во оние гранки на стопанството кои досега најмногу оскудеваа во него (за јаглен, обоени метали, металургија), а дел да се врати работната сила во земјоделството..."⁴¹²

Непосреден е фактот дека во меѓусебните односи во самоуправните органи имаше кршење на позитивните прописи, што резултираа не само поради непознавање на истите, туку и поради своето узурпирање на одделни права што им припаѓаат на некои од организите на самоуправувањето. Во голем број случаи ваквата состојба е плод на "... стари бирократски методи во работата, што по инерција или непоправливи бирократски елементи, ги задушуваат организите на трудбеничкото управување..."⁴¹³ Основната причина за таквите појави се состои пред сè во отсуството на професионална општествена контрола, на створена енергична и постојана идеолошко-политичка борба против ваквите појави. Во процесот на самоуправното одлучување, било од незнаење на своите права и обврски или намерно самоуправните органи се мешаат во меѓусебните компетенции "... има случаи управните одбори во стопанските организации да решаваат прашања што се исклучиво во надлежност на работничките совети, без нивно знаење, па дури и без нивно известување и по извршување на тие одлуки, Ваквата пракса се третира не само во помали претпријатија каде што е тоа многу често, туку и во поголемите... во уредувањето на односите меѓу стопанските организации и органите на власта се покажува како нужно да се настојува соборите на производителите на околините и општините да

станат поефикасен орган на општеството и производителите да се ориентират посамостојно и почесто да ги разгледуваат стопанските проблеми на претпријатието..."⁴¹⁴ Меѓутоа, овие негативни белези на работничките совети се покарактеристични за почетниот процес на самоуправувањето, бидејќи во наредниве години со самоуправниот развој голем дел од слабостите супсесивно бев отстранувани.

За разлика од работничките совети, управните одбори во почетниот процес побрзо се снајдоа во неговите самоуправни услови во решавањето на основните проблеми на претпријатието како на пр. производниот план, заштеда на сировини, финансиски прашања, работна сила, хигиено-техничка заштита, капитална изградба и др. Управните одбори не само со побрзо темпо се развиваа и постигнаваа резултати, туку и настојуваша да се осамостојат. Така што, гледано низ призмата на колективниот начин на раководење во однос на работничките совети, кај управните одбори е на повисоко ниво во почетниот процес од самоуправниот развој.⁴¹⁵ Тоа е резултат пред сè на повисокото стручно и општо образовно ниво на неговите членови. Меѓутоа, и овде директорот во основа играше превенствена улога и при евентуален неуспех на претпријатието, целокупната одговорност ја префрлува на членовите на управниот одбор и другите самоуправни органи. Меѓутоа, во новиот закон за работничкото управување, улогата на директорот битно се изменува спрема работната организација, односно директорот се јавува само како организатор на работата, го репрезентира и застапува претпријатието пред надворешните органи и претпријатијата со кои соработува, раководи со исполнување на планот, а со претпријатијата управуваат и работнички совети и "Синдикат и Партија" е надмината.⁴¹⁶

4. Ангажирање на партиските и синдикалните организации во оспособување и зајакнување на самоуправните органи

Работничкото управување со стопанството доби своја потврда како единствена основа за револуционерната борба против бирократските тенденции. Во суштина, трудбеничките органи на самоуправувањето преку своите макар и скромни резултати во почетниот период, покажаа дека при еден ваков организиран социјалистички систем во претпријатијата може да се остварат подобри резултати во мобилизирање на работничката класа во која тогаш дојде до израз живата иницијатива во решавање на низа стопански и други проблеми, отколку преку државно-централистичкиот метод на управување. Меѓутоа, развојот на работничките совети и управни одбори во почетниот период наиде на низа тешкотии и проблеми кои бараа теоретско и практично ангажирање во изнаоѓање на патишта за нивно надминување. Меѓу позначајните предусловни поставки и моменти од кои беше обусловен нивниот доследен развој е што: прво, работничките совети беа напoлно една новост во општествениот живот без било какво дотогашно искуство; второ, ниското стручно и што-образовно ниво на членовите на работничките совети, а наомаде имаше и голем дел на полуписмени и скоро неписмени⁴¹⁷ и трето, што голем дел од работничките совети беа препуштени сами на себе без некоја озбиљна и систематска помош од страна на партиената и синдикалната организација и што тие (раб. совети и управни одбори - н.б.) се создадоа во една прилично комплицирана стопанска ситуација за која е карактеристичен првобитниот карактер за воведување на новиот финансиски систем... од друга страна пак РС и УО многу малку ја користат синдикалната организација како

часовна организација во претпријатието за популаризирање на извесни свои одлуки, кои без широка мобилизација на целиот колектив т.е. без Синдикатот тешко да ќе можат да се спроведат во живот..."⁴¹⁸ Во почетната фаза од воведувањето на работничкото управување е карактеристично што не постои во доволна мера нагласено ангажирање на партиските и синдикалните организации за работата на работничките совети, со исклучок на предизборната и изборната активност за овие самоуправни органи"... често пати се зема да партиските организации немаат сега некои поголеми задачи во врска со работата на претпријатието, да проблемите на претпријатијата се исклучиво работа на работничките совети и управни одбори... непосредно по изборите (за раб. совети и управни одбори н.б.) имаше лутања и несваќање што треба да работи синдикалната организација. Овие слабости постепено се отклонувани и синдикалните организации своето тежиште на работа го ориентирале на економското образование... за работничките совети и управни одбори може да се каже дека постепено напредуваат во работата..."⁴¹⁹

Во изнаоѓањето на нови облици и методи во развитокот и јакнењето на органите на самоуправувањето беше организирана Партијата од највисоко сојузно, републично, па се до општинските околински општински партиски организации на теренот воземјата, при што активно учество и свој придонес дадоа и синдикалните организации. Конкретно, гледано во македонски републички рамки, ЦК на КПМ на својот Петти пленум му посвети посебно внимание во натамошното развивање и зацврстување на самоуправните органи. Макар што и на самиот Пленум на ЦК на КПМ е констатирано дека и покрај почетните успешности и низа слабости во трудбеничкото управување со стопанството, во основа се постигнати позитивни резултати. Тоа посебно се

однесува на фактот што републичките совети, со оглед на постојните општествено-економски прилики и почетното искуство, одговорија на поставените задачи, со што ги поставија основните теми за нивниот натамошен развој, што во пракса ја спроведуваат вештината на самоуправувањето. Неоспорен е фактот дека работничките совети и управните одбори во претпријатијата во НР Македонија постепено се понагласено активно се вклучија во решавањето на основните проблеми на својата организација, во исполнување на производните планови, во подобрување на работната дисциплина и на производниот квалитет и квантитет, економичност во работењето и слично. Ваквите позитивни резултати се истакнати и на самиот Пленум, при што е нагласено за работничките совети дека "... постанаа вистински раководства на работните колективи, нивниот авторитет стално расте како во очите на работниците, така и кај стручњациите и органите на народната власт... но активността на некои работнички совети се сведува воглавно на разгледување на производни планови итн... сите овие и други слабости во работата на работничките совети се резултат на недоволната грижа на партиските комитети и основните партиски организации..."⁴²⁰

Со основна цел за работничките совети постанат вистински раководства во работниот колектив односно да одлучуваат не само за производните планови и други основни прашања, туку и да располагаат со вишокот на трудот што го остваруваат и воопшто со управувањето со претпријатието, ЦК на КПМ бара од партиските организации, Синдикатот, органите на народната власт и другите организации, да ги преземаат следните мерки: "1. Понатамошно развивање на РС и се попотполното остварување на социјалистичката демократија, се наложува на партиските организации и членовите

на КП нови задачи... партиските организации во претпријатијата треба постојано да ја анализираат работата на РС и да укажуваат на слабостите. Оваа помош не треба да има наредбодавен и административен карактер, ниту пак грубо да се мешаат во работата на РС..."⁴²¹ Мошне позитивна страна на мерките на Петтиот пленум на ЦК на КПМ е што не го поставува воопштено прашањето за ангажирање на партиските и другите органи и организации, туку ги набележува конкретните задачи, меѓу кои ќе издвоиме неколку позначајни: прво, да партиските комитети, основните партиски и синдикални организации треба да ја сватат како своја основна и најважна задача на секоедневна работа во издигнување на идеолошко-политичкото ниво и социјалистичката свест на трудбениците, а посебно да ја развијат трудбеничката иницијатива за поголема контрола и активни одбори; второ, да во работничките совети и управни одбори да се бираат оние кои со својата дотогашна работа во претпријатието стекнале углед како борци за социјалистичната изградба; трето, да партиските и синдикалните организации обрнат сериозно внимание на културно-просветното - стручното образование на работниците, а посебно на членовите на работничките совети и управни одбори и слично; четврто, систематски да се разјаснуваат новите мерки меѓу работните луѓе, како би го сватиле што поправилно значењето на општествениот развој на земјата; петто, поголема информираност од средствата за јавно информирање за работата на работничките совети и управни одбори и сл. Од значење за унапредување на органите на самоуправувањето претставува Резолуцијата на Петтиот пленум на ЦК на КПМ за развојот и јакнењето на работничките совети. Во ова Резолуција се констатира дека управувањето на работниците состојанството во дотогашната пракса

се покажало како правилен пат во социјалистичкиот развoтoк. Донесувањето на Законот за управување на работничкото трудбениците, со што е извршено силно влијание во нивното воспитување и изградување во свесни управувачи со општествениот и стопанскиот живот. ЦК на КПМ констатира во Резолуцијата дека и покрај почетните тешкотии и слабости во трудбеничкото управување со стопанството се постигнати позитивни резултати. Поточно тоа се огледа во фактот што постепено работничките совети овладуваат со управувањето и во основа во областа на стопанството започнуваат се поенергична борба за решавање на основните проблеми - исполнување на производните планови, подобрување на квалитетот и асортиманот на производите, смалување на цената чинењето, откривање на внатрешни резерви во претпријатието, решавање на прашањето на норми, подобрување на работната дисциплина или накурсечено, постепено нивниот авторитет е во подем како во очите на работниците, така и кај органите на народната власт. Меѓутоа, не треба да се испушти од предвид дека сè уште се присутни низа слабости кои произлегуваат пред сè од непознавање на своите права и обврски, како и односот спрема средствата за производство. Во таа смисла, оправдано уочува ЦК на КПМ во резолуцијата, дека колку се виновни самите работнички совети, исто толкава вина сносат и партиските и синдикалните организации, кои не водеа систематска борба за разјаснување на вистинската суштина и улога на работничките совети и управните одбори за перманентно изградување и издигнување на идеолошко-политичката свест на работниците, за економското, стручното и во општо културно-просветното издигнување на работните слоеви.

Треба да се одбележи дека во развојот на работничкото

правување, како резултат на ангажирањето на Партијата и Синдикатот од највисоките сојузни форуми, па до најниските, уште во почетокот, а посебно во натамошниот развоен редес, постепено доаѓа до израз јакнењето на диктатурата на работничката класа, што е прогресивен чекор напред, бидејќи во спротивно не би било работничко управување ако работниците во работниот колектив не управуваат и не располагаат со вишокот на трудот, што самите го остваруваат.⁴²² Во врска со тоа, Шестиот конгрес на КПЈ (СНЈ) во усвоената Резолуција за задачите и улогата на Сојузот на комунистите истакнува дека "Конгресот (Шестиот - н.б.) еднодушно укажува дека правата на непосредните производители во стопанството можат само понатаму да се шират и продлабочуваат и тоа во утврдувањето и распределувањето на вишокот на трудот, националниот доход... затоа што е тоа единствениот пат стопанството на Југославија да биде во пранка третирано како целина и најсигурен начин за сузбивање на бирократизмот и на републичкиот партикуларизам, а исто така и појавата на бирократизмот во работничките совети..."⁴²³ Натаму, Шестиот конгрес ја истакнува^н улогата на синдикатите, како организација на широките маси на работничката класа, како необично важна токму во периодот на работничкото самоуправување со стопанството и борбата за развојот на социјалистичката демократија. Конгресот ја истакнува улогата на синдикатите да ја претставуваат работничката класа како целина во однос на поедини претпријатија, како и да се грижат за средување и правилно функционирање на наградувањето, за избирањето на работничките совети, за социјално осигурување, за масовно воспитување на работниците, а исто така и за активна улога на работниците во органите на власта.⁴²⁴

И покрај погореизнесените слабости, особено во почетната

фаза во развојот на самоуправувањето, гледано во целина, работничките совети и управни одбори онакви какви што реално беа, постепено во својот развојток покажуваа доста позитивни резултати. Тоа е евидентно и уочливо уште во почетниот процес, ако се проанализира документацијата од 1951 година во однос 1950 година, ќе се дојде до констатацијата дека "... во голема мера е подобрен методот и содржината на работа кај РС и УО. Работничките совети и УО минатата година (1951-н.б.) почнаа да водат посебна борба за основните проблеми во претпријатието... на сенаде кај работниците се осекава една јасна тенденција за што поголемо зацврстување на претпријатијата. Работничките совети станаа раководства на колективите, нивниот авторитет стално расте во очите на работниците... органите на народната власт и државната управа... во голема мера, за разлика од порано, е зајакната работната дисциплина, одлуките на РС се закон за сите работници. Во голема мера нарасна свеста на сите работници за нивните општествени задолженија, а пред се за односот кон општествениот имот..." (подвл. Л.Л).⁴²⁵

Во наредните години од развојот на трудбеничното управување, органите на самоуправувањето добиваа се поизразито место и улога во социјалистичкиот развојток на Македонија и Југославија во целина. Иако што, во 1952 година, според расположивата документација, може во основа да се извлече констатацијата дека принципот на самостојност во управувањето дојде до израз во повеќето претпријатија.⁴²⁶ Во наредните години, со создавањето на подобри материјални, економски и други услови, економскиот систем, осетно е подобрена содржината, методот и ефикасноста во функционирањето на органите на самоуправувањето. Конкретно, во периодот меѓу Вториот и Третиот конгрес на СНМ (до 1955) карактеристично е осетното подобрување

"... на системот на општественото управување востане негови
 облици и истовремено зголемување на интересот и иницијативата
 на работните луѓе во сите општествени активности што се мани-
 фестираат во праксата на трудбеничкото самоуправување во сто-
 панството и во системот на комуналното уредување..."⁴²⁷ со што
 судејќи според конгресните материјали на СН? (НПМ) "... досе-
 гашната пракса и постигнатите успеси во трудбеничкото управу-
 вање ја потврдија зрелоста и способноста на нашата работничка
 класа која што под раководството на КПЈ (СНЈ) ја извршува сво-
 јата револуционерна улога во изградбата на социјализмот во на-
 шата земја.... сето тоа е доказ за правилниот пат по кој се раз-
 вива трудбеничкото самоуправување... Организацијата на СММ, син-
 дикатите и ССРН допринесоа за постигнување на овие успеси, што
 сепак со тоа непрестанала нивната улога и задачи за натамош-
 ниот развој на трудбеничкото самоуправување..."⁴²⁸

Во развојот на работничкото самоуправување, покрај партис-
 ката, осетна активност пројави и синдикалната организација во
 Македонија, како составен дел на синдикатите на Југославија.
 Таа се повеќе ја проширува својата дејност во новите услови по
 воведувањето на системот на работничкото самоуправување. Посеб-
 на дејност пројавија синдикалните организации во популаризирање
 и развивање на работничкото самоуправување, а посебно на секто-
 рот во изградувањето на правилните односи меѓу работничките со-
 вети и управните одбори, директорот и другите структури во прат-
 на развивање на масовната база на трудбеничкото самоуправување
 во основна цел за вовлекување на претпријатијата како целина во

самоуправниот живот.⁴²⁹ Така што, на иницијатива на синдикалните подружници, голем дел од работничките совети и управни одбори се почесто стануваше пракса за информирањето на работните колективи за одделни прашања од витален интерес, консултирајќи ги при тоа непосредните производители при донесувањето на конкретни одлуки и решенија.

З А К Л У Ч О К

Возовие општозаклучни напомени основно е да се истакне дека во Југославија, како и во многу други земји во кои успешно се изведени социјалистичките револуции, Социјализмот како општествено-политички систем, се изградуваше на темелите на сè уште недоволно изградениот капиталистички систем. Слично било и затекнатата состојба со победата на првата социјалистичка револуција во Русија, во која преовладуваа назадните феудални односи. Така што, во едни вакви услови на низок степен на развиеноста на производните сили, индустријализацијата на Југославија претставуваше нужна и суштествена општествена цел за отстранување на стопанската назадноост на земјата. Бидејќи индустријализацијата на Македонија и Југославија во целина, се одвиваше во услови на социјалистички општествен систем, таа се темелеше на социјалистички основи во склад и во духот на организацијата на социјалистичкото општество.

Примената на државно-централистичкиот систем во почетниот период на социјалистичкото општествено организирање, се јави како нужен почетен облик во развојот на социјализмот во земјата. Стопанскиот развој на земјата, а посебно индустријализацијата како составен и нераскинлив дел на Револуцијата (1941-1945), претставува општествен процес со кој практично се извршија суштествени промени во целокупните производни сили и односи. Ваквата социјалистичка ориентација кон индустријализација на земјата претставуваше една од најзначајните мерки во развојниот процес на радикално општествено-економско преобразување. Гледано според начинот на организирањето на општествениот социјалистички систем

во повоениот процес на социјалистичката изградба може да се издвојат два периода: етатистички или т.н. период на административно-централистичко управување (1945-1950) и период на социјалистичко-работничко самоуправување (од 1950 па наваму). Карактеристичен белег на првиот е што со самата концентрација на власта над сите производни потенцијали во рацете на државно-партискиот апарат во периодот на етатистичкиот административно-централистички социјализам очигледно се издиференцирани две категории - слоеви: на управувачки и на извршувачки труд. Имено, државниот апарат и Партијата (НПЈ-СНЈ), како раководеен фактор (во административниот период) и идејно-политички насочувач (во периодот на самоуправувањето) како основен носител на државната сопственост во почетниот период со својата огромна моќ постанува доминантен фактор во општеството. Тој претставува носител на процесот на индустријализацијата преку своите државно-партиски органи и комисии, почнувајќи од највисоките сојузни, републички, па се до базичните локални. Со водењето на ваквата државно-партиска политика на засилена индустријализација на земјата, имаше од друга страна за последица - пренос на економските законitosti на село и во индивидуалниот сектор на стопанството. Имено, како резултат на индустријализацијата, неминовно доведе до раслојување на дел од селанството и негово заминување од село во град, а оние кои останале ги претвори во стопански производители и ситни услужници. Преминот на дел од работната сила од земјоделството во индустријата и другите неземјоделски стопански гранки, претставуваше во основа една од позитивните применети методи во економскиот развој во повоените години на социјалистичката изградба на Македонија и Југославија воцелина. Во стопански

недоволно развиените земји, тоа е еден од најпогодните облици на ангажирање на вишокот на работната сила од села преку нејзин претходно, до делумно остручување и вклучување во индустријата. Преку тоа, всушност се одвиваше процесот на излегување од економската назадноост на земјата и воедно значеше нов квалитет во општественото преобразување и промената на социјалната структура на населението.

Основната ориентација на повоената социјалистичка стопанска политика на ФНРЈ, а со самото тоа и во НРМ како нејзин интегрален дел, ја сочинуваат две битни компетенти и тоа: 1. Организирање и мобилизирање на сите лични и материјални фактори за интензивирање на стопанскиот развој и отстранување на основните елементи на економската назадноост на земјата. Тука пред се поента-та беше оставена на промените на социјално-економската структура во земјата, како и проширување и зацврстување на новите социјалистички производни односи, и 2. За запазување на националната независност и одбрана на придобивките од НОВ и Револуцијата и социјалистичките производни односи, тежиштето беше ставено во вложување на вонредни материјални напори во подигнување на одбранбена-та способност на земјата. Реализирањето на овие основни поставки и основни насоки на повоената стопанска политика, се одвиваше во специфични општи и посебни прилики карактеристични за југословенската стопанство во целина и некои подрачја во Југославија, вклучувајќи го и македонското. За ваквата цврста ориентација на југословенската политика за развој на стопанството во Македонија и Југославија во целина, основна причина беше економската назадноост на земјата. За да се потврди ова констатација за слабата стопанска развиеност, доволно е ако се истакне дека во 1949 година во ФНРЈ националниот доход по жител изнесува само 146 долари, со што

Југославија се наредуваше во недоволно развиените земји (во развиените земји тој се движеше од 235 до 773 долари - Чехословачка 371, СССР 308, Франција 482, Англија 773 итн.⁴³⁰ Оваа состојба во некои неразвиени стопански подрачја во Југославија, а во кои спаѓаше и македонското е уште понеповолна од југословенскиот просек.

Ваквиот забрзан индустриски и воглавно стопански развиток на НРМ, стриктно се одрази на промената на социјалната структура на населението, а посебно на активното во неговиот непосредно ангажирање во индустриските претпријатија, од една страна и од друга, со неговиот делумно вклучување повлијае и за активирање и развиток на другите стопански гранки меѓу кои: на развојот на градежништвото, трговијата и угостителството, сообраќајот и занаетлиството и што е најбитно во зголемување во куповната моќ на населението. Покрај наведените позитивни аспекти, нагласениот индустриски развиток придонесе да се смали учеството на земјоделството на населението од неговиот вкупен број.

Структурата на работната сила во македонската индустрија во 1952 година во однос на 1947 година доживува суштествени промени во позитивен смисла. Посебно тука треба да се одбележат значајните промени во одделни важни индустриски гранки, не само преку порастот на вработените, туку и во јакнење на оваа индустрија која до ослободувањето не била застапена или се наоѓала во својот зародиш. Тука пред сè се мисли на развојот на електроенергијата, рафинираната металургија, производството на неметални, металната индустрија, дрвната и индустријата за градежни материјали. И покрај евидентниот динамичен индустриски развиток, гледано во целина од вкупната вработена сила во општо стопанскиот сектор на НРМ во 1952 година, на индустријата спаѓа само 29,4%, што во однос на ФНРЈ

се 42,9%, знатно заостанува зад југословенскиот просек на вработени во индустријата. Ваквата наследена состојба на неповолната социјална структура на населението, народноослободителната војна и социјалистичката револуција, па и во почетната повоен социјалистичка изградба, не беше состојба за кратко време да ја измени иако се осекаше тенденцијата на благи позитивни промени. Тоа се забележува уште при првиот повоен попис од 1948 година кога учеството на активното земјоделско население од 80% е намалено на 71,5% од вкупното население. Меѓутоа, позасетни промени на тој план настануваат при вториот попис од 1953 година кога учеството на земјоделското население се смалува на 62,7% од вкупното население.

Логички разбирлива е поставката дека социјализмот како општествено-политичкиот систем тесно е поврзан со развојот и растежот на индустријата и е во чекор со техничко-технолошките достигнувања. Но битен предуслов за динамизирање на индустрискиот развој претставува реалниот проблем на нејзиното задоволување со квалификуван, вис-екоквалификуван и високообразован техничко-технолошки кадар. Од овие категории на работна рака, а особено од последниот македонската индустрија чувствуваше сериозен недостиг.

Основна карактеристика на стопанската изградба на НРМ во 1954 година зголеменото темпо на стопанскиот развој во однос на претходниот период. Во периодот 1954-1958 година во НРМ се вработени околу 37.000 нови работници-службеници во стопанството, што претставува зголемување за 45% во однос на 1953 година. Од нив 24.500 или 66% беа вработени во индустријата, што говори за засетниот квантитативен пораст на работничката класа од областа на непосредното производство.⁴³¹ Меѓутоа, квалификационата структура

на работничката класа не одеше во чекор со техничката опременост и интензивниот стопански развој. бидејќи околу 2/3 беа полуквалификувани и неквалификувани.⁴³² Забрзаниот стопански развој на НРМ е пред сè резултат на зголемените инвестициони вложувања. Недоволната квалификациона структура како сериозен проблем беше ублажувана преку создавање на една мрежа на нови школски установи, покрај школските, со професионален наставен кадар во склопат и со материјална помош на претпријатијата или комбинирано со заеднички сили и помош.

Развитокот на македонското стопанство и општествениот стандард, осетно се одрази и на промените во социјалната структура на населението во НР Македонија. Паралелно со порастот на стопанскиот потенцијал, се создаваше и развиваше работничката класа со изградена класна свест. Велиме се создаваше, бидејќи по првите години по ослободувањето таа беше малубројна, неразвиена, што се огледа во минималното учество на активното население во индустријата и другите неземјоделски дејности. Во Македонија непосредно по ослободувањето работничката класа била релативно млада и сеуште недоволно развиена и во поглед на нејзината класна осознаеност за нејзиното место и улога во општеството и во поглед на нејзините квалитативни и квантитативни особености. Меѓутоа, гледано во однос на предвојната состојба, посебно бројната состојба на индустриските работници осетно се зголемува. Релативната младост на македонската работничка класа всушност значеше да во нејзините редови постојеја немал број работници сеуште класно недоволно осознаени и на кои им претстоеше патот на нивно созревање како работничка класа во вистинска мисла на зборот. Меѓутоа, делумно од постоечката работничка класа, вклучена во класните судири во периодот меѓу Двете светски војни

претставуваше предводник и движечка сила во условите на новите револуционерни промени што се извршија во текот на НОВ и во социјалистичката изградба на Македонија.

Во овој процес на осетна промена на структурата на населението, особено во повзениот социјалистички развиток се развиваше и растеше работничката класа во НР Македонија. Иако во фаза на својот развиток и растеж, македонската работничка класа беше носителот на севкупното стопанско преобразување во земјата, а особено во поглед на изградбата на новите социјалистички односи, при што посебен придонес имаше Партијата како нејзин раководеен фактор и идејно-политички предводник, потоа системот на социјалистичката демократија и општественото самоуправање, во сузбивање на капиталистичките остатоци, во изградувањето и издигнувањето на работниот елан и творечката иницијатива, па се до нејзиното класно осознавање како свесен чинител во изградбата на социјалистичкото самоуправно општество.

Треба да се одбележи дека посебно пораснува непосредната раководна економска и општествено-политичка улога на работничката класа со започнувањето на процесот на децентрализација на власта преку воведување во пракса на работничкото самоуправање и комуналниот систем. Таа улога на работничката класа станува се непосредна и се остваруваше преку нејзината авангарда во лицето на КПЈ (подоцна СМЈ), како и другите општествено-политички организации (Младинската, Синдикатот, АФЖ, НОАЖ, Социјалистичкиот сојуз - парано Народниот фронт и други). Со воведувањето и развитокот на самоуправниот систем, работникот постанува слободна општествена личност, мислител и креатор, управувајќи со стопанството и ктивен чинител во решавањето на економските и веошто општествените проблеми, почнувајќи од базичните организации каде што

работеа и делуваа, Комуната, па се до републичките и сојузните органи и организации. Конкретно, во работните организации како основна клетка на општеството, општината и повисоките и највисоките претставнички организации, работничката класа како непосреден производител, преку свои избрани претставници добиваат нови и мошне одговорни функции. Меѓутоа, уште во почетната фаза од развитокот на работничкото самоуправување се изградуваат јасни концепции за неговиот развој при што "општите пропорции на планирање постануваат домен на државата и нејзините регулативни права, додека на оперативното подрачје, се прошируваат компетенциите на непосредните производители".⁴³³ Така што, во органитена работничкото самоуправување во 1698 претпријатија се избрани 21.686 членови од кои непосредни производители се застапени со 73,8%, а учеството на жените 10,8% и младината 13,9%.⁴³⁴ Овие податоци јасно говорат за доминантната застапеност на работниците во самоуправните органи и што е најсуштествено ја зголемуваат својата законодавна улога за успешно извршување на поставените задачи "Организациите на Сојузот на комунистите и Сојузот на синдикатите активно работеа и заедно со органите на работничкото самоуправување преземале мерки за ликвидирање на разни неправилни и на социјализмот туѓи појави... Сојузот на комунистите и синдикалните организации настојуваша во управувањето со претпријатијата да се вклучат работните колективи како целина..."⁴³⁵

Впрочем, во општествено-економскиот подем на земјата одлучувачки фактор е работниот човек кој беше ставен во нова положба да одлучува сам за планирање на производството, пласманот и распределбата на остварениот доход и личните доходи преку самоуправните тела и органи што постоеја во базата. Овие се битни

компоненти кои повлијааја пред сè во развојот на работничката класа, а особено во класното осознавање за нејзиното место и улога во општествениот систем. Во таа смисла, битно е да се одбележи дека со индустријализацијата и вопшта стопанскиот развојот работничката класа не само што бројно се зголемува, туку и што сите овие прогресивни процеси и промени носеа во себе социјалистички атрибути. Меѓутоа, треба да се потцрта и фактот што остварената индустријализација на земјата поставена на цврсти и стручни основи за натамошниот социјалистички развојот, не се одвиваше така глатко, туку во едни неповолни општествено-економски услови кои бараа самоодрекнување и самопрегор во тој процес и затоа со право првите години од новениот социјалистички период може да се наречат како револуционерен херојски народ. Тоа беше период на класна борба за искоренување на застарените капиталистички остатоци кои грчевито настојуваша да се одржат како такви и најодзад неповолната стопанска состојба затекната по војната, а особено ако се има во предвид економско-политичката блокада на Југославија што настанасо донесената Резолуција на Информбирата од јуни 1948 година и многу други отежнувачки околности, тогаш поцелосно ќе се согледаат околностите под кои се одвиваше стопанската социјалистичка изградба и значењето на она што беше остварено.

Од досега изнесеното, основно е да се има во предвид условите под кои се раѓаше, растеше и се развиваше македонската работничка класа. Имено, во една општа назадност во која се наоѓаше Македонија непосредно по ослободувањето - ноември 1944 година малобројната работничка класа претставуваше значајно јадро околу кое постепено се создаваше и растеше работничката класа. Имајќи го предвид фактот што селото беше основен извор на новата работничка

ласа, логично е што тој довчерашен селанец во себе ги носеше производните навики карактеристични за примитивна организација на производството и ниско продуктивен труд, обременет со одредена психологија, без поседување на одредени стручни квалификации слично. Така што, за преобразување на дел од тогашната таква полуработничка класа требаше да помине извесен временски период а да се ослободи од сите наведени негативни карактеристики, за да биде кадарна да ја одигра онаа улога во општеството што практично и припаѓа. Меѓутоа, овие негативни белези што ги носеше во себе новата работничка класа бев во извесна смисла компензирани со една позитивна околност што во овие неповолни услови под кои се развиваше стопанската обнова и изградба, а тоа е фактот што кај работните маси беше присутен огромен револуционерен елан и самонапор за креативност, што е пренесен од НОВ и социјалистичката еволуција и во областа на стопанскиот, просветно-културниот или пак речено во целокупниот живот во земјата. Во таа смисла, голема е заслугата и придонесот на КПЈ односно КПМ во Македонија, како раководеен - во административниот период и како идејно-политички насочувач и предводник на работничката класа во самоуправното општество на македонија и Југославија во целина.

П Р И Л О Ж И

К Р А Т Е Н К И

АСНОМ - Антифашистичко собрание на народното ослободување на
Македонија

АФЖ - Антифашистички фронт на жените

АРПЈ - Архив радничког покрета Југославије (денес Архив на
ЦК на СКЈ)

Архив на ЦК на СКЈ - Архив на Централниот комитет на Соју-
зот на комунистите на Југославија (Белград)

АМ - Архив на Македонија (Скопје)

АННОЈ - Антифашистичко веќе на народното ослободување на
Југославија

АЈ - Архив Југославије

НОВ - Народноослободителна војна

НОБ - Народноослободителна борба

НОНСМ - Народноослободителен младински сојуз на Македонија

НРМ - Народна Република Македонија

СРМ - Социјалистичка Република Македонија

КПМ - Комунистичка партија на Македонија

КПЈ - Комунистичка партија на Југославија

НОФ - Народноослободителен фронт

НФ - Народен фронт

НОФМ - Народноослободителен фронт на Македонија

ЕНОФ - Единствен Народноослободителен фронт на Македонија

НФЈ - Народен фронт на Југославија

НФМ - Народен фронт на Македонија

ДФМ - Демократска Федерална Македонија

ДФЈ - Демократска Федерална Југославија

ФНРЈ - Федеративна Народна Република Југославија

НОО - Народноослободителни одбори

НО - Народен одбор

ГО - Главен одбор

ЦО - Централен одбор

ЕСРНЈ-Единствени синдикати на работниот народ на Југославија

ПНСЈ- Привремена народна скупштина на Југославија

ПК на СКСЈ -Покраински комитет на Сојузот на комунистичката
младина на Југославија

Сл.в.- Алуџбен весник

ИСИ- - Институт за современа историја

Сп. - Списание

ИНИ - Институт за национална историја

Ит. д.-Итирано дело

с.а. - без година на издавање

чл. - член

док бр.-Документ број

н.б. - Наша белешка

ЦО на ЕСЈ-Централен одбор на Единствените синдикати на Ју-
гославија

ССЈ -Сојуз на синдикатите на Југославија

ГНОО-Главен Народноослободителен одбор

ИО - Извршен одбор

фас.- Фасцикла

ПК - Покраински комитет

МО - Месна организација

РС - Работнички совет

УО - Управен одбор

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕДИ

Табела 1
Вж Вработено особје во НРМ по категории и по години: 436

Преглед 5

Период	Вкупно запослени	Стопанство			Запослени во		%			
		вкупно стопан.	работни- ци	службе ници	држав. администрц.					
а	—	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1945	26.437	17.535	14.949	2.586	8.902	66	34	15	85	
1946	41.537	26.700	21.693	5.007	14.837	64	34	19	82	
1947	57.026	41.293	32.812	8.481	15.733	72	28	21	79	
1948	18.862	60.542	48.445	12.197	21.220	74	26	20	80	
1949	108.555	85.739	67.336	18.403	22.816	79	21	21	79	
1950	105.237	82.688	66.677	16.011	22.549	79	21	19	81	
1951	101.339	79.633	64.952	14.689	21.706	79	21	18	82	
1952	89.452	70.619	56.490	14.129	18.833	79	21	20	80	
1953	107.808	84.246	68.840	15.405	23.562	78	22	18	82	
1954	113.928	91.807	74.556	17.251	22.121	81	19	19	91	
1955	132.573	109.562	88.100	21.462	23.011	83	17	20	80	
1956	144.206	114.701	90.510	24.191	26.505	81	19	21	79	

436)) Население и работна снага во НР Македонија

Народна Република Македонија

Заврш за статистика, Скопје, април 1957 г.

Активно население по дејности и квалификации и попис

Преглед 9

Врста на дејности	Вкупно	Од тоа		
		Потполна гимназ.	Средна струч.-кола	Висока школа факулт.
Вкупно	549.272	3.068	10.543	2.557
Индустр.рудар.	21.009	121	465	82
Земјоделие	358.610	57	520	104
шумарство	2.634	13	67	26
градежништво	21.991	66	378	50
сообраќај	7.052	102	221	24
трговија	15.473	346	736	76
занатство	31.546	43	122	4
остали дејности	90.957	2.320	8.036	2.191

%=)) Население и работна снага во НР Македонија

и Народна Република Македонија

Завод за статистика, Скопје, април 1957 г.

1053 г.

На 1000 запослени доаѓаатко			
Без сред:	Потпол.	Средна	Висока
спрема	гимназ.	струч.	школа
		школа	
533.104	5,6	19,2	4,7
20.341	5,8	22,1	3,9
357.931	0,2	1,4	0,3
2.528	4,9	25,4	9,9
21ж497	3,0	17,2	2,3
6.705	14,5	31,3	3,4
14.315	22,4	47,6	4,9
31.377	1,4	3,9	0,1
78.410	25,5	88,3	24,1

Годишно запослување во НРМ за период 1945-1956 год. ⁴³⁸

Преглед 10

Период	Вкупно		Стопанство		Администрација	
	вкупно	годиш.просек	вкупно	год.просек	вкупно	год.просек
Вкупно	+ 114.769	+ 10.434	+97.166	+ 8.833	+ 17.603	+ 1.600
1945-1949	+ 82.118	+ 20.529	+68.204	+ 17.051	+ 13.914	+ 3.479.
1950-1952	- 19103	- 6.368	-15.120	- 5.040	- 3.983	- 1.328
1953-1956	+ 51.754	+ 12.939	* 44.082	* 11.021	+ 7.672	* 1.918

438) Население и работна снага во НР Македонија

Народна Република Македонија

* Завид за статистика, Скопје април 1957 год.

ТАБЕЛА IV

Економска структура на вкупното население 439

Во 1000 лица	1953	1961
Вкупно	1,304	1,406
земјоделско	818	718
неземјоделско	486	688

СТРУКТУРА ВО %

Вкупно	100	100
земјоделско	62,7	51,1
неземјоделско	37,3	48,9

Економска структура на активното население

Во 1000 лица	1953	1961
Вкупно	532	554
земјоделско	359	322
неземјоделско	173	232

СТРУКТУРА ВО %

Вкупно	100	100
земјоделско	67,4	58,1
неземјоделско	32,6	41,9

439/ Население и работна снага во НР Македонија

Народна Република Македонија.Завод за статистика Скопје,
1957 година.

Табела V

Вработено особје во стопанството 30.IX.1956 во релативни броеви ⁴⁴⁰

Преглед 14 а

Дејности	Вкупно особје	Вкупно	Р а б о т н и ч к и				Вкупно	Службеници			
			високо-квалиф.	квалиф. ковани	полу-квалиф.	неквалиф.		виши стр.	средно стр.	нижи стр.	помош-ни
Вкупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
индустрија	31,1	34,1	32,1	37,4	45,7	24,3	19,8	27,8	24,0	13,1	25,3
Земјоделие	16,6	17,5	3,0	8,6	13,9	23,8	13,7	6,4	8,1	18,9	15,3
Шумарство	2,1	1,7	-	0,5	0,4	4,7	3,0	1,4	1,3	5,7	3,8
Градежништво	20,1	22,5	18,6	20,7	115,4	29,2	10,8	13,2	14,1	7,4	12,1
Сообраќај	7,6	5,3	10,9	6,1	7,1	2,8	16,2	9,3	11,4	20,7	18,1
Трговија	10,9	8,6	7,8	13,8	9,1	4,2	19,7	25,1	22,3	18,6	13,4
Занаетчиство	6,9	7,4	24,6	11,6	6,6	2,0	5,0	6,7	4,8	4,9	4,6
Останати	4,7	2,9	3,0	1,3	1,8	5,0	11,2	10,1	14,0	10,7	7,4

440) Народна Република Македонија

Завод за статистика

Население и работна снага во НР Македонија

Скопје, април 1957 год.

Табела VI

266.-

Вработеност во општ.сектор со поделба на примарни ,секундарни и терцијални сектор ⁴⁴¹

	Вкупна	Примарни сект.	Секундар. сект.	Терцијл. сект.	Во лице			
					Структура			
					Вкупно	Примж секж	Секундр. сек.	Терц.сек
1952	59.411	11.990	38.628	38.793	100,0	13,4	43,2	43,4
1953	108.730	13.932	43.623	46.175	100,0	12,8	44,7	42,5
1954	114.367	14.464	54.903	45.000	100,0	12,6	48,1	39,3
1955	132.573	21.362	66.247	44.964	100,0	16,1	50,0	33,9
1956	132.615	22.722	62.453	47.440	100,0	17,1	47,2	35,8
1957	143.002	24.608	67.571	50.823	100,0	17,2	47,3	35,3

441) Население и работна снага во НР Македонија

Народна Република Македонија.Завод за статистика

Скопје,април 1957 год.

Ео 1000 442

	Вкупно	индуст-	земјо-	шумар-	градеж.	сооб-	тргови-	занает-	станб.ком.
		рија	делство	ство	штво	браќај	ја-угост.	чство	дејност
1952	70,7	79,9	9,6	2,4	14,4	6,3	12,0	4,3	1,8
1953	84,7	21,7	10,8	3,2	22,5	6,4	13,5	4,3	2,3
1954	92,0	26,4,	11,0	3,5	14,1	6,6	13,9	4,4	2,1
1955	108,3	32,9	16,7	4,7	27,2	7,0	11,3	7,1	2,4
1956	107,1	34,9	18,5	4,2	19,7	7,0	12,4	7,9	2,5
1957	114,6	47,8	19,8	4,8	10,8	7,0	12,8	9,0	2,7

442. Население и работна снага во НР Македонија

Народна Република Македонија. Завос за статистика

Скопје, април 1957г год .

Табела VIII

Вработеност во општествениот сектор
1952-1964 г. во 1000 лица⁴⁴³

	Вкупно	стопанство	нестопанство
1952	89,4	70,7	18,7
1953	108,7	84,7	24,0
1954	114,4	92,0	22,4
1955	132,6	103,3	24,3
1956	132,6	107,1	25,5
1957	143,0	114,6	28,4

443) Население и работна снага во НР Македонија

Народна Република Македонија. Завод за статистика
Скопје, април 1957 година.

Економската структура на населението IV документација, таб.5
 Стапки на активноста на вкупното население во ⁴⁴⁴

стр.59

	Југославија		Македонија	
	1953	1961	1953	1961
Вкупно	46,3	45,0	40,8	38,8
10-14 г.	20,1	10,7	15,5	5,2
15-19	73,6	64,0	69,1	55,7
20,34	72,2	74,5	68,8	68,8
35.49	64,8	67,9	64,2	65,5
50,63	52,3	55,7	52,5	54,7
65 и повеќе	32,1	30,8	32,4	32,4

444) Население и работна снага во НР Македонија

Народна Република Македонија. Завод за вввв статистика

Скопје, април 1957. год.

Табела X

Продуктивност на трудот, определеност на трудот и ефикасност на средствата во општ. стопанство, цени 1962, ⁴⁴⁵ и
Верижен индекс

Вкупно стопан.	1953	1954	1955	1956	1957
ПРОДУКТИВН.	96,1	97,5	94,1	101,7	102,3
опременост	88,2	103,5	86,4	100,3	112,7
ефикасност	109,0	93,8	109,0	91,6	90,8
<u>Индустија</u>					
продуктивн.	88,3	112,2	89,8	107,3	102,8
опременост	75,8	115,0	85,6	108,9	127,5
ефикасност	116,5	97,6	104,9	99,0	80,7
<u>Земјоделство</u>					
продуктивн.	88,9	98,2	61,7	99,9	126,6
опременост	84,8	110,2	73,0	93,8	155,1
ефикасност	104,9	89,1	84,2	106,5	81,6
<u>Шумарство</u>					
продуктивн.	75,0	61,0	316,7	131,5	87,5
опременост	45,0	106,7	74,5	175,9	39,8
ефикасност	166,7	57,2	425,1	74,8	219,8
<u>Градежништво</u>					
продуктивн.	104,0	64,4	104,0	87,6	92,1
опременост	97,8	91,2	111,3	135,5	85,8
ефикасност					
<u>Сообраќај</u>					
продуктивност	112,5	103,9	97,4	105,0	104,5
опременост	124,3	97,8	92,7	103,5	107,4
ефикасност	90,5	106,3	105,0	101,5	97,2
<u>Тргов. и угост.</u>					
продуктивн.	106,0	105,7	129,4	83,4	109,7
опременост	65,2	141,3	112,8	91,1	153,1
ефикасност	162,6	74,0	114,7	91,5	71,6
<u>Занаетчиство</u>					
продуктивн.	96,0	101,8	79,3	87,1	90,6
опременост	41,7	117,2	93,0	94,9	92,4
ефикасност	230,2	86,9	85,3	91,80	98,0

445) Републички завод за статистика на СР Македонија. Население вработеност и продуктивност, Скопје 1966, с. 1, 9, 31.

Табела XI

Движење на опш.Производ, вработеноста и продуктивноста
на трудот во опш.стопанство, цени 1962 г. Рерижни индекси ⁴⁴⁶

Вкупно стопан.	1953	1954	1955	1956	1957
опш.производ	114,9	106,4	110,8	100,4	109,4
вработеност	119,7	109,0	117,7	98,8	106,9
продуктивност	96,1	97,5	94,1	101,7	102,3

Индустија

општ. произв.	96,3	136,5	108,5	117,9	111,1
вработеност	109,1	121,6	120,8	109,4	108,0
продуктивн.	88,3	112,2	89,8	107,8	102,8

Земјоделство

општ. произв.	100,0	100,0	93,3	110,7	135,5
вработеност	112,7	102,1	151,4	111,0	107,3
продуктивност	88,9	98,2	61,7	99,9	126,6

Шумарство

општ. произв.	100,0	56,7	425,0	117,6	100,0
вработеност	133,3	109,3	134,3	89,4	114,3
продуктивн.	75,0	61,0	316,7	131,5	87,5

Градежништво

општеств. произв.	161,4	69,0	117,3	63,5	97,3
вработеност	155,2	108,1	112,8	71,5	105,7
продуктивност	104,0	64,4	104,0	87,6	92,1

Сообраќај

општ. произв.	114,3	107,1	103,3	106,5	103,0
вработеност	101,6	203,1	106,1	101,4	99,0
продуктивност	112,5	103,9	97,4	105,0	104,5

Трговија

општ. произв.	119,2	108,9	105,2	91,5	112,3
вработеност	112,0	103,0	81,3	109,7	102,3
продуктивност	106,0	105,7	129,4	83,4	109,7

Занаетчиство

опш. производ.	96,0	104,2	120,0	98,9	103,2
вработеност	100,0	102,3	161,4	11,3	113,9
продуктивност	96,0	101,8	79,3	87,1	90,6

446) Републички завод за статистика на СРМакедонија, население, вработеност и продуктивност. Скопје 1966, IV документација 63

ТАБЕЛА XII

Претпријатија и орган на самоуправањето⁴⁴⁷

	Претпријатија во кои раб.луге избираат раб.совети			Претпр.во кои раб.луге управуваат		
	1952	1962	1972	1952	1962	1972
Претпријатија	377	577	452	183	185	137
членови на раб. заедници	53028	115347	199406	3203	3524	3608
членови на раб.совети	8089	11744	9222	-	-	-
од тоа во %						
жени	7,0	11,8	12,4	6,5	13,3	15,9
младина	10,8	8,0	9,7	7,3	14,4	25,4
Членови на коле- гијални органи со извршни функции	3512	4415	3495	...	1013	503
од тоа во %						
жени	4,8	3,3	6,8	...	6,8	8,3
младина	6,0	5,5	5,5	...	7,9	10,7

447) Материјален и општествен развој на СР Македонија 1952-1972

IV конгрес на СКМ, Скопје 1974, 10, 11 и 12

Републички завод за статистика на С_М, с.16.

БРОЈ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО НРМ ПРЕМА ПОПИСОТ ОД 1953 ГОДИНА И
ПРОЦЕНА ЗА 1955, 1956 И 1961 ГОДИНА 1) * 71,8

~ 273

Околии	Вкупно население				Активно 2)				Неземјоделско 2)				Градско 2)			
	попис		процена		попис		процена		попис		процена		попис		процена	
	1953	1955	1956	1961	1953	1955	1956	1961	1953	1955	1956	1961	1953	1955	1956	1961
Вкупно	1304514	1370430	1404300	1590000	549272	576671	590868	668678	486047	512520	526392	603078	339006	359464	370125	429504
Битолска	223444	232920	238000	265400	100162	104348	106624	118899	72429	75466	77112	85990	71181	74069	75684	84397
Кумановска	140819	146400	149200	163900	64221	66758	68035	74738	39211	40699	47478	45564	25578	26938	27453	30158
Охридска	182559	188900	191900	207700	73162	75560	76760	83080	68316	70649	71770	77680	27727	28713	29169	31570
Скопска	213586	233240	243500	302000	87346	95395	99591	123518	130332	142276	148535	184220	125319	136919	142934	177274
Штипска	247683	260040	266200	299800	109322	114678	117394	132212	65262	68390	70011	78847	34028	35625	36469	41073
Тетовска	159026	166400	170200	190700	56417	59072	60421	67698	59092	61734	63144	70750	29718	31117	31827	35661
Т. Велешка	137397	142530	145300	160500	58642	60860	62043	68533	51405	53306	54342	60027	25150	26083	26589	29371

1) Процената на вкупното население за 1959, 1956 и 1961 година извршена по пат на геометриска прогресија

2) Активното, неземјоделското и градското население за 1955, 1956 и 1961 година израчунато врз основа на коефициентите од 1953 година

Преглед-- 14 Табела XIV - ВРАБОТЕНО ОСОБЈЕ ВО СТОПАНСТВОТО 30.IX.1956 ГОДИНА * 449

	Особје				Работници				Службеници						
	ВКУП- НО	%	ВКУП- НО	%	ВИСОКО КВАЛИ- ФИКУВА НИ	КВА- ЛИФИ- КУВА- НИ	ПРИ- УЧЕ- НИ	НЕКВА- ЛИФИ- КУВА- НИ	ВКУП- НО	%	ВИШЕ СТРУЧ НИ	СРЕДНИ СТРУЧ- НИ	НИЖЕ СТРУЧ НИ	ПО- МОШ- НИ	
Вкупно	114701	100,0	90510	100,0	51272	26961	23323	35099	24191	100,0	2587	7543	10542	3519	
Индустија	55711	31,0	30909	34,1	1647	10092	10049	8521	4802	19,8	718	1811	1382	891	
Земјоделие	19103	16,6	15796	17,5	154	2309	3251	10082	3307	13,7	166	610	1994	537	
Шумарство	2423	2,1	1439	1,7	1	148	88	1312	874	3,6	36	97	606	135	
Градежништво	22998	20,1	20392	22,5	956	5588	3585	10263	2606	10,8	341	1061	779	425	
Сообраќај	8750	7,6	4834	5,3	559	1636	1656	1983	3916	16,2	241	857	2180	638	
Трговија	12478	10,9	7719	8,6	395	3714	2124	1486	4759	19,7	649	1681	1959	470	
Занаетчиство	7872	6,9	6656	7,4	1259	3137	1550	710	1216	5,0	174	364	515	163	
Останати	5366	4,7	2655	2,9	156	337	420	1742	2711	11,2	262	1062	1127	260	

Дефинитивни резултати од полугодишен попис состојба 30.IX.1956 година.

449 * Републички завод за статистика на НРМ, Население и работна снага во НРМ, Скопје, 1956.

2	Годи- на	Вкупно вработени	Стопанство								место- панс- тво	
			вкупно	индустри ја и ру- дарство	земјо- делст- во	шумар- ство	градеж- ништво	собра- ќај	трго- вија	занает- чиство		станбено комунал- на деј- ност
	1948	81862	57974	18478	2909	1203	13774	4184	11387	4750	1289	23888
	1949	108321	83506	21278	10083	3460	16269	9340	13203	8450	1423	24815
	1950	105237	80883	20540	9626	2565	14405	7869	14921	9158	1799	24354
	1951	101339	77924	18901	10242	2465	12385	7028	14002	10983	1918	23415
	1952	89411	70694	19913	9556	2434	14458	6303	11960	4257	1813	18717
	1953	108730	84730	21733	10767	3165	22549	6404	13491	4341	2280	24000
	1954	114367	91975	26423	10998	3466	24095	6587	13874	4385	2147	22392
	1955	132573	108288	31932	16652	4710	27243	6969	11320	7072	2390	24285
	1956	132615	107099	34859	18481	4241	19711	7058	12401	7883	2465	25516
	1957	143002	114601	37747	19827	4781	20844	6990	12689	8980	2743	28401

450 ж Републички завод за статистика на СР Македонија. Вработеност во СР Македонија

1968 -1970, Скопје 1972.

Статистички преглед 31.

ТАБЕЛА XVI

РАДНИЧКИ САВЕТИ-РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРЪ СПРОВЕДЕНИХ ОД
1.1: до 31.111.1952 г. збирни преглед резултати 451

	Вкупен број на прет-пријатија кои поднеле извештај	Вкуп.број на раб.и служб.во претпријатија	Број за пишани во список на бирачи	Вкупно гласале
Македонија				
) претприја.преку				
30 р.	331	48.849	46.606	41.303
прет.помали од				
по раб.	143	2.576	-	-
вкупно	474	51.425	46.600	41.303
НРЈ				
)	4.011	827.266	778.020	679.514
)	3000	48.513	-	-
)	7.011	859.779	778.020	679.514

51) Архив ЦК СКЈ сигнатура XI-12/17.Савезни завод за статистику и евиденцију.Раднички савети.

Бројот на членовите на работничките савети во Македонија 9.666,а во Југославија 131.838.Од нив во Македонија работници во непосредното производство биле 7.550, а 2.116 останати во Југославија рабтници од непосредното производство биле 100.630.

ИЗГОРИ И ЛИТЕРАТУРА

I. ИЗГОРИ

1. Необјавени архивски материјали

а) Архив на Македонија-Скопје

- фондови:

- фонд, Републичка планска комисија на НРМ-Скопје

- фонд, Главен одбор на Народниот фронт на Македонија

- фонд, Главен одбор на Единствените синдикати на работни-
от народ на Југославија за Македонија (ЕСРНЈ)

- фонд, Главен одбор на АФЖ на Македонија

б) Архив на ЦК, а СКЈ-Београд

фондови:

- фонд, Привредна комисија мж при ЦК СКЈ

- фонд, Комисија за идеолошко-политички рад при ЦК СКЈ

- фонд, Пленумски материјали

- фонд, Политбиро ЦК СКЈ

- фонд, Кадровска комисија ЦК КПЈ

- фонд, ЦК на СКОЈ

в) Архив Југославије-Београд

фондови:

- фонд, Савезна планска комисија

- фонд, Министерство за индустрију и рударство

- фонд, Министерство за пољупривреду и шумарство

- фонд, Централен одбор на Единствените синдикати на Југосла-
вија (ЦО ЕСЈ)

- фонд, ЦО на АФЖ на Југославија

г) Историски архив -Т. Релес

Фондови:

- фонд, Народен фронт
- фонд, Партиски материјали од Окружниот и Околинскиот комитет на КПМ (СКМ)-Т.Велес

2. Објавени архивски и други изворни материјали

- Население и работна снага во НР Македонија.Завод за статистика на НРМ-Скопје,1957
- Статистика индустрије крајевине Југославије во адресаром индусттиских предузеќа.Издање Министарства трговине индустрије.Београд,1941.
- Основни обвлекја за развитокот на индустријата во НР Македонија 1947-1956. Завод за стопанско планирање на НРМ. Скопје 1957.
- Вработеноста во општествениот сектор во СРМ (1974-1975). Републички завод за статистика на СРМ
- Запосленост и лични доходи во СР Македонија 1952-1966, Скопје,јуни 1967.Републички завод за статистика на СРМ.
- Вработени во општествениот сектор во СРМ 1968-1973. Републички завод за статистика на СРМ.
- Статистички годишњак СНРЈ,1954,Београд.
- Службен лист на СНРЈ (ДФЈ) (1945-1957)
- Население, вработеност и продуктивност.Републички завод за стопанско планирање,Скопје,март 1961.
- Вработено особје 1939,1945-1966. Запосленост и лични доходи во СР Македонија.Скопје,јуни 1967.
- Вработени во општествениот сектор во СРМ.Републички завод за статистика на СРМ,Скопје,1977.Преглед бр.83.
- Годишно запослување во НРМ за периодот 1945-1956.Преглед 9 и 10.Републички завод за статистика на СРМ.

- Население, вработеност и продуктивност. Републички завод за стопанско планирање, Скопје, мајт, 1966.
- Статистички годишник за НРМ. Скопје, декември 1954.
- Прв конгрес на КПМ. Извештаи и Резолуции, Скопје, 1949ж
- Материјали и општествен развој на СР Македонија, 1952-1972. VI конгрес на СКМ. Скопје, 1974, Републички завод за статистика на СРМ.
- III конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија, Култура, Скопје, 1959.
- Комисија за идеолшко-политичка работа и организациони прашања на Сојузот на комунистите (стенографска белешка) т Материјали од работата на II*от Конгрес на СКМ, Скопје 1954.
- II Конгрес на СКМ. Материјали и документи. Култура, Скопје, 1954.
- V конгрес на КПЈ 21-28 јула 1948. Стенографске белешке .
- V конгрес на КПЈ 1948. Извештаи и реферати.
- VI конгрес на КПЈ (СКЈ), Кхх Култура, Скопје 1952
- Устав на НРМ. Сл. весник на НРМ, 1947
- п Зборник на документи АСНОМ 1944-1964, Скопје, 1964.
- Зборник на документи за државно-првничет развиток на СРМ 1945-1963, Скопје 1970, том I, кн. I.
- Документи од создавањето и развитокот на НР Македонија 1944-1946, Скопје 1949.

и

- Документи о развоју народне власти. Сабрао и уредио д-р Леон Гершковик, Београд 1948.
- Прв слободен синдикален конгрес на работниците и наместе-ниците на Македонија 18-20 август 1946.
- Десети пленум на Централниот одбор на Сојузот на синдикати-те на Македонија. Трудбеник, Скопје 1950.
- Петгодишен план и наше село. Београд, 1947.
- Петгодишни план развита народне привреде Федеративне Народ-не Републике Југославије у годинама 1947-1951, Београд, 1947.
- Петгодишен план за развита на народното стопанство на ФНРЈ и на народните републики 1947-1951, Београд 1947.
- ЈБ Тито, Говори и чланци. II књ. Напријед, Загреб 1959.
- Писме ЦК КПЈ и Писма ЦК СКФ(б), Београд 1948.

Периодика, весници и списанија

- В. Нова Македонија - орган на Народниот фронт (Социјалистич-ки Сојуз) на Македонија
- В. Трудбеник - орган на Синдикатите на Македонија
- Сп. Рад - орган на синдикатите на Југославија
- В. Млад борец - орган на младината на Македонија
- Сп. Македонка - орган на АФЖ на Македонија
- В. Вардарски глас - орган на Народниот фронт на Велешкиот округ.
- Р. Омладина - орган на младината на Југославија
- Сп. Жена данас - орган на АФЖ на Југославија.

II ЛИТЕРАТУРА

- Д-р Александар Апостолов, Колонизацијата на Македонија во стара Југославија, Скопје 1966.
- Бупчо Арсов, Непосредните задачи во натамошниот стопански развoт на НРМ, Скопје, Култура 1958.
 - Bilandžić д-р Душан, Друштвени развој социјалистичке Југославије, Загреб, с.а., с.190.
 - Istiot, Идеја и праксе друштвеног развоја Југославије, 1945, 1973, Београд, Комунист, 1973, с.328.
 - Istiot, д-р Радован Вукадиновиќ, Основне друштвене промјене и Југославије и свијету након Другог светског рата, 1945, 1973, Загреб, 1973, с.290.
 - Д. Бојановски, Агр. К.Цонов и А.Пемовска, Развoт на земјоделството во Македонија, Скопје 1955.
 - Ефтим БОЈАЌИСКИ, Составот на работната сила во индустријата сп.Погледи, Скопје мај-јуни 1959/3.
 - Годишник на Институтот за социолошко и политичко-правни истражувања, Скопје 1978, с. IV/1.
 - Делбите на Македонија (1912-1944). Публикација со текст, фотографии и документи. Текст и избор на фотографии и документи: Д-р Петар Стојанов (1912-1918); д-р Орде Иваноски и Тодор Симовски (1918-1941) и д-р Миле Тодоровски и д-р Растислав Терзиоски (1941-1944)м, Скопје "Наша книга", 1972.
 - 10 година изградбе социјализма у Македонији. А.Грличков, К.Миљовска, А.Симитчиев и В.Горгов, Београд, с.а.
 - Едвард Кардељ, Проблеми на Социјалистичката политика во село, Скопје 1960.
 - Караиванов Иван, НР Македонија, Скопје 1949.
 - Борис Кидрич, Привредни проблеми ФНРЈ, Култура, Београд 1950.

- Истиот, 0 текуќим питањима наше привредне политике. Комунист, Београд 1949, г. III/2.
- Истиот, Тези за економиката на преодниот период на нашата земја, Комунист, г. IV/6ж, Београд 1950.
- Истиот, 0 економским проблемима, Комунист, јануари-март 1952.
- Д. Константинов, М. Константинов и К. Георгиевски, Синдикатите во Скопје, 1900-1908-1971, Скопје 1971.
- Лазар Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948, Скопје ИНИ, 1979.
- Истиот, Прилог кон проучување на прашањето за индустријализација и електрификација на НР Македонија, ГИНИ, Скопје 1976/1.
- Истиот, Спроведување на Законот за национализација и други мерки и ангажирање на општествено-политичките организации во нивното спроведување во живот. Сп. Правна мисла, Скопје 1975.
- Истиот, Спроведување на аграрната реформа на територијата на НР Македонија, Сп. Правна мисла, Скопје 1976/1.
- Истиот, Форми на просветно-културна и уметничка активност на општествено-политичките организации во НРМ 1944-1957 г. на Институтот за социолошки-политичко-правни истражувања, Скопје, 1978, г. IV/1.
- Kiloš Macura, Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije, Beograd 1958.
- Д-р Ѓорѓе Миљевик, Развој привредног система ФНРЈ, Београд 1954.
- Киро Миљовски, Скица за историјата на македонскиот народ од 1918 1941, ГИНИ, Скопје 1961/1.
- Владимир Миљик, Револуција и социјална структура. Младост, Београд 1973.

- Д-р Боро Петковски, Развитокоз на работничкото самоуправање, Институт за социологија и политичко-правни истражувања, Скопје 1979.
- Istiot, Radnička klasa i samounpravljanje, Prilog izučavanju razvoja radničke klase i procesa samoupravnog odlučivanja, Radnička štampa, Beograd, 1975.
- Prof. d-r Branko Petranović, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, ISI, Beograd, 1969.
- Istiot, Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Beograd, ISI, 1964.
- Istiot, Istorije Jugoslavije 1918-1978, Beograd, NOLIT, 1980.
- Istiot, Istorija socijalističke Jugoslavije, Beograd 1977.
- Здравко Петровиќ, Индустија и рударство Јужне Србије, Београд 1940.
- Коста Сидовски, Индустијата на територијата на НР Македонија во периодот меѓу Двете светски војни 1918-1941. Индустијата во НР Македонија. Економски институт, Скопје 1962.
- Истиот, Текстилната индустрија во НР Македонија меѓу двете светски војни, ГИНИ, Скопје 1958/1.
- Лазар Соколов, Предуслови за развитокозот на индустријата во Македонија од втората половина на XIX век до 1912 г. ГИНИ, Скопје 1957/2.
- Истиот. Индустијата на територијата на НРМ за време на воениот терор 1941-1944. Индустијата во НРМ. Економски институт, Скопје 1969.
- Павле Тасевски, Индустијата во НР Македонија 1953-1958. Индустијата во НРМ. Економски факултет, Скопје, 1961.
- Д-р Растислав Терзиоски, Денационализаторската дејност на бугарските културно-просветни институции во Македонија, Скопје ИНИ, 1974.

- Д-р Глигор Тодоровски, Партиските организации во Западна Македонија во борба против одземање на десетокот од селаните, Сп. Историја, г. IV/2, Скопје 1968.
- Истиот, Некои институции во Западна Македонија воведени во времето на окупацијата 1941-1944, ГИНИ, Скопје, гж V/2, 1961.
- Д-р Никола Узунов, Основни обележја во развитокот на индустријата во НР Македонија. Годишник на Економскиот факултет - Скопје, 1960, том VII.
- Истиот, Елемент на политичката економија на социјализмот и увод во економијата на ФНРЈ. Скопје 1961.
- Истиот, Индустијализација на НР Македонија и њен народни доходак, Скопје 1959 (Докторска дисертација во ракопис одбранета на Економскиот факултет во Белград и се чува во Универзитетската библиотека "Светозар Марковиќ" во Белград).
- Д-р Александар Христов, Создавање и развиток на народноослободителните одбори и образување на АСНОМ како највисок Народноослободителен одбор. Создавање на југословенската федерација 1941-1945, Скопје 1965.

Б Е Л Е Ж К И

1. Делбите на Македонија (1912-1944). Публикација со текст, фотографии и документи. Текст и избор на фотографии и документи. Д-р Петар Стојанов (1912-1918 ; д-р Орде Иваноски и Тодор Симовски, 1918-1941) и д-р Миле Тодоровски и д-р Растко Терзиоски (1941-1944) во Скопје, "Наша книга", 1972.
2. Коста Сидовски, Индустријата на теоријата на НР Македонија во периодот меѓу двете светски војни 1918-1941. Индустријата во НР Македонија. Економ. институт, Скопје 1961, с. 30; види .В. Кичев, Македонија, Софија, 1990.
3. Лазар Соколов, Вредуслови за развиток на индустријата во Македонија од втората половина на XIX век до 1912 год. Гласник на ИНИ Бр. 2, Скопје 1957, с. 74; Истиот, Индустрија во НР Македонија, Скопје 1961, Економ. институт, с. 22-23.
4. Л. Соколов, дит. д. с. 22-23; и с. 74.
5. Население и работна снага во НР Македонија. Завод за статистика на НРМ-Скопје, 1957, Бр. 2, Шлоџ Macura, Stanovništvo kao činitelac privrednog razvoja Jugoslavije, Београд 1958, с. 6.
6. Статистика индустрије краљевине Југославије са адресаром индустријских предузећа, издање Министарство трговине и индустрије, Београд 1941, с. 31.
7. Според податоците на Заводот за статистика на НРМ "Население и работна снага на НР Македонија, Скопје 1957, с. 25, стои дека во 1931 год. примарните дејности земјоделство и шумарство) обфаќа 73,9% од населението во Македонија а само 26,1% отпаѓа на другите дејности
8. Киро Миљовски, ~~Клуж~~ Скица за историјата на македонскиот народ од 1918-1941 год. Гласник на ИНИ, год. V, Бр. 1, Скопје 1961, стр. 75-98.

9. Поопширно за ова прашање види во трудот на д-р Александар Апостолов, Колонизацијата на Македонија во стара Југославија, Скопје 1966.
10. Во политичкиот извештај на Грбиот конгрес на КПМ се вели дека "Покрај сите огромни успеси што ги постигна нашата Партија (се мисли на КПМ-н.б.), таа не можеше да го издржи ударот на "Обзнаната". И партиските организации во Македонија после "Обзнаната" беа разбиени и врските со раководството беа прекинати... Во овој период партиската организација мачно ги преживуваше нанесените удари со "Обзнаната", кога главно дејствуваат само две партиски организации во сета Македонија, во Куманово и Велес. Покраинското партиско раководство се прерлува во 1926 год. во Куманово, а АКОВ_евското во Велес..." I конгрес на Комунистичката партија на Македонија. Извештаи и резолуции, Скопје 1949, с. 41.
11. Исто таму.
12. Основни обележја за развитокот на индустријата во НР Македонија 1947-1956 г. Завод за стопанско планурање на НРМ, Скопје, март 1957 г. с. 2. Инаку, Вардарска Македонија обфакала 2/3 од жвк тогашна Вардарска бановина.
13. Основни обележја... с. 3
14. Архив на ЦК на СКЈ, Београд, с. 54, 1945/154. 1. Развиеност индустрије и индустриска политика у Старот Југославији, с. 1.
15. Д-р Ѓорѓе Миљевик, Развој привредног система ФНРЈ, Београд, 1954, с. 16.
16. Miloš Macura, Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije, Beograd, 1958, s. 39.
17. Коста Сидовски, Индустријата во НР Македонија во периодот меѓу двете светски војни 1918-1941. Индустрјата во НР Македонија. Економски институт, Скопје 1961, с. 50.
18. Статистика индустрије крајевине Југославије са адресаром индустриских предузеќа, Београд 1941. Издање Министарства трговице и индустрије, с. 31.
19. Исто таму, Коста Сидовски, Индустрија... с. 53.
20. Коста Сидовски, Индустријата... с. 54
21. Индустрија у Македонији. Архив на ЦК СКЈ, Београд, сигн. 1945/154, ХХХ ХИ-1/16; Коста Сидовски, Индустријата... с. 56.
22. Индустрја у Македонији... Архив на ЦК на СКЈ, Београд, сигн. 1945/154, ХИ, 1/16.

23. Гледано во југословенски рамки учеството на странскиот капитал во стопанството на Југославија на Германија до 1 април 1942 г. одпаѓа 44,48% од вложениот капитал-Рекапитулација учешќа Немаца до 1 април 1941 год.-Архив на ЦК СКЈ, Београд, сигн. 1945/30.
24. D-r Sergije Dimitrijević, Privredni razvitak Jugoslavije 1918-1941 god., Beograd, 1962, s. 117-121.
25. I Развијеност индустрије и индустријска политика у Старот Југославији.-Архив на ЦК на СКЈ, Београд, сигн. 1945/154 XI/1/16.
26. Исто таму. Архив на ЦК на СКЈ... сигн. 1945/154-XI-1/16.
27. Д-р Никола Узунов, Основни обележја во развитокот на индустријата во НР Македонија. Годишник на Економскиот факултет во Скопје, Скопје 1960, том VII; с. 250.
28. Архив на ЦК на СКЈ... сигн. XI-1/16. Македонија.
29. Здравко Петровиќ, Индустрија и рударство Јужне Србије, Београд, 1940, с. 98-цитирано според Никола Узунов, Основни... с. 251.
30. Според други податоци Македонија во вкупниот број на фабрики во предвоена Југославија, учествувала со 2,42% а во инвестираниот капитал во индустријата со 1,62%-10 године изградња социјализма у Македонији. Редакциони одбор. Александар Грличков, Киро Миљовски, Асен Симитчиев, Васил Г. Делов, "Култура", Београд, с. 90, с. 25. Словенија учествувала со 21,42% од вкупниот број на фабрики во Југославија, со 17,99% од вкупниот југословенски капитал и 21,45% од вкупниот број на работни места, а Хрватска со Славонија учествувала со 27,74% од вкупниот број на фабрики, со 25,04% од вкупниот капитал и 26,67% од вкупно работни места итн.- Инж. М. Filipović, Obnova naše industrije, Prvi bilans, Beograd 1946, s. 1-8.
31. D-r Sergije Dimitrijević, Privredni..., cit. d. s. 19.

32. Istiot, Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije, Beograd, 1958, d. 248.
33. Архив на ЦК на СКЈ, Београд, Фонд Привредна комисија при ЦК на СКЈ, сигн. ЦК СКЈ-XI-1/16-Македонија.
34. Според статистички податоци од Заводот за статистика на НРМ, непосредно по Првата светска војна како резултат на развојот на секундарните и терцијалните дејности во 1931 год., учеството на земјоделското население (примарна дејност) бележи извесно опаѓање и ^{изнесува} ~~ти зголемиува~~ 73,9% од вкупното население по дејностите, а додека на секундарните отпаѓа 10,0% и на терцијалните дејности 15,3%. Завод за статистика на НРМ, Население и работна снага во НР Македонија, Скопје април 1957 г., с. 25.
35. Карактеристики на предвоеното земјоделство во Македонија. 10 години изградбе социјализма у Македонији, Београд, с. 43.
- 36.. Архив на ЦК на СКЈ... Фонд Привредна комисија при ЦК СКЈ, сигн. ЦК СКЈ-XI-1/162 Македонија; На македонското подрачје биле регистрирани само 6 трактори, 10 вршалици и 15 сејачки. Исто таму, с. 44..
37. Исто таму, Архив ЦК СКЈ, сигн. XI-1/16.
38. D-r Sergije Dimitrijević, Privredni..., sit, d. s. 137.
39. Политички извештај на Лазар Колишевски. I конгрес на Комунистичката партија на Македонија, Извештаи и резолуции, Скопје 1949, с. 40.
40. Политички извештај... I конгрес на Комунистичката партија на Македонија, с. 13-14, Данчо Зографски, За работничкото движење во Македонија до Балканските војни, Скопје, 1950, с. 332.
41. Завод за статистика на НР Македонија. Население и работна снага во НР Македонија, Скопје април 1957, с. 2.

42. Материјален и општествен развој на СР Македонија 1952-1972.

VI конгрес на СКМ, Скопје 1974, 10, 11 и 12 април, с. 24. Републички завод за статистика на СРМ.

43. Inž. M. Filipović, cit. d., s. 78; Statistika industrije... sa adresarom industriskih preduzeća, Beograd, 1941, 10 godina, cit. delo.

44. Републички завод за статистика на СРМ. Вработеноста во општествениот сектор во СРМ 1974 и 1975, сп. "Преглед" бр. 83.

Скопје 1977, с. 11. Републички завод... вработени во општествениот

сектор во СРМ 1968-1973, скопје, февруари 1975, Статистички

преглед 54, с. 11. Републички завод... Запосленост и лични

доходи во СР Македонија 1952-1956, Скопје јуни 1967, сиф. 55,

с. 11-12. Според Еотим Бојациевски, Бројот на вработените

во ~~македн~~ македонското стопанство во 1939 г. изнесува 12.920

лица, а според Коста Сидовски, во предвоената македонска ин-

дустрија и рударство биле вработени 10.553 работници и

службеници - Еотим..., Коста Сидовски, Индустијата во НР Ма-

кедонија во периодот меѓу двете светски војни 1916-1941

Економски институт, Скопје 1951, с. 62; Еотим Бојациевски, Сос-

тавот на работната сила во индустријата, сп. Преглед, Скопје,

мај-јуни 1959/3, с. 65.

45. Исто таму, с. 62; Според Владимир Милиќ од вкупно вработените

во југословенското предвоено стопанство околу 900.000, на

индустијата отпаѓа околу 300.000 т.е. т.е. 1/3 од вработени-

те - Vladimir Milić, Revolucija i socijalna struktura, Beograd

1978, s. 33.

46. 10 година изградња социјализма у Македонији... с. 27-28.

47. Во предвоената македонска индустрија и рударство, состојба 1939 г. биле вработени 7.391, а според статистички податоци 7.060 - 10 година., с.27м Коста Сидовски, Индустријата... с.83-83; Републички завод за статистика на СРМ. За-
посленост и лични хџк доходи во СР Македонија 1952-1966,
Скопје, јуни 1967, с.11; Л.Лазаров, Општествено-политичките
организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-
1948 . Институт за национална историја, Скопје, 1979, с.99.
48. Коста Сидовски, цит.д. с.89-90.
49. Коста Сидовски, цит.д.с.89.
50. Исто таму, с.90-91
51. Исто таму.
52. Исто таму, с.95.
53. Исто таму, с.95
54. Исто таму , с.96
55. Архив на ЦК СКЈ, Београд, фонд Привредна комисија при ЦК
на СКЈ, сигн. XI-1/16, I Развијеност индустрије и индустриј-
ска политика у ^{Страној} Југославији.
56. D-r Sergije Dimitrijević, Privredni...cit.d.s.147.
57. Архив на ЦК СКЈ.. фонд. Привредна комисија.. сиг. XI-1/16
I Развијеност индустрије..
58. Д-р Ѓорѓе Миљевик -др. Развој привредног система СНРЈ,
Београд, 1954, с.13-15.
59. Др. Sergije Dimitrijević, cit.d..s.150.
60. Др. Ѓорѓе Миљевик-др.цит. дж дж д.с.10-11.
61. Ѓоста Сидовски, Текстилната индустрија во НР Македонија
во периодот меѓу двете светски војни. Г.ИНИ, 1958/1 Според
Коста Сидовски, до донесување на законот за минимални над-
ници во 1937 г. во македонското подрачје, а посебно во текстил-

ната, надниците на работниците биле дури по 2 динари на час; Др. Ѓорѓе Миљевик, цит. д. с. 55.

62. Политички извештај на Првиот конгрес на Комунистичката партија на Македонија. Извештаи и резолуции, Култура, Скопје, 1949, с. 44-47.

63. Д-р Сергеје Dimitrijević, hhh cit. d. 101-102.

64. Киро Миљовски, Скица за историјата на македoбскиот народ од 1916-1941 год., ГИНИ, г. V/1, Скопје 1961, с. 94.

65. Политички извештај на Првиот ...цит. д. с. 44-45; К. Миљовски цит. д. с. 94.

66. Политички извештај... цит. д. с. 45.

67. Д-р Глигор Тодоровски. Окупаторските елементи од времето на окупацијата на Западна Македонија, 1941-1944 г. Окупацијата на Западна Македонија, Мисла, Скопје 1975, с. 120-170. Д-р Миле Тодороцки, Поделбата на Македонија, Партизанските одреди и народноослободителната војска на Македонија во ослободителната војна и револуцијата 1941-1944, Скопје, ЧНИ, 1972, с. 16-20.

68. Глигор Тодоровски: цит. д. с. 11-12.

69. Види за ова поопширно во студијата на д-р Растислав Терзиовски, Денационализаторската дејност на Бугарските културно-просветни институции во Македонија, Скопје, ЧНИ, 1974; Глигор Тодоровски, цит. д. с.

70. Основни обележја за развитокот на индустријата во НР Македонија, 1947-1957, с. 6.

71. Д-р Лазар Соколов, Индустријата на територијата на НР Македонија за време на воениот период 1941-1944. Индустријата во НР Македонија. Економски институт, Скопје 1961, с. 125, Германскиот скупатор од Македонија, окупирана од Бугарија годишно извле-

кувал 115.850 тони хромова руда, 25.000 тони оловно цинкана

жж руда, -М.Тод., цит. д.с. 30.7

72. Политички извештај на Првист... цит. д.с. 54-55; М.Тодоровски, цит. д. с. 26-27.

73. Политички извештај... Исто таму,...

74. Исто таму, с.55 М.Тод., цит. д.с.27.

75. Исто таму

76. Исто таму, с.561; Исто таму, с.28-29.

77. Политички извештај на Првист... цит. д. с.55.

78. Политички извештај .. цит. д.с.55.

79. М.Тодоровски, "Форми на отпор во Скопје и Скопсји во 1942 г.

Материјали на научниот собир, Скопје во НОВ во 1942, Скопје, 1975, с.86.

80. Политички извештај... цит. д.с.56.

81. Исто таму.

82. Од разновидната и богата партиска активност сред работните слоеви ги издвојуваме прогласите од 1941-1942 г. "Македонски народи на штрк", потоа прогласот "Македонски народи", Пријатели на Советскиот Сојуз и др. Овие прогласи предизвикаа вознемиреност кај окупаторските власти. Така во прогласот на К ПК на КПЈ за Македонија се повикуваат на отпор покрај работниците и сите занаетчи, ситни трговци, тутуноприводирели и др. -М.Тод., цит. с. с.57; Истиот, Антиокупаторското расположение и видовите на отпор. Материјали од научниот собир; Скопје во НОВ 1941, Скопје, 1973, с.177.

83. Политички извештај.. цит. д.с.55.

84. Во еден документ се истакнува дека селаните од д.Лахце покрај интервенцијата на општинските власти, одбиле да дадат 1)5 од земјоделските производи, утврдено како данок со

кралски декрет - Глигор Тодоровски. Окупаторски документ...
Окупацијата... цит.д.с.164.

85. Глигор Тодоровски, Партиските организации во Западна Македонија во борба против одземање на десетокот од селаните. Окупацијата... цит.д.,с.56-57; Истиот автор, Отпорот против поведување на десетокот во Западна Македонија за време на окупацијата. Сп.Историја IV/2, Скопје 1963, с.46.
86. Глигор Тодороцки, Некои институции во Западна Македонија поседени во времето на окупацијата 1941-1944 г. Гласник на ИНИ, V/2, Скопје 1961, с.103.
87. Лазаров, Лазар: Некои карактеристики во развитокот на изградбата на народната власт во Македонија во периодот на Народноослободителната војна и Револуцијата и непосредно по ослободувањето. Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948, ИНИ, Скопје 1979, с.13-17.
88. Устав на Народна Република Македонија. Службен весник на НРМ. Инаку, во овој Устав го сочинуваат три дела и тоа: прв дел - основни начела, с.1-13; втор дел - Државно уредување - Народна Република Македонија и Федеративна Народна Република Југославија, с. 13-34 - и трет дел - преодни и завршни одредби, с.34-35.
89. Овој Закон содржи 24 члена, во кој мошне прецизно се регулирани суштински прашања. Според него, е ставен под удар целокупниот движен и недвижен имот на приватните капиталисти (чл.4) "Закон о национализацији приватних привредних предузеќа" - Сл. лист на ФНРЈ, 6 декембар 1946, Београд, год. II, бр. 36, с.1245-1247; Борба КПЈ за експропријација на крупних капиталиста... V-ти конгрес КПЈ, 21-26 јула - Стен

белешке, с. 561-564.

90. Службен лист на ДФЈ, г. I, бр. 64, Београд, 25.VIII.1945, с. 621-624; Борба за уништење отпора реакције после ослобођења" -V конгрес КПЈ, Извештаи и реферати Београд, 1948, с. 336-343; Л.Лазаров, Спроведување на аграрната реформа на територијата на НР Македонија. Сп. Правна мисла, Скопје, 1976/1, с. 66-75.
91. В. "Нова Македонија", г. II, бр. 51 и 53, Скопје, 27. II. 1945 г.
92. Така за илустрацуха би навела дека претставници на жени влегоа во Околискиот и градскиот народен одбор на Ресен, кјво и многу градски и селски одбори - Архив на Македонија (натаму АМ), Скопје, фонд Г0 на АФШ на Македонија, кут. 1, Извештај на Околискиот одбор на АФШ од Ресен од 31. III. 1945 год.
93. За ова прашање види поопширно Л.Лазаров. Предизборна и изборна активност и нивните резултати. Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1946, Скопје ~~XXXX~~ МНИ, 1979, с. 143-152.
94. Избор на Савезну Народну Скупштину и сазива 11 новембра ~~и~~ 1945, Статистички годишњак ФНРЈ, 1945, с. 358.
95. Исто таму.
96. Во Југославија од вкупно 8.383.455 гласачи во список, гласаа 7.432.468 т.е. ~~88~~ 88,7% од кои за листата на Народниот фронт гласаа 6.725.047 т.е. 90,5% а во кутијата без листа имаше само 707.422 гласа т.е. 9,5% што практично значеше голем успех на Народниот фронт односно на Народната власт. За Векето на Народите од 7.413.214 гласачи т.е. 88,4% за Народниот фронт гласаа 6.574.975 т.е. 88,7%, а без листа беа 838.239 гласа т.е. само 11,3%-Исто таму.

97. Јовип Броз Тито, Говори и чланци. II књ. Напријед, Загреб 1959, с. 128-129.
- 98ж Декларација за прогласување на Федеративна Народна Република Југославија-Сл.лист на ФНРЈ, год. I, бр. 93, 30.XI, 1945, с. 1009.
99. Сл.лист на ДФЈ, год. II, бр. 2, Београд, 6.II. Инаку, ова решение содржи 12 членови.
100. Исто таму
101. Во решението на АВНОЈ од 21.XI.1944 г. стои дека "прогресивните демократски слоеви, независно од народната припадност, не се ставени под удар на конфискацијата..."-Исто таму.
102. За референт на овој Оддел за аграрна реформа е наменет Јордан Блажевски, инжињер од Тетово-Записник бд. 15-та седница на Президиумот на АСНОМ од 15 декември 1944 г. Скопје, Зборник на документи АСНОМ 1944-1946 г., Скопје, 1964, с. 521-523.
103. Во нејзиното спроведување особено придонесуваа аграрните комисии, во кои влегуваа и претставници на општествено-политичките организации -Архив на ЦК на СКЈ фонд ЦК СКОЈ сигн. III а-5/7. Записник од состанокот на ПК на СКОЈ (за Македонија), одржан на 28.I.1946 г.
104. Претседателството на АВНОЈ на 9 јуни 1945 г. во Белград донесе Закон о конфискацији имовине и о извршењу конфискације во 34 члена -Службен лист на ДФЈ, год. I, бр. 40, 12.V. 1945 год., с. 345.
105. Сл.лист на ДФЈ, г. I, бр. 64, 28.VIII.1945, с. 621-624. Борба за уништење отпора реакције после ослободувања" -V конгрес КФЈ. Извештаи и реферати 1948, а. 335-343.

106. Исто таму, г. I, бр. 56, 5.VIII.1945; Архив на Југославије (во натамошниот текст АЈ), Београд, ф. 97-308.
107. Исто таму.
108. Исто таму, г. I, бр. 66, 7.X.1945 г. "Уредба за редот на првенството во одделувањето на земјата", с. 667-668; АЈ, Београд, ф. 97/1.
109. Исто таму.
110. До крајот на 1945 г. (30.XII), по иницијатива на Министерството за правосудство на Македонија, беше формиран кандидационен одбор, кој беше задолжен за избор на судии за окружните дисциплински судови и окружните аграрни судови - В. "Вардарски глас", г. II, бр. 7, 13.I.1946 г.
111. В. "Нова Македонија" г. II, бр. 207м, Скопје 6.IX.1945 г.
112. Итој проблем е ублажен со спроведувањето на колонизацијата, која всушност преста улаше составен дел на аграрната реформа. Имено преку неа значително се подобрува социјално-економската состојба на селаните.
113. В. "Нова Македонија", г. III, бр. 405, Скопје, 23.IV.1946 г.
114. Исто таму, бр. 258, Скопје, 3.III.1946 г.
115. Исто таму, бр. 339, Скопје 9.II.1946 г.
116. Исто таму, г. III, бр. 405, Скопје 23.IV.1946 г.
117. Исто таму, г. III, бр. 358, Скопје, 3.III.1946 г.
118. "Аграрната реформа почнува да се спроведува во "типскиот округ" - в. Нова Македонија", г. III, бр. 339, Скопје, 9.II.1946 г.
- 1946 г. 119. Сопствениот прилог ФНРЈ, Скопје, 1957, с. 115*
120. Караиванов, Иван, НР Македонија, Скопје 1949, с. 67-70.
121. Политички извештај на Лазар Колишевски, поднесен на Првиот конгрес на КРМ. Извештаи и резолуции, Скопје 1949, с. 96; Диме Бојановски, агр. Кирил Цонов, инж. Ана Пановска, Развикот

на земјоделството во Македонија, Скопје 1955, с. 91-93.

122. Архив Југославије, Београд, фасц. 97/1. Во нив се наведува дека семејствата што се населуваат во Војводина имаат право на бесплатен превоз со железници и можат да понесат товар до 1000 кгр. тежина -чл.17.
123. Исто таму
124. Исто таму
125. Исто таму
126. Исто таму
127. Исто ф. 97-10. Извештај о стању преселених колониста
Распоред бораца колониста на територију Војводине.Преглед преселувања ранијих колониста Космета и Македоније; За овие прегледи, како и поширно за прашањето за аграрната реформа види Л.Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948, Скопје, МНИ 1979, с.118-130.
128. Ваквиот принцип е во согласност и во духот на Уставот на НРМ од декември 1946 година, во кој стои дека : "земјата им припаѓа на оние што ја обработуваат. Законот определуе може ли и колку земја да има установа и лице што не е земјоделец... државта посебно го заштитува и помага сиромашниот и средниот веланец со својата општостопанска политика, со ефтин кредит и со даночен систем" (чл.18) - Устав на НР Македонија. Службен весник на НРМ, 1947, с.7.
129. Види за ова поширно во студијата на д-р Александар Апостолов, Колонизацијата на Македонија во стара Југославија. Скопје, 1966, с.239.
130. Борба за уништење отпора експлоататора и реакције после ослободувањето - V-ти конгрес Комунистичке партије Југославије.

и

Извештаи реферати, Београд 1948, с.336-343.

131. Така на 21 ноември 1944 год. Президиумот на АСНОМ донесе решение за експропријација на тутуновата фабрика "Вардар-ф-АД" во Скопје во полза на државата-Зборник на документи АСНОМ 1944-1964, Скопје 1964, с.467,
132. Од она што беше т.н "демократска опозиција" односно не-компромитирана како соработници на окупаторот, под притисок на англо-американската дипломатија беа кооптирани нивни претставници во лицето на Ѓубашиќ, Грол, Ѓуте, и др. во новоформираната единствена влада на ДФЈ на 7.III.1945 год. Со тоа се овозможи да се зајакнат и политички да се активираат реакционерните капиталистички елементи од предвоенниот југословенски апарат. Тие дејствуваа под маската на ХДЖ "демократска опозиција" надвор од редовите на Народниот фронт, Неавејки обиди да формираат блок на контра-револуционерни класи сили и со помош на западните сојузници да го ритаат опираат отпорот. Нивниот реакционизам и национализам беше уште поизразит со тоа што тие се застапуваа за тезата дека во Југославија постои само троимен народ, со што практично се оспоруваше националната самобитност на македонската нација-Борба за уништење... V-ти конгрес на КПЈ. Извештаи и реферати, с.336-343.
133. Исто таму.
134. "Закон о конфискацији имовине и о извршењу конфискације" содржи 34 членови во кои прецизно се регулирани низа прашања од оваа област. Конфискација на имотот претставува принудно одземање без каков и да било надомек надомест (целосна конфискација или на дел од имотот (делумна кон-

онскација)чл.1), а конфискуваниот имот преминува во државна сопственост (чл.7)-Сл.лист на ДФЈ,г.1,бр.40, 12.XX VI. 1945,с.345;х Борба КПЈ за експропријацију крупних капиталиста за освајање клучних позиција у привреди -0_ти конгрес КПЈ... стен.белешке,с.564.

135. Сл.лист ДФЈ,г.1,бр.2,6.II.1945; Борба КПЈ... с.561-564.

136. Исто таму.

137. "От докладите на поверениците на индустријата и трговијата и просветата. 1) Повереник за индустрија и трговија - д-р Страхил Гигов", в."Нова Македонија", г.11,бр.55,0.III. 1945.

138. Такви пресуди се бројно и јавно изнесени во дневниот печат"Н.Македонија" и други информативни средства.

139. Излагање на Лазар Колишевски на населението од 24.VII. 1948 г. на Петтиот конгрес на КПЈ од 21-26 јули 1948,Стенографске белешке,с.326-333.

140. Во опоф.законски акт од сојузен карактер, кој содржи 24 членови, прецизно се регулирани и сложну прашања од суштинска природа. Така,според него, се става под удар целокупното движен и недвижен имот на приватните капитални листи (чл.4)"Закон о национализацији приватних привредних предузеќа"-Сл. лист на ФНРЈ,г.VI,бр.98,Београд,6 декембар 1946,с. 1245-1247; Борба КПЈ за експропријацији крупних капиталиста... Петти конгрес КПЈ 21-18 јула 1948 Стенографске белешке,с.561-164.

141. Исто таму, Борба КПЈ...-Петти конгрес КПЈ... с.561-564.

142. Исто таму

143. Основни обележја за развојот на индустријата во НР Македонија 1947-1956.Завод за стопанско планирање на НРМ, Скопје март,1957,год.с.6.

144. Исто таму.
145. В. "Нова Македонија" г. II, бр. 271, Скопје, 20. VI. 1945.
146. 10 години изградбе социјализма у Македонији, Београд, с. с. 15.
147. Во текот на окупацијата 1941-1944 година беа разрушени или онеспособени три електрични централи и 7 напoлно разрушени трансформаторски станици. "От докладот на повереникот за градежни инж. Георги Василев" - в. "Нова Македонија" г. II бр. 50, Скопје, 2. III. 1945,; Ваквата замреност на производството беше последица не толку на уништеноста или онеспособеноста на фабриките, колку на недостигот на суривински и репроматеријали.
148. "Извештај на Поверенството за рударство и шуми на Президиумот на АСНОМ на вoнредното население - в. "Нова Македонија" г. II, бр. 80, Скопје, 15. IV. 1945.
149. Под тешки условија нашите железници се обновуваат" - в. "Трудбеник", г. I, бр. 6, Скопје, 6. X. 1945 год.; в. "Нова Македонија", г. III, бр. 521, Скопје, 12. IX. 1946.
150. "Извештај на Президиумот-стoпанскиот сoборж. Штети нанесени од окупаторот" - в. "Нова Македонија", г. III, бр. 88, Скопје, 15. IV. 1945 г.
151. Исто таму; Според инж. Г. Василев биле опожарени 146 села со 3.756 станбени згради и 10 градови со околу 1.660 згради изгорени или разрушени. Исто таму, год. II, бр. 38 Скопје, 11. III. 1945 г. најмногу оштетување претрпе Релешкиот округ, а во Битолскиот тие бeа значително помали - Исто таму, год. III, бр. 520, Скопје, 11. IX. 1946 год.

152. Покрај наведеното, во текот на окупацијата а особено при повлекувањето на окупаторите од Македонија, биле однесени и ограбени голем дел на индустриски култури-тутун, памук, афион, кожурци и оловен концентрат 19.000.000 кгр. - "Извештај на Президиумот - Стопанскиот совет. Штети нанесени од окупаторот" - в. "Нова Македонија" г. II бр. 88, Скопје, 15. IV. 1945 год.
153. "Борба КПЈ за активизацију маса у изградњи социјализма и за учествовање масовних организација" 0 V конгрес Комунистичке Партије Југославије. 21-28 1948. Стенографске белешки, с. 57.
154. "Нова Македонија" год. II, бр. 137, Скопје, 14. VI. 1945 г.
155. Според, "Споредбениот преглед на фабриката обработени со вонредниот индустриски попис за обнова на земјата во 1945 година (мај-јуни) и фабриките попишану од 1939 год." на територијата на денешна Македонија, во склопот на предвоена Југославија, беа регистрирани 140 фабрики со 8.8.73 работни места - АЈ, Београд. Из фонд Савезне Планске комисије. Резултати пописа индустрије у 1945 год. бр. 10, Београд, 1946, VI Народна Република Македонија, Београд 1946 год.; според Страхил Гигов - повереник за индустрија и трговија по ослободувањето (1945) во Македонија постоеле 152 индустриски претпријатија - "От докладите на поверениците на индустријата и трговијата - на просветата¹ Повереникот на индустрија и трговија - Страхил Гигов", - в. "Нова Македонија" г. II, бр. 55, Скопје, 8. III. 1945 г.

156. Од вкупниот број на индустриски претпријатија само 20 беа посериозно оштетени, но поради недостиг на сировински и репроматеријали, состојбата во фабричките постројки, како и поради нивната амортизираност се чувствуваа замрзненост на производството. Исто таму. "Бчера се откри вонредно заседание на АСНОМ. Позаренството за индустрија и трговија. Наспроти индустријата, според извештајот на Президиумот, рударството во Македонија беше во голема мера онеспособено. Но и покрај тоа од ослободувањето - ноември 1944 г. до април 1945 г. беа оспособени за работа сите рудници освен хромовиот - в. "Нова Македонија", г. II, бр. 88, Скопје, 15. IV. 1945.
157. Исто таму, г. II, бр. 55, Скопје, 8. III. 1945, "От докладите..."
158. Тоа особено се однесуваше во областа на хемиската индустрија, каде што репроматеријалите тешко се набаваа во Југославија, па повеќепати се увезуваа од други земји. - Исто таму.
159. Прехранбената индустрија во најголем степен ги искористуваше своите капацитети од 60-80%, во однос на другите индустриски гранки, кои не ги искористуваа повеќе од 50%. - С. Гигов, "Положението и можностите за работа на македонската индустрија". - "Нова Македонија", г. II, бр. 145, Скопје, 23. VI. 1945 год.
160. Оваа фабрика според еден соопшеник, била речиси напълно разрушена од германскиот окупатор. - "Доклад на повереникот за финансии. Киро Глигоров, даден на заедничкото заседание на Гл. одбор на ЕНОФ и на Президиумот на АСНОМ" - в: "Нова

ва Македонија", г. II, бр. 54, Скопје, 6. III. 1945 г. Оваа фабрика беше опособена и пуштена во производство во почетокот на декември 1944 г. - Исто таму, г. I, бр. 21, Скопје, 21. XII. 1944 г.

162. В. "Млад борец" г. II, бр. 17, Скопје, 24. III. 1945 г.

162. В. "Нова Македонија", г. II, бр. 85, Скопје 12. IV. 1945 г.

163. В. "Трудбеник" г. II, бр. 28, Скопје, 14. VI. 1946 г.

164. Исто. таму.

165. Кон негова изградба беше пристапено кон крајот на мај, со прибирање на некои застарени и напуштени, ашини од германскиот окупатор. Во лезарницата на Заводот работеа две печки, од кои едната со капацитет од 10.12.000 кг., а другата со 3000 кг. претпен метал на час - "Државниот металски завод Тито крај Скопје започнува да работи" - В. "Нова Македонија" г. IX бр. 198, Скопје, 26. VIII. 1945 г.; год. III, бр. 320, 27. I. 1946 г.

166. "Во овогодишната градежна сезона ќе се изградат шест фабрики" - В. "Нова Македонија", г. IV, бр. 70, Скопје, 9. IV. 1947 г.

167. Исто таму.

168. ДМ, Скопје, фонд Г0 на ЕСРПЈ за Македонија кут. незаа. Годишен извештај, за 1947 г.

169. Изјава на претседателот на Народната влада на Македонија, Лазар Колишевски за обновата во Македонија - В. "Нова Македонија", год. III, бр. 329, Скопје, 29. I. 1946 г.

170. Македонија во предвоенна Југославија беше една од најслабо електрифицираните региони. Постојните 23 електрични центри беа со низок произведен капацитет и се градеа од лични интереси, поради што целта на нивните сопственици - капиталисти не им беше да ги задоволат потребите на населението, туку се раководеа од сопствени позиции.

171. Во текот на окупацијата на Македонија четири електрични центри воопшто не работеа, а непосредно по ослободувањето имаше 21 електрична централа од кои 16 самостојни 10 196 работни места и пет во составот на индустријата-АЈ, Београд, Из фонда... фасц. 10, Београд, 1946 год.; Според инж. Г. Василев, од страна на окупаторот беа онеспособени три електрични центри, седум трансформаторски станици- "От докладот на повереникот за градежи инж. Г. Василев"-в. "Нова Македонија", г. II, бр. 58, Скопје, 11. III. 1945 г.
172. Оправданоста на нивното разрешување беше дотолку поголема, ако се има предвид дека голем дел од постојните индустриски постројки, поради недостиг на електрична енергија, беа принудени да работат со мошне намален произведен капацитет в. "Нова Македонија", г. II, бр. 22, Скопје, 23. IX. 1945 г.
173. Исто таму, г. II, бр. 58, Скопје, 11. III. 1945 г.
174. Од тие 36 населени места во Македонија што се снабдуваа со електрична енергија, 17 беа градски населби со 250.000 жители и просечно на жител се паѓаше по 12 квч годишно (Македонија тогаш имаше 1.000.000 жители) - инж. Георги Василев, "Проблемот на електрификацијата во Македонија", - Исто таму, год. II, бр. 116, Скопје, 20. V. 1945 г.
175. Л. Лазаров, Прилог кон проучувањето на прашањето за индустријализација и електрификација на Македонија (1944-1946), Гласник на ИНИ, г. XX/1, Скопје, 1976, с. 190-191.
176. АЈ, Београд, Из фонда савезне планске комисије. Резултати пописа индустрије ФНРЈ у 1945 год., фасц. 10. VI НР Македонија.

177. "Неколку думи за нашите идни синдикати". Книгоиздателство при Главниот одбор на НОМСМ, Скопје 1945, с. 9.
178. Dr Franko Petranović, politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove. ISI, Beograd, 1949, s. 117.
179. V-ти конгрес на КГЈ... с. 560.
180. Говор на Маршалот на Југославија Јосип Броз Тито за Петгодишниот план за Народната скупштина на 26 април 1947 год. Петгодишен план за развитокот на народното стопанство на ФНРЈ Југославија, 1947-1951 и на народните републики... Издание на Сојузната планска комисија, Београд, 1947, с. 8.
181. "Во овогodiшната градежна сезона ќе се изградат шест фабрики"-в. "Носа Македонија" г. IV, бр. 700, Скопје, 9. IV. 1947 г.
182. АМ, Скопје, фонд ГО на ЕСРНЈ за Македонија. кут. незав. годишен извештај за 1947 год.
183. Караиванов Иван, НР Македонија, Скопје 1949, с. 91.
184. Исто таму.
185. АМ, Скопје. фонд ГО на НОМ, кут. незав. Годишен извештај на Македонија за 1947 год. (испратен до НОЈ-Београд).
186. Десетти пленум на Централниот одбор на Сојузот на синдикатите на Југославија - "Трудбеник", Скопје 1950, с. 9 (цитирано според Борис Кидрич) За задачите на печатот во борбата за планот. Партииска изградба бр. 9-10, 1949, с. 4-5.
187. Караиванов, Иван, цит. д. с. 86.
188. Душко Константинов и др. Синдикатите во Скопје.... цит. д. с. 145.
189. Исто таму.
190. Види за ова ЛжЛазаров, Објаснувачки акции и донесување на уредби на откуп и други нормативни акти и нивните ефекти во практичното реализирање. Општествено-политичките... с. 152-157.

191. Прашањето за денационализацијата и демократизацијата на управувањето во стопанството и органите на народната власт. Дел од рефератот на Ј.Б.Тито.VI Конгрес на КПЈ (СКЈ), Култура,,Скопје 1952,с.55-66.
192. Исто таму.
193. Dušan Bilandžić, Sovetski utjecaj pri utvrđivanju program-ske koncepcije KPJ, 1945-1948 г. Ideje i prakse društve-nog razvoja Jugoslavije, 1945-1973, Београд 1973, с.35-37.
194. Борис Кидрик, Карактер нашег плана. Привредни проблеми СФРЈ, Култура, Београд, 1950, с.33-34.
195. Boris Kidric, O karakteru naše privrede. Sabrana dela, članci i rasprave, 1945-1948, Kultura Београд, с.а.с.59.
196. Според "Преглед бројног стања од јануара 1945 г. во Југо-славија беа регистрирани 91.386 членови на КПЈ, од кои 42x573 на теренот и 42.695 во југословенската армија, а 145.500 скоевци, од кои 83.200 на теренот и 52.600 во војска. Од нив во Македонија состојбата изгледаше така: 3.582 членови на КПЈ на теренот и 2.846 во војска или вкуп-но 6.428 членови, а членови на СКОЈ 8.500, од кои 5.500 на теренот и 3.000 во војска. Предвоената КПЈ броеше 12x12 12.000 членови и 30.000 скоевци. Во текот на војната (Вто-рата светска) загинаа околу 25.000 членови на Партијата и околу 50.60000 скоевци-Аржви на ЦК СКЈ, Београд, сигн. 1945/131. (Инаку овој преглед содржи податоци за партиско-то и скоевското членство по републики и покраини во Ју-гославија.
197. Извештај на Централниот комитет на Сојузот на комјunistите

- на Македонија за работата на СК на Македонија од I до II конгрес-Втори конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија (материјали и документи), култура, Скопје, 1954, с.64-65.
198. Извештај на Централниот комитет на КПМ. I-ви конгрес на Комунистичката партија на Македонија. Извештаи-резолюции, Култура, Скопје, 1949, с.92-93.
199. Види поопширно за резултатите од обновата и изградбата во Македонија: Лазар Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија 1944-1948, Скопје, ИНИ, 1979, 214 стр.
200. V Конгрес Комунистичке партије Југославије. 21-28 Јула. Стенографске белешке, Култура, Београд, 1949, с.579-581.
201. Десетти пленум на Централниот одбор на Сојузот на синдикатите на Југославије. Трудбеник, Скопје, 1950, с.9. Цитирано според Борис Кидрич. За задачите на печатот во борбата за пленот. Партиска изградња, бр.9-10, 1949, с.4-5.
202. Караиванос, Иван, НР Македонија, Скопје, 1949, с.86
203. Политички извештај на ЦК на КПМ. I конгрес на КПМ. Извештаи и резолуции, Култура, Скопје, 1949, а.134.
204. АМ, Скопје, фонд ГО на ~~1947~~, кут.незав.Годишен извештај на Градскиот народен фронт за извршената работа на фронтовската организација во гр.Скопје во текот на 1947 г.; в."Нова Македонија", год.III, бр.472, Скопје, 17.VII.1948 г.
205. И до сѐн денес иако не до тој степен, сепак сеуште се привлекуваат остатоците од закрата нејзина неединствена определечост што во крајна линија негативно се одразува и врз нејзино поизградено класно осознавање и врз произ-

подниот ефект, рентабилност во работењето, врз нејзините производни навики, работна дисциплина и што е најбитно сеуште немаше во целост правилен изграден однос кон средствата за производство и сл.

206. Д-р Никола Узунов, Елементи на политичката економија на социјализмот и увод во економиката на ФНРЈ, Скопје, 1961. с.71.

207. World Development Raport 1982. Published for the World Bank Oxford. Universitetu Press -p.110-111. Според оваа класификација на Меѓународната банка, Југославија е ставена во земјите со среднодоходовни економски (средно развиени земји на национален доход од 2.620 долари по глава на жител.

208. Конкретно во Југославија, КПЈ на својот V-ти конгрес, одржан во Јули 1948 г., посебно внимание посвети на и усвои резолуција за "Основните задачи во натамошното проширување и зацврстување на социјалистичката економика на ФНРЈ". Во неа меѓу другото се вели: "Петтиот конгрес на КПЈ констатира дека за натамошното проширување и зацврстување на социјалистичката економика на ФНРЈ се поставуваат пред КПЈ, масовните организации, државниот апарат и работниот народ на Југославија следните основни задачи:

1) Борба за остварување на Петгодишниот план, како основна задача во изградбата на социјалистичката економика..."

Резолуција V конгрес КПЈ о основним наредним задацима организација КПЈ. V основни задаци да се проширења и учество во социјалистичке економики ФНРЈ-V Конгрес Комунистичке партије Југославије 21-28 јула 1948. Стенографске белешке, Београд, 1948, с.794.

209. Конкретно Југославија непосредно по Втората светска војна се ориентира кон развојот на тешката индустрија, но притоа не занемарувајќи ги другите индустриски гранки. Индустриската револуција во Англија започна со текстилната индустрија, која долго време била доминантната гранка.
210. Д-р Никола Узунов, Елементи на политичкатацит до с.74.
211. Д-р Никола Узунов, Елементи на... цит.д.с.94-95.
212. Петгодишен план за развојот на народното стопанство на ФНРЈ 1947-1951, Београд, 1957, Говор на Петгодишниот план во Народната скупштина на 26 април 1947 г., с.5-7; Ј.Б.Тито, Говори и чланци, III кн., Напријед-Загреб, 1959, с.47-59.
213. Конкретно, Југославија по донесувањето на Резолуцијата на Информбирото беше принудена да прави отстапки од зацртаниот Петгодишен план и се преориентира во јанкнење на одбранбената активност, што во крајна линија беше еден од битните услови што не се исполни Планот во предвидениот рок.
214. Петгодишен план за развојот на Народното стопанство на ФНРЈ 1947-1951, Београд, 1947, с.384 и 387, чл.1; Борис Кидрич, Привредни проблеми ФНРЈ, Београд... 189-190.
- 215* Петгодишен план... цит.д.
216. Исто таму, глава III, чл.17, с.415.
217. Исто таму, дел I глава I, с.386-393.
218. Исто таму, чл.8 и 9-задачи на Петгодишниот план... дел I, чл.1 и 2; Закон за Петгодишен план ... на НРМ с.397-404 и 386-390.

219. Исто таму, Задачите на Петгодишниот план...с.74.

220. Исто таму, Ј.Б.Тито, Говор за Петгодишниот план во Народната скупштина на 26 април 1947 г.с.5-7; Ј.Б.Тито, Говори и чланци. III кн.Напријед-Загреб,1959,с.47-59.

221. Во дел I, чл.2, Задачите на Петгодишниот план стои:

1) Да се применат современи методи и да се зголеми и подобри производството во сите гранки на пољоделството...

4) Да му се осигури на работниот селанец сестраба материјална и стручна помош..., да се заштити работниот селанец од сите експлоататорски тенденции, да се подигне материјалниот и културниот степен на работниот селанец...

- Петгодишниот план за с.71-73; гл.II? план за развикот на производните сили, чл.12, с.94-99; Во дел I од задачите на Петгодишниот план за Македонија, чл.3 стои: "Земјоделството да се преобрази во модерно и интензивно. За тоа да се осигураат технички и материјални средства. Во школите и кооперациите и преку масовните организации да се оспособи да работниот селанец да ги применувае на современи средства во обработката на земјата... да се изврши коренита преориентација во Земјоделското производство кон индустријската култура... Петгодишен план за развикот... на Народна Република Македонија во годините 1947-1951. с.390-392 и 404-409.

22. Население и работна снага во НР Македонија. Заод за статистика на НРМ, Скопје, април 1957, с.25 и 28.

223. Исто таму, Никола Узунов, Индустријализација на НР Македонија и њен народен доход. Скопје, 1959, с.66, докторска дисертација во ракопис.

224. Петгодишен план.цит.дело с.395.
225. Архив на Македонија Скопје,фонд Планска комисија на НРМ,1946 кут.2.
226. Исто таму
227. Чл.9 од Законот за Петгодишниот план на НРМ-Петгодишен план ...цит.д.с.394-404.
228. Досегашен развиток на стопанството во ВРМ 1947-1955.Извршен совет на НРМ,~~XXXXXX~~ -Завод за стопанско планирање на НРМ,Скопје,април,1957,с.19-20.
229. Закон за Петгодишниот план...цит.д.с.415.
230. Досегашен развиток на стопанството во НРМ..Завод за стопанско планирање на НРМ:...цит.д.с.102.
- 231.Архив на Македонија,фонд,Планска комисија на НРМ,1947,к.20.
232. Исто таму,кут.б.14 и 17.
233. Исто таму,с.103.
234. Закон за Петгодишниот план ...цит.д.с.415-416.
235. Закон за Петгодишниот план ...с.393 и 412.
236. Решение од Централниот одбор на Единствениите синдикати на Југославија за непосредните задачи на синдикалните организации во извршување на Петгодишниот план-Трудбеник",г.ІІІ, бр.68,Скопје,8х 18 мај 1947 г.
237. Иселувањето на околу 150.000 турско население во односниот период беше мотивирано од национални побуди. Инаку во целиот повоен период до денес се иселени од Македонија преку 200.000 Турци.Републички завод за стопанско планирање на СРМ.Население, вработеност и продуктивност,Скопје,март 1961,с.4-8.
238. Население,вработеност... цит.д.с.10
239. , Исто таму,с.16
240. Исто таму,с.17.
241. Исто таму с.12.
242. Во повоенниот период на социјалистичката изградба на НРМ во 1956 г., населението бележи просечен годишен пораст од 2,4 до 2,5% или околу 30.000 годишно во просек, односно во овој период пораснало за околу 240.000 жители.Досегашен развиток на стопанството во НРМ 1947-1955.Извршен совет на НРМ,Скопје,~~XX~~ април,1957мс.42-43.
- 243.За разлика од предвоениот период кога во македон.индустрија работната сила се регрутирала од градските населби,во повоенниот период на социјалистич.изградба се поизразити димензии добива прелевањето на работ.сила во градовите од македонското село.

244. Дасегашен развиток... цит. д.с. 44
245. Исто таму, с. 45
246. Архив на ЦН на СНЈ, Београд, сигн. XI-8-II/1. Записник бр. 59. с. 59 седница Приредног савета Владе ФНРЈ одржане 7.IV.1950.
247. Основни обележја за развитокот на индустријата во НР Македонија 1947-1956. Завод за стопанско планирање на НРМ.Скопје, март, 1957, с. 8-10.
248. Републички завод за статистика на НР Македонија. Вработено особје 1939,1945-1966 - Запосленост и лични доходи во СР Македонија 1952-1956, Скопје, јуни 1967, с. 11.
249. Републички завод за статистика на НРМ. Вработени во општествениот сектор, Скопје, 1977, Преглед бр. 83, с. 11.
250. Дасегашен развиток на стопанството во НРМ 1947-1955. Извршен совет на НРМ - Завод за стопанско планирање на НРМ.
251. Иако просечните вложувања по жител биле под југословенскиот просек, сепак во овој период, а посебно во пресметните години од нашиот век се одвиваше интензивен процес на индустријализација, во однос на дасегашниот период. Патачно речено, ако просечните вложувања по жител во Југославија се земе индекс 100, во НРМ изнесува 75 - Исто таму, с. 101.
252. Сепак далеку покоришно за општеството би било ако се настојува и во денешни услови постепено да се намали, па дури и можеби ликвидираат поседите на индустриските работници-селани, со што би се создале пореални можности за позабрзан стопански развој, бидејќи таквите полуработници би биле знатно позаинтересирани за напредокот на своето претпријатие. Во спротивно, таквите работници кои живеат на село, а работат

во претпријатие и на својот земјишен посед и натаму би се однесувале како "печалбари" и би гледале на работата во претпријатието како на дополнителен извор на приходи и никогаш не би се прекинала врската со селото поради нивниот земјишен посед.

253. Архив на Македонија. Скопје, фонд, Планска комисија на НРМ, 1947, кут. 12.
254. Иста таму.
255. Петгодишен план... цит.д. чл. 3, с. 73-74.
256. Види за ова прашање пошироко. Лазар Лазарева, Форми на просветно-културната и уметничката активност на општествено-политичките организации во НРМ и нивните резултати (1944-1958). Годишник на Институт за социолошки и политичко-правни истражувања - Скопје, 5. IV, бр. 1, Скопје, 1978, с. 307-329.
257. Архив на ЦК на СРЈ, Београд, фонд: Кадровска комисија ЦК КПЈ, кут. нез. сигн. 1949-I-1/6. О раду Одделења за привредне кадри.
258. Архив на ЦК на СРЈ, Београд, фонд, пленумски материјал. Политбиро ЦК КПЈ сигн. II/7. III Пленум ЦК КПЈ одржан 29 и 30 XII 1949.
259. Население и работна снага во НР Македонија. Завед за статистика на НРМ, Скопје, април, 1957, с. 39-40.
260. Население и работна снага во НР Македонија. Завед за статистика на НРМ, Скопје, 1957, Преглед на квалификационата структура на запослената особје 30.IX.1956. Види преглед - табела 34, с. 43.
261. Говор на Ј.Б. Тито за Петгодишниот план во Наредната скупштина на 26 април 1947 година - Петгодишен план за развитокот. с 14

262. Петгодишен план... т.5, с. 82. За жал и во денешни современи услови извесен дел од стручните кадри винаместо да останат во стопанството, повеќе се наклонети при вработувањето во нестопанските дејности и државната администрација.
263. Д-р. Милош Мацура, Становиштето као чинилац привредног развоја Југославије. Београд, 1958, с. 310.
264. Исто таму.
265. Архив на ЦН на СРЈ - Београд, фонд Привредна комисија при ЦН на СРЈ, сигн. XI-8-II/97. Извештај са састанка претседателна привредних савета и савета за просвету, науку и културу наградних република одржаног 30 и 31.X.1952 гад.
266. Годишно запослување во НРМ за период 1945-1956. Преглед 9 и 10 - Население и работна снага во НР Македонија. Завод за статистика на НРМ, Скопје, април, 1957, с. 4.
267. Исто таму, с. 4.
268. Архив на ЦН на СРЈ, Београд, фонд Пленумски материјал. сигн. ЦН КПЈ -II/7, III Пленум ЦН КПЈ одржаног 29 и 30.XII.1949. Дн. ред: Проблеми школова у борби за социјализам...
269. Население, вработеност и продуктивност. Републички завод за стопанско планирање. Скопје, март, 1966, с. 24.
270. Вработено особје во НРМ по категории и по години. Население и работна снага во НР Македонија. Завод за статистика на НРМ, Скопје, април 1957, с. III.
271. Завод за статистика на НРМ, сигн. 3500/1. Запослено особје во НРМ, составба 31.III.1956.
272. Квалификациона структура на запосленото особје во другите дејности е многу неповолна отколку што е во индустријата. Особено е таа случај во земјоделството и градежништвото, каде

бројот на неквалификуваната работна рака е изнад 50% од вкупно запослените..." - Население и работна снага во НР Македонија. Завод за статистика на НРМ. Скопје, април 1957, с. 44.

273. Досегашен развиток на стопанството во НРМ, Извршен совет на НРМ - Завод за стопанско планирање на НРМ, Скопје, април 1957, с. 57.

274. Население и работна снага... цит. д. с. 45.

275. Така на пример во периодот 1952-1956 година завршени се само 4.848 ученици во нижите стручни школи (школи за ученици во стопанството) или во просек годишно дипломираше 959, што во однос на 9.500 работници кои се вклучувани во стопанството претставува недоволен среден однос (1:10). Покрај ваквата состојба, прашање е дали сите дипломирани на овие нижи школи се вклучуваат во стопанството, бидејќи дел од нив го продолжуваат своето школување, а еден дел го менуваат своето занимање и се вработуваат во нестопанските дејности - Население - работна снага... цит. д. с. 46-47.

276. Население и работна снага во НР Македонија. Завод за статистика на НРМ, Скопје, април 1957, с. 38.

277. Население и работна снага... цит. д. с. 43.

278. Архив на ЦК на СРЈ, Београд, фонд: Надровска комисија ЦК КПЈ... О раду... цит. д.

279. Досегашен развиток на стопанството во НРМ 1947-1955. Извршен совет на НРМ - Завод за статистика планирање на НРМ. Скопје, 1957, с. 29.

280. Архив на ЦК на СРЈ, Београд. сигн. XI-8-II/1. Записник бр. 59 са седнице Приредног совета Владе ФНРЈ одржане 7.IV. 1950.

281. Досегашен развиток... цит. д. с. 30.
282. Архив на ЦК СКЈ, Београд, фонд, Привредна комисија ФНРЈ
са директорима републичких главних управа за план одржаног
7.I.1952 године.
283. Стенографске белешке Скупштине Југославије - Претрес Предлог
одлуке о изменама и допунама Савезног друштвеног плана за
1954 године и Претрес Предлога Савезног друштвеног плана за
1955 годину - 21 седница Савезног Веча одржана 28.XII.1954 год.
Књ. I. Св. 1-7, с. 1048 - Изнесување на Видеа Смилевски -
НР Македонија.
284. Досегашен развиток... цит. д. с. 40.
285. Население и работна снага во НР Македонија. Завод за статисти-
тика на НРМ, Скопје, 1957, с. 46.
286. Исто таму.
287. Статистички годишник за НРМ, Скопје, декември 1954, с.
260-261.
288. Статистички годишник ФНРЈ 1954. Друго издание, Београд, Де-
цембар 1954, с. 309. Таблицата на куповната моќ на динарот
во животните трошоци претставува движење на куповната моќ
на динарот во набавка на артикли и услугите на индивидуална-
та потрошувачка на домаќинствата. Според тоа, таа не прет-
ставува општа куповна моќ на динарот. Куповната моќ на динарот
е пресметната врз основа на малопродажните цени на артиклите
и услугите опфатени со листата на животните трошоци на работ-
ничко семејство спрема методиката на СЗСЕ.
289. Досегашен развиток на стопанството во НРМ 1947-1955. Извршен
совет на НРМ - Завод за стопанско планирање на НРМ, Скопје,
април 1957, с. 86.

290. Досегашен ... цит. д. с. 86.
291. Исто таму.
292. Исто таму с. 87.
293. Во периодот 1948-1956 година во македонското стопанство и за потребите на општествениот стандард се инвестирани 179.569 милијарди динари, а во истиот временски интервал населението е зголемено за 21% или годишно со 2,3%. Население и работна снага... цит. д. с. 23.
294. Досегашен ... цит. д. с. 88.
295. Архив на ЦК на СМЈ. Сигн. II/7. Материјали Политбироа ЦК КПЈ. Пленум ЦК КПЈ одржан 29 и 30.XII.1949.
296. Досегашен... цит. д. с. 89. Л. Лазаров, Форми на просветно... цит. д.
297. Исто таму.
298. Види за ова поопширно, Л. Лазаров, Форми на просветно... цит. д.
299. Досегашен развиток... цит. д. с. 89.
300. Оваа состојба се однесува на 1954 година - Исто таму, с. 91.
301. Види за ова прашање, Л. Лазаров, Првиот петгодишен план и неговото суштинско значење за премин кон планското стопанисување во социјалистичката изградба на Македонија, Сп. Историја, Скопје, 1975, с. 127-138.
302. Стенографске белешки Скупштине Југославије. Четрнаеста седница (28.III.1952 год.) Заеднична седница Савезног Веча на работа. с. 114.
303. Види поопширно за ова кај. Л. Лазаров, Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија. ИНИ, Скопје, 1979.

304. "За непосредните задачи на синдикалните организации во извршување на Петгодишниот план - Решение од Централниот избор на Единствените синдикати на Југославија" - в. "Трудбеник", г. III, бр. 68, Скопје, 18 мај 1947.
305. I Конгрес на Комунистичката партија на Македонија. Извештаи и резолуции, Скопје, 1949, с. 99.
306. Исто таму, с. 134.
307. Исто таму.
308. Изнесување на Лазар ~~Давидов~~ ^{Давидов} - V Конгрес на КПЈ. Стенографски белешки. с. 417-422.
309. Завод за статистика на НРМ, Население и работна снага во НР Македонија, Скопје, април, 1957, с. 1.
310. Основни обележја за развитокот и индустријата во НР Македонија 1947-1956. Завод за стопанско планирање на НРМ, Скопје, 1957, с. 9-10.
311. Досегашен развиток на стопанството во НРМ (1947-1955. Извршен совет на НРМ - Завод за стопанско планирање на НРМ, Скопје, 1957, с. 14.
312. Досегашен ... цит. д. с. 14.
313. Стенографски белешки Скупштине Југославије. Четрнаеста седница (28 март 1952 год.) Заедничка седница Савезнаг Веча народа.с. 27.
314. Исто таму, с. 12.
315. Основни обележја ... цит. д. с. 17.
316. Архив на ЦК на СКЈ, Београд, Пленумски материјали Политбироа ЦК КПЈ - Сигн. II/6 Прилог 7, 1949, 30.I.Резолуција о текучим задацима у области привреде. Друга пленарна заседание Централног комитета КПЈ одржано 28, 29 и 30 јануари 1949 г. у Београду, сп. Комунист.г.III, март 1942, с. 10-12.

317. Исто таму.

318. Исто таму, с. 11.

319. Исто таму, с. 12.

320. Стенографске белешке Скупштине Југославије. Претрес Предлог одлуке о изменама и допунама Савезног друштвеног плана за 1954 годину и Претрес Предлога Савезног друштвеног плана за 1955 годину - 21 седница Савезног Веча народа, одржана 28. XII. 1954 год. књ. 3, св. 1-7, с. 1046.

321. *Risto Duman, Razvoj industrijske proizvodnje i rudarstva u posleratnom periodu. Petnaest godina privrednog razvoja NRPM Srbije, 1959*

322. Стенографске белешке Скупштине Југославије - Друго редовно заседање Савезног Веча народа 27-29 децембар 1950. Београд, 1951, с. 19 и 27.

323. Дасегашниот развита... цит. д. с. 20.

324. Во основа овие вложувања во текстилната индустрија се состоела во подигнување на фабрики памучни, волнени и свилени производни комбинати - Исто таму, с. 21.

325. Исто таму.

326. Основни обележја за развита... цит. д. с. 13.

327. Исто таму.

328. Исто таму, с. 15.

329. Исто таму, с. 30.

330. Стенографске белешке Скупштине Југославије - Друго редовно заседање Савезног Веча и Веча народа 27-29 децембра 1950. Београд, 1951, с. 20 и 21.

331. Втори конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија. (Материјали и документи), Култура, Скопје, 1954, с. 9

332. Стенографске белешке Скупштине Југославије о изменама и допунама Савезног Предлога Савезног друштвеног плана за 1954 године и Претрес Предлога Савезног друштвеног плана за 1955 год. 21 седница Савезног Веча и Веча народа одржана 28.XII. 1954 год. књ. I, св. 1-7, с. 1047 и 1048 -Изнесување на Виде Смилевски.
333. Досегашен развиток на стопанството во НРМ 1947-1955. Извршен совет на НРМ - Завод за стопанско планирање на НРМ, Скопје, 1957, с. 48.
334. Љупчо Арсов, Непосредните задачи во натамошниот стопански развиток на НРМ - Реферат на Љупчо Арсов поднесен на Петтиот пленум на Централниот комитет на Сојузот на комунистите на Македонија по повод општествениот план за стопанскиот развиток на НР Македонија, "Култура", Скопје, 1958, с. 21ж
335. Исто таму.
336. Исто таму. Никола Узунов, Индустијализација НР Македонија.. цит. д. с. 108-129.
337. Исто таму.
338. Основни обележја за развитокот на индустријата во НРМ 1947-1956. Завод за стопанско планирање на НРМ. Скопје, март, 1957, с. 22.
339. Исто таму.
340. Никола Узунов, Индустијализација НР Македонија. Докторска дисертација во рукопис што се чува во Универзитетската библиотека "Светозар Марковиќ" во Београд, Белград, 1959, с. 130.
41. Досегашен развиток на стопанството на НРМ 1947-1955. Извршен совет на НРМ - Завод за стопанско планирање на НРМ. Скопје, април 1957, с. 96.

42. Архив на ЦК СКЈ, Белград, фонд ЦК СКЈ, сигн. III/60. "Записник са састанка ЦК КПЈ одржан 25 августа 1952 - Бриони - Присутни: Тито, Кардељ, Ранковић, Нидрич, Колишевски, Црвенковски, Смилевски и Гилас. Дн. ред: Природни проблеми Македоније".
43. Изнесување на Лазар Колишевски на седницата на ЦК на КПЈ во Бриони - Исто таму.
44. Павле Тасевски, Индустијата во НР Македонија 1953-1958 година. Индустијата во НРМ. Екон. Институт Скопје, 1961, с. 284.
45. Павле Тасевски, Индустијата... цит. д. с. 268-269.
46. Закон за Петгодишниот план на ФНРЈ и на народните републики... сит. д.
47. Архив на ЦК на СКЈ, Белград, фонд - ЦК СКЈ, сигн. III/21. Записник са седница ЦК КПЈ, 22.IX.1946 год.
48. Инаку Законот за национализација е донесен во почетокот на декември 1946 година. Исто таму.
49. Исто таму. Записник са седница ЦК КПЈ, 24.XII.1946 године.
50. Исто таму.
51. Д-р Џорџе Милевиќ, Стеван Благојевиќ, Милоје Никелиќ, Развој природног система ФНРЈ, Белград 1954, с. 43.
52. На оваа седница на ЦК КПЈ централни праша на разгледување беа: 1. Нашите односи со СССР - политички и економски и 2. Петгодишниот план и 3. прашањето на федерација со Бугарија. Во врска со последното прашање ставот на Југословенското партиско раководство беше "... реални можности за федерација сега не се најдобри. Ние федерација створивме во текот на Војната... сегашниот став на бугарските другари не е се уште изменет и тоа загрижува... Бугарите форсираат создавање на федерација.

Економската состојба не е созреана. Прашањето на единството на Партијата би се сптеретило... Тоа би било тројански коњ во нашата партија (НПЈ-н. б.). Нашата сила лежи во единството на војата и акцијата... Рускиот предлог за федерација Југославија-Бугарија не е дојден без знаење на Бугарите. .. Димитров плива. Тие франциски борби (во Бугарија-н.б) се пренесени и натаму на членството (партиско - н.б.)... она што сега се случува во Пиринска Македонија не е во духот на нашите заеднички разговори..." - Архив на ЦК на СКЈ Београд. фонд, Пленумски материјали, сигн. ЦК СКЈ - III/32. Седница ЦК НПЈ 1.III.1948.

353. Исто таму.

354. Исто таму.

355. Борис Нидрич, О текучим питањима наше привредне политике. Реферат на II Пленуму ЦК НПЈ, "Комунист", Београд, г. III, март 1949/2, с. 74-75.

356. Архив на ЦК СКЈ, Београд, Пленумски материјали Политбироа ЦК НПЈ. Сигн. ЦК НПЈ II/7, 29-30.XII.1949. III Пленум ЦК НПЈ одржан 29-30.XII.1949, II Пленум ЦК СКЈ. Бриони, 16.VI.1953, сигн. ЦК НПЈ II/10.

357. Исто таму, Никола Узунов, Индустијализација НР Македоније... цит. д. с. 131 (докторска дисертација во ракопис, одбранета на Белградскиот универзитет).

358. Архив на ЦК СКЈ. Пленумски материјали Политбироа ЦК НПЈ II/10. II Пленум ЦК СКЈ. Бриони 16.VI.1953.

359. Никола Узунов, цит. дело.

360. Инаку, во периодот 1947-1953 година во областа на општествениот стандард биле инвестирани 20.031 милион динари, од кои за

културно просветни објекти - 6109 милиони или 30,5% од вкупните инвестиции за општествениот стандард, за здравствено-социјални објекти 2700 милиони динари или 13,5%, за станбено-комунални објекти 8479 милиони динари или 42,3% и административни згради и друго 2743 милиони динари, т.е. 13,7% - 10 година изградбе социјализма у Македонији. Редакциони одбор: А. Грличков, Н. Миљовски, А. Симитчиев и В. Горгов, Београд, с.а. с. 89.

361. Никола Узунов, цит. д. с. 132. Истиот автор, Основни обележја од развитокот на индустријата во НРМ. Годишник на Екон. фак. Скопје, 1960/VII, с. 272.
362. Срхив на ЦК СКЈ, Београд, фонд, Привредна комисија ЦК КПЈ, сигн. XI-8-II/37. Записник бр. 218 са састанка под Претсед-Привредног савета Владе ФНРЈ по питању Предлог закона о опшедруштвеном плану, одржаног 19 маја, 1951 год.
363. Исто таму.
364. Архив на ЦК СКЈ - Београд XI-8-II/77. Записник бр. 322 са седнице Привредног савета Владе ФНРЈ одржана 28 јуна 1952 год.
365. Исто таму.
366. Архив на ЦК СКЈ, Београд, III/55. Записник са седнице ЦК КПЈ одржане 30.IX.1951 године.
367. Стенографске белешке Скупштине Југославије. Четрнаеста седница (28 марта 1952 год.) Заједничка седница Савезног веча и Веча народа, с. 11-33.
368. Исто таму - Изнесување на Борис Кидрич - Претседател на Стопанскиот совет на Југославија, с. 23.
369. Исто таму, Пленумски материјали Политбироа ЦК КПЈ II/10. II Пленум ЦК СКЈ, Бриони 16.VI.1953.

370. Исто таму.

371. Втори конгрес на Комунистичката партија на Македонија.
(Материјали и документи), Култура, Скопје, 1954, с. 21.

372. Никола Узунов, цит. д. с. 139.

373. Исто таму, с. 142.

374. Исто таму, с. 144.

375. (Види Лазар Лазаров), Донесување на Законот за национализација и други мерки и ангажирање на општествено-политичките организации во нивното спроведување во живот. Скопје, сп. Правна мисла, 1975, с. 46-50, Спроведување на аграрната реформа на територијата на НР Македонија - исто таму, 1976, с. 68-75.

376. Прашањето на децентрализацијата и демократизацијата на управување со стопанството и органите на народната власт - Дел од рефератот на Ј.Б. Тито, VI Конгрес на КПЈ, Култура, Скопје, 1952; Архив на ЦН на СХЈ, Београд, сиг. XI-88-II/14. Записник бр. 95 са седнице Привредног савета Владе ФНРЈ са Претседницима привредних савета народних република... одржана 26.VI.1950.

377. Исто таму.

378. Исто таму.

379. Сл. лист на ФНРЈ г. VI/43, Београд 5.VII.1950.

380. Ј.Б. Тито, Трудбенично управување со стопанството. Говор одржан на 26 јуни 1950 година во Народната скупштина на Југославија по повод донесувањето на Основниот закон за управување со државните стопански претпријатија и повисоките стопански здруженија од страна на работните колективи. Сп. Комунист орган на ЦН КПЈ г. IV/4-5, јули-септември 1950, с.1-29.

381. Види Лазара Лазаров, Состојбата по ослободувањето и последиците од Втората светска војна во Македонија. Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на НР Македонија, 1944-1948, Скопје, ИНИ, 1979, с. 36-41.
382. Истиот автор, Првиот петгодишен план и неговото суштинско значење за премин кон планско стопанисување во социјалистичката изградба на Македонија. Сп. Историја, г. XI/1, Скопје 1975, с. 127-137.
383. Стенографске белешки Скупштине Југославије. Претрес Предлог одлуке о изменама и допунама Савезног друштвеног плана за 1954 годину у Претрес Предлога Савезног друштвеног плана за 1955 год. - 21 седница Савезног веча и Веча народа одржане 28.XII.1954 год. књ. I, св. 1-7, с. 1047.
384. Тоа посебно се однесува на претпријатијата во железничкиот сообраќај, електро стопанството и други гранки од посебно општествено значење.
385. За актуелните задачи на Сојузот на комунистите на Македонија во борбата за изградба на социјализмот - Втори конгрес на Комунистичката партија на Македонија. Материјали и документи. Култура, Скопје, 1954, с. 20.
386. Види поопширно за ова прашање: Писма ЦК КПЈ и Писма ЦК СКП (6) Београд 1948.
387. Борис Кидрич, Тези за економската напредност период на нашата земја. Комунист, г. IV/6, ноември 1950, с. 1-23.
388. Сл. лист на ФНРЈ, г. VI/43, Београд, 5.VII.1950.
389. Трудбеничко управување со стопанството - Говор одржан на 26 јуни во Народната скупштина на ФНРЈ, по повод предлогот на Основниот закон за управување со државните стопански претпријатија и вишите стопански здруженија од страна на

работните колективи - Комунист, г. IV/4-5, јули-септември 1950, с. 1-2.

390. Конкретно во таа смисла би навеле дека во самите претпријатија започна процесот на формирање на органи на работничкото самоуправање - работнички совети, управни одбори и нивни комисии и други самоуправни тела. Паралелно со овој процес во 1951 година беа укинати генералните и главните дирекции како административно-оперативни органи кои во 1946 година ги заменија министерствата. Наместо нив беа основани повисоки стопански здруженија кои претставуваат колективни органи на водењето, бидејќи со нив раководеше работнички совет составен од делегати на претпријатието, а во 1952 година и овие повисоки стопански здруженија беа укинати.
391. Прашањето на децентрализацијата и демократизацијата на управување во стопанството и органите на народната власт - VI конгрес на КПЈ (СНЈ), Скопје, Култура, 1952, с. 64.
392. Архив на ЦК СНЈ, Београд, сигн. I М-Н1/3 - Извештај на ЦК на СММ за работата на СММ од Вториот до Третиот конгрес.
393. Борис Кидрич, О економским проблемима. Говор на VI-от конгрес на КПЈ - Комунист, Орган на КПЈ, јануари-март 1952, с. 153.
394. Во врска со тоа во еден документна Стопанскиот совет на Владата на ФНРЈ се истакнува меѓу другото дека: "... работничките совети и генералните дирекции се повеќе постануваат извесни форми на стопански парламент на претставниците на претпријатијата и се повеќе функции ќе преминуваат на такви обединувања. На крајот, Стопанскиот совет ќе претставува не орган на Владата, туку парламент на непосредни производители..." - Архив ЦК СНЈ, сиг. XI-8-II/22. Зап. 180 са сед. Привредног совета Владе ФНРЈ. 24.III.1951.

395. Архив на ЦК на СРЈ, Београд, фонд, Привредна комисија ФНРЈ, сигн. X-8-II/14. Записник бр. 5 са седнице Привредних савета народних република - одржане 23 и 26.VI.1950 год. Реорганизације привреде у народним републикама.
396. Исто таму.
397. Прашањето на децентрализацијата и демократизацијата на управување востопанството и органите на народната власт - VI конгрес на КПЈ (СРЈ), Скопје, Култура, 1952, с. 63-64.
398. Архив на ЦК СРЈ, Београд, сигн. XI-2/4 - Анализ за работата и состојбата на работничките совети и управни одбори на територијата на НР Македонија (работена од 15.XI.1951 год.).
399. Архив на ЦК СРЈ. сигн. XI-2/4. Анализа за ... " Сигн. XI-2/12 - Информација о развоју и раду радничких савета у НР Македонији (работена при ЦК КПМ од 9.VIII.1952 година).
400. Исто таму... Анализа... Информација... инаку, во "Информацијата..." бројот на членовите на работничките совети изнесува 10.557, а во "Анализата..." 10.157 членови.
401. Исто таму.
402. Архив на ЦК СРЈ, сигн. XI-12/17 - Резултати избора спроведени од 1.I. до 31.III.1952 година.
403. Архив на ЦК СРЈ... сигн. XI-8.V/3 - Резултати избора за радничке совете и управе одборе предузеча на подрачју ФНРЈ у 1952 год. - Во истиов документ се наведува дека вкупниот број на членови во работ. совети во ФНРЈ изнесува 155.165, што веројатно е некоја техничка грешка или можеби е точна оваа бројка.
404. Исто таму, сиг. XI-12/18 - Нацрт пословника за рад радничког савета.

05. Исто таму.
06. Исто таму, сигн. XI-2/4 - Анализа...
07. Исто таму... Анализа за...
08. Исто таму, Анализа...
09. Исто таму.
10. Исто таму, во овој документ е изнесен табеларан преглед на отпуштени и сменети членови на работнички совети и тоа во "Гранат" од 35 членови на работ. совет 10 биле отпуштени во тутуновата станица - Куманово од 30, 21 се отпуштени, во Извор - Тетово од 30, 19 се отпуштени, во Паруца (Штип, од 31 член 17 се отпуштени итн. Информација о развоју и раду радничких савета у НР Македонији. ЦН НПМ, 9.VIII.1952; Архив на ЦН СРЈ - сигн. XI-2/12; "Членовите на РС безобразно и незаконски ги сменуваат од нивните должности или отпуштаат од работа" - Исто таму, сигн. II М-К1/4А - Записник бр. 5 са Петог пленума ЦН НПМ одржан 22 февруара 1952 год.
11. Карактеристичен е примерот на директорот од претпријатието "Емиш и зарзават" од Тетово кој вели "Јас сум се и работнички совет и Синдикат и Партија". Сличен став имал и директорот на свиларскиот комбинат од Т. Велес, кој сметал дека без него не бива ништо". Покрај низа причини за таквата состојба една од најважните причини е што членовите на работничките совети и управни одбори во повеќе случаи не биле редовно и навреме запознавани со извршувањето на задачите, и работата на претпријатието. - Архив на ЦН СРЈ, Београд, сигн. II М-К1/4а. Записник бр. 5 са Петог пленума ЦН НПМ одржан 22 февруара 1952 године.
12. Стенографске белешке Скупштине Југославије. Друго редовно заседание Савезног веча и Веча народа 27-28 децембра 1950. Београд, 1951, с. 26

413. Љупчо Арсов, непосредните задачи во натамошниот развиток на НРМ, Култура, Скопје, 1958, с. 54 - Реферат на Љупчо Арсов поднесен на Петтиот пленум на ЦК СКМ.
414. Во 1956 година се установени 126 прекршоци во управување со основните средства, 135 во распределба на вкупниот приход, 158 во неспазување на прописите за книговодство, во прописите за тарифни правилници итн., а во 1957 година се поднесени пријави за 921 кривично дело - Исто таму, с. 55-57.
415. Архив на ЦК СКЈ, сигн. XI-2/12. Информација о развоју и раду радничких савета у НР Македонији. ЦК НПМ, 9.VIII.1952год.
416. Архив на ЦК СКЈ... сигн. XI-2/4. Анализа за... цит. д.
417. Конкретно за илустрација би гоземале Металскиот завод Тито, како една од покрупните и постарите фабрики во Македонија во која работничкиот совет броеше 61 член, од кои 1 со више образование, 2 со средно, 4 со ниво, 52 со основно и 2 неписмени - Архив на ЦК СКЈ... сигн. II М-Н1/4а - Записник бр. 5 са Петог пленума ЦК НПМ одржан 22 февруара 1952 године.
418. Архив ЦК СКЈ, Београд, сигн. II М-Н1/4а, Записник бр. 5 са Петог пленума ЦК НПМ одржан 22 февруара 1952 год.
419. Архив ЦК СКЈ... сигн. XI-1/36. Анализа рада радничких савета и у правних одбора, Исто таму, сигн. XI-2/12. Информација о развоју и раду радничких савета у НР Македонији.
420. Архив ЦК СКЈ... сигн. IIM-Н1/1-10 Пленарне седнице ЦК НР Македоније 1947-1958. Сигн. IIM-Н1/4а, Записник бр. 5 са Петог пленума ЦК НПМ и сигн. XI-2/5 - Резолуција о даљем развоју и јачења радничких савета...
21. Исто таму.

422. Архив на ЦК СКЈ, Београд, сигн. XI-8-II/83 Записник бр. 332 са седнице Приредног савета Владе ФНРЈ одржана 12. VII.1952 год. Во овој документ се истакнува дека "... за на претпријатието се остави минимални средства на самостојно располагање во принцип е неправилно, бидејќи на претпријатието мора да се остави одреден процент од акумулацијата која никој не може да му ја одземе. Потребно е да на претпријатието се остави што е можно повеќе средства на самостојно располагање... потребно е да се зајакне улогата на индустриското претпријатие и тоа посебно таму каде постои селска околина, со што ќе се зајакне диктатурата на пролетаријатот...".
423. Резолуција на Шестист конгрес на КПЈ (СКЈ) за задачите и улогата на Сојузот на комунистите на Југославија. VI Конгрес на КПЈ (СКЈ), Култура, Скопје, 1952, с. 318.
424. Исто таму, с. 321.
425. Архив на ЦК СКЈ... сигн. IIM-K1/1-10, IIM-K1/4a Петог пленума ЦК НРМ.
426. Архив на ЦК СКЈ... сигн. XI-1/77. Информација с раду радничких савета од новим условима Београд, 5.XII.1952 год.
427. Архив на ЦК СКЈ... сигн. IM-K1/3 Извештај на ЦК на СКМ за работата на СКМ од Вториот до Третиот конгрес.
428. Втори конгрес на СКМ (Материјали и документи). Култура, Скопје, 1954, с. 158.
429. Архив на ЦК СКЈ... Извештај на ЦК на СКМ за работата на СКМ од Вториот до Третиот конгрес...
430. Досегашен развиток на стопанството во НРМ 1947-1955 Извршен совет - Завод за стопанско планирање на НРМ, Скопје, 1957, с. 78.

431. Извештај на ЦК на СММ за работата на СММ од Вториот до Третиот конгрес - Архив на ЦК СМЈ, сигн. IM-H1/3.

432. Исто таму.

433. Исто таму, сигн. XI-8-II/14, Записник бр. 95 со седнице Полит-вредног савета Владе ФНРЈ со Претседницима Привредних савета народних републики и претседнина Планске комисије народне републики, одржане 26.VI.1950 год.

434. Извештај на ЦК СММ... од Вториот до Третиот конгрес ... цит. д. с. 17.

435. Исто таму.

436. Население и работна снага во НР Македонија, Народна Република Македонија, Завод за статистика, Скопје, април 1957 год.

437. Население и работна снага во НР Македонија, Народна Република Македонија, Завод за статистика, Скопје, април 1957 год.

438. Население и работна снага во НР Македонија, Народна Република Македонија, Завод за статистика, Скопје април 1957 година.

439. Население и работна снага во НР Македонија, Народна Република Македонија, Завод за статистика, Скопје, април 1957. год.

440. Народна Република Македонија, Завод за статистика, Население и работна снага во НР Македонија, Скопје, април 1957 година.

441. Исто таму.

442. Исто таму.

443. Исто таму.

444. Исто таму.

445. Републички завод за статистика на СР Македонија, Население, вработеност и продуктивност, Скопје, 1966, с. 1,9,31.

446. Републички завод за статистика на СР Македонија, население, вработеност и прод. Скопје, 1966, IV документација 63.

447. Материјален и општествен развој на СР Македонија 1952 1972. XIV Конгрес на СММ, Скопје, 1974, 10, 11 и 12, Републички завод за статистика на СРМ, с. 16.
448. Републички завод за статистика на НРМ, население и работна снага во НРМ, Скопје, 1956.
449. Републички завод за статистика на НРМ. Население и работна снага во НРМ, Скопје, 1956.
450. Републички завод на СРМ. Вработеност во СР Македонија 1968-1970, Скопје 1972. Статистички преглед 31.
451. Архив на ЦК СМЈ сигн. XI-12/17. Савезни завод за статистику и евиденцију. Раднички савети. Бројот на членовите на работничките савети во Македонија е 9.666, а во Југославија 131.838. Од нив во Македонија работници во непосредното производство биле 7.550, а 2.116 останати и во Југославија работници од непосредното производство биле 100.630.